

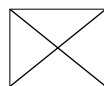
هزری ناتوندوتیژی

هزری ناتوندوتیژی

وهرگیرانی

مراد حکیم

پیداچوونه وهی: موسلح ئیروانی

دهزگای چاپ و بلاوگردنه وهی موکریانی
کورستان ت. «۲۲۶۰۲۱۱»

e.mail:mukriani@yahoo.com

www.mukriani.org

- کتیبی ژماره: «۶۶»
- کتیب: هزری ناتوندوتیژی
- نووسهر: رامین جهانه گلو
- وهرگیرانی: مراد حکیم
- پیداچوونه وهی: موسلح ئیروانی
- دهرهینانی هونه ری: گوران جهمال رواندزی
- بهرگ: قاسم قادر
- چاپی یهکهم: ههولیر - ۲۰۰۲
- ژماره ی سپاردن «۸۶» ی سالی ۲۰۰۲ در اوه تی.
- چاپخانه ی وه زاره تی پهروه رده / ههولیر

چاپی یهکهم - ههولیر

2002

پیوستی بابه ته کان

9	پیشه کیی و هرگیتیر
23	پیشه کیی نووسهر
27	دیباچه ناتوندوتیژی و میژوو
41	بهشی یه کهم: سهرچاره میژووییه کانی ناتوندوتیژی
43	۱- لائوتسه و تائو
46	۲- رینماییه کانی بوودا
51	هه ندییک له رینماییه کانی بوودا له مهر، ناتوندوتیژی
53	۳- بهه گه فاد-گیتا
57	چهند دهسته واژه یه که له بهه گه فاد-گیتا
57	۴- جهینیزم
61	چهند رینماییه کی جهینیزم
62	۵- زهردهشت و ئایینی زهردهشتی
65	چهند دهسته واژه یه که له گاهه کان
66	۶- سوقرات: په پیره وی کردن له یاسا کانی دهوله تی شار
70	چهند دهسته واژه یه کی گفتوگۆی کریتۆن
70	۷- کتییبی پیروژ: ناشتی ولتیبوورده بی
73	له کوچی دوا بی کردنی هه زه ته بی عقویه وه تا کوچی دوا بی هه زه ته یوسف
74	۸- هه زه ته ی عیسا (د، خ) و ئاموژگاری سهرچیا
78	ئاموژگاری سهرچیا

پیشکه شه:

به دایکم که تامه زرۆی سووتاندنی کتیبخانه که مه

206	ناوهندی فەلەستینییی توژینه‌وه‌ی ناتوندوتیژی
206	گروویبی کاری راسته‌وخۆی ناتوندوتیژی
207	سرفیسی ناشتی و دادپه‌روه‌ری
208	بزاڤی ناتوندوتیژی لوینان
208	کۆمه‌ڵه‌کانی ئه‌رش
208	بنکه‌ی ناشتییی گاندی
211	کۆتایی: داها‌توی ناتوندوتیژی له جیهاندا

80	۹- فرانسسیسی ئاسیزی: دۆزینه‌وه‌ی هه‌ژاری ئینجیلیانه
85	دوعای قه‌شه فرانسسیس
86	سروودی ئافریده‌کان
87	۱۰- سه‌عدی: مرۆڤگه‌راییی ئیسلامی
91	گولچنیک له گولستانی سه‌عدی
97	به‌شی دووهم: دامه‌زرتنه‌رانی ناتوندوتیژی
98	هیتیری دیشید تورو و بیداری رۆحی تاک
110	لیۆ تۆلستۆی: به‌رگری نه‌کردن له‌به‌رامبه‌ر خراپه
121	ماها‌تا گاندی؛ په‌یامه‌په‌نهری لیبوردیه‌یی
129	مارتین لوتنه‌رکینگ؛ داواکردنی ناتوندوتیژی
147	به‌شی سێهه‌م: که‌سایه‌تییه‌ هاوچه‌رخه‌کانی ناتوندوتیژی
148	نیلسۆن ماندیلا؛ عه‌قلی لیبوردیه‌یی
162	دیزمۆند توتو؛ ئومید و ناشتی
171	دالایی-لاما؛ ئاماده‌بوون و ناتوندوتیژی
181	دایکه‌ تیریزا؛ قه‌دیه‌سی نیۆ هه‌ژاران
199	به‌شی چواره‌م: که‌سایه‌تییه‌ ناتوندوتیژه‌کان له جیهانی ئه‌مرۆدا
201	که‌سایه‌تییه‌ کان
201	ئه‌دۆلفۆ پیرتیز ئیسکویثیل
202	دۆم هیلدر کامارا
202	ریگوبیرتا مه‌نچو توم
203	موپاراک ئاواد
203	ئیلیاس شه‌کوور
205	بزاڤه‌کان
205	بزاڤی ریگای ناتوندوتیژی
205	هیتزه ناشتی پارتیه‌کانی جیهانی

پیشہ کیسی وەرگپیر

«تەنیا کاتیک دەتوانین لە توندوتیژی دوور کەوینەووە کە لە گۆرەپانی کۆمەلایە تیشدا تیروانینیکی ئەقلانیمان هەبیت، چونکە هەر تیروانینیکی دیکە بەناسانی دەمانباتەووە سەر رینگای بەکارهێنانی توندوتیژی تەنانەت ئەو هەولدانەشمان کە بیهوێت ئەوانیتر بەنەرمی، بەلام یەکلایەنانە پروا پێ بەهێنین، و ئەوانیش بە هاوکاری ئەو بەلگەو نیشانانەی کە خۆمان پێیانەووە دەنازین، لە راستیشیان دلنیاين، بیانکەینە خاوەن رۆشنبینیەک.»

کارل رۆتند پۆپەر

- ۱ -

بەم زوانە مەرۆقايەتی مائتاوايي لە سەدەیهەک کرد، کە سەراپا خوین بوو. کوشتن و ویرانی فراوانترین پانتاییان تیا دا داگیر کردبوو، سەدەیهەک کە تیا دا میژووی مەرۆقايەتی نەهامەتی وەهای بە خۆوە نەبینیووە- بەلام ناتوانین بلێین نابینریتەووە.

دەیان شوێش، سەدان کودەتا، چەندان بزاقی رزگاربخواز، دوو جەنگی جیهانی و بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی و هەموو جۆرە چەکی تر لەسەر ئاستی کۆمەلگاکاندا، و لە ئاستی تاکەکەسیشدا کوشتن و ئەشکەنجەدان پیشکەوتووترین تەکنیکیان تیا دا خرابەگەر. لە هیچ سەدەیهەک وەکو سەدە یەستەم باس لە مافی مەرۆف و دیوکراسی و لیبوردەیی و .. تد نەکراووە. هیچ سەدەیهەکیش ئەو کاولکاری و پیشیلکاریانە ی بە خۆوە نەبینیووە. تەنیا لە جەنگی جیهانی دوووەمدا نزیکە ی پەنجا ملیۆن کەس

گیانی خۆیان لە دەستدا. پێشبرکیتی چەکی قۆناغی شەری سارد، چەندین ملیارد دۆلار گۆژمە ی خستە سەر هاوولاتیانی جیهان. ئیستاش بە دەیان موشەکی کیشوهر پری ئەتۆمی لە دوورترین خالەکانی ئەم گۆی زەویە دانراون، کە رەنگە رۆژیک بەکاربهێنرین. کارنامە ی سەدە ی بیستەم پەرە لە ناوی جەنەرال، فەرماندە، سەرکرده، تەنانەت ئەو ئەفسەرەکان و تەنانەت کوشتاردا بە پیش فیرعەو نەکان، نیرۆنەکان، روبسپیرەکان و تەنانەت ستالینیش کەوتوون.

مەرۆقايەتی مائتاوايي لە هەزارەیهەک کرد، و هەنگاوی نایە هەزارەیهەکی ترەووە. بەلام چ هەنگاوانییک! نەک هیچ زەمانەتییک، بەلکو هیچ تروسکە هیوایه کیش نییە کە مەرۆقايەتی لەم سەدەیهەدا لە سەدە ی رابردوو شەکەتترو شەلالی خوێتتر نابیت. مەیلی و پیرانکاری و دەسەلاتخوازی لەو پەری دا، پێشبرکیتی چەک هەر بەر دەوامە، خەلکان زیاتر لە سروشت دوور دەکەو نەووە و شارستانیەت و کولتووری «ئامیر» باوەشیان بۆ دەکەنەووە. ژینگە زیاتر پیس دەبیت و نەخۆشییە ترسناکەکان لە زیادبووندان. فەندەمیتتالیزم لە برەوسەندنا، پێشکەوتنی خیرای تەکنەلۆژی مەرۆقەکان زیاتر نامۆ دەکات و کیشە کولتووری و کۆمەلایەتییهەکان نەک چارە ناگرین بەلکو پەلوپۆ دەهاوین. نیچە گوته نی پێدەچیت ئەو هی مەرۆف لەرتی ئەقلییهەو بە دەستییهینا هەر لە رتی ئەقلیش کۆتایی پێ بەهینیت.

لەگەڵ زیادبوونی توندوتیژی فاشیزم و نازیزم لە سالی ۱۹۳۲ دا زانی گەورە ئەلمانی ئەنیشتان لە نامەیهەکی پر لە نیگەرانییدا بۆ دەروونناسی گەورە فرۆید دەپرسیت: ئایا هیچ رینگایەک بۆ رزگاری مەرۆف لە مەترسیی جەنگ هەیه؟ ئایا دەتوانین زەبروزەنگی مەرۆی بە پێرەویکدا بەرین کە مەرۆف بپارێزیت لە ئەنگیزە ی تۆلەستاندەووە و ویرانکاری...؟

فەیلەسوفی ئینگلیزی «برتراند راسل» لە ئەنجامی پێشبرکیتی ئەتۆمی لە جیهان لە سالی ۱۹۶۱ دا پرسباریک ئاراستە ی هەموو مەرۆقايەتی

دهکات که ئایا مرۆف هیچ داها توویه کی ههیه؟ بهم بۆنه وه کتیبیک ده نووسیت و لهو کتیبه دا هه لده دات وه لامی بداته وه.

ئه مرۆش که شهش مانگ تیپه ربون به سهه ته قینه وه که ی نیویورک و واشنتون و هاوکیشه سیاسییه کان به ته وای گۆرانیان به سهردا هاتوه، ده کرى زیاتر ههست به ترس و دلاره وکتی بکهین. چون ده توانین ههست به ترس نه کهین که سیمبول و موژده به خسانی جیهانی ئه مرۆ هانتینگتون و بن لادن و بۆش و شارۆن بن! ته نیا یه ک خولی دهنگوباسه کانی شه و به سه که چیتر هیومان به داها توو نه مینیت.

-۲-

به زۆری دژایه تیبیه کانی نیوان مرۆقه کان به په نابردنه بهر توندوتیژی به کلابی ده کرتینه وه. بۆیه پیوسته له وه بدوین که ئایا توندوتیژی له خۆرسکی مرۆفدا جیگه گرتوه، یا خود شتیکی میژوو کرده و له رتی به کومه لایه تیبوونه وه له ناخیدا جیگیر ده بیت؟ توندوتیژی له جیبه وه دیت؟ بۆچی هه ندیک کهس له رهفتار و هه لسه وکتی اندا له دژی ئه وانی تر په نا ده به نه بهر شه رانیهت و خراپه کاری؟ ئایا خه لک به سروشت توندوتیژن؟

هه ندیک له تیۆریستان تیگه یشتنیکی ره شبینه انه یان هه یه. ئه وان پیمان وایه توندوتیژی به شیکه له سروشتی مرۆف و ئاره زوو و مه یلی سروشتی به ناچارى مرۆف به ره و رووبه روو بوونه وه له گه ل ئه وانی تر په لکتیش ده کات. کاتیک مرۆف ده بینیت که ئه وانی دیکه ههست و ئاره زوو هه کانی وی ژیر پی ده خه ن، په رچه کرداره که ی خراپه کاری و توندوتیژی ده بیت. هژی ئه و توندوتیژی به ده وه له تان نین، به لکو دیارده یه کی سروشتیه. لیره وه ئه رکی قورسی حکومهت دهست پیده کات، که پیوسته «نه زم و یاسا» به رقه رار بکات تا پیتش به توندوتیژی بگریت.

ته نانهت هه ندیک له تیۆلیژیسته کان (theologists) که له باره ی سیاسه ته وه نووسیویانه هه مان ئه و تیگه یشتنه یان هه یه. دیارترینیان «قه شه ئۆگه ستین و مارتین لۆته ر» ن. ئه مانه زه بروزه نگ به ئه نجامی گونه هباری سروشتی مرۆف له قه له م ده دن، پیشیان وایه که کومه لگا مرۆیه کان پیوستیان به حکومه تیکی به هیتز هه یه تا ئه و خه لکانه کونترۆل بکه ن که خولیای داگیرکارانه یان هه یه. هۆیز و فرۆیدیش ده ستنیشان کردنیکی هاوشیوه ی ئه وانیان بۆ توندوتیژی مرۆف هه یه، به لام له تیگه یشتنیکی سروشتگه رایانه و دوور له لایه نی ئایینی ده خه نه روو. به رای ئه وان توندوتیژی ئه نجامی سروشتی پیکهاته ی جیهان و دینامیکه تی ده روونی مرۆیه.

هۆیز له و پرۆیه دایه که سروشت مرۆقه کان له یه کتر جیا ده کاته وه و توانای هیرشکردن و له ناو بردنی ئه وانی تریان پیده به خشیت. مرۆقه کان خواستی ده سه لاتخواریان هه یه، ئه مهش له بهر چه ند هۆیه ک. یه کم، مرۆف بۆ بهر گر بکردن له خۆی و بهر په رچدان وه ی بالاده ستیی ئه وانی تر پیوستی به ده سه لات. دووم، جیهان ئه و داها ته زۆره ی نیبه که له نیوان هه موواندا دابهش بکریت و سییه م، مرۆف به سروشت په وپایه خوازه، عاشقی شکۆیه. مرۆقه کان به سروشت بوونه وه ریکی کومه لایه تی و ئاشتیخواز نین. به کورتی به پرۆای ئه و دۆخی سروشتی مرۆف، حاله تی شه پشه زه. واته شه ری مرۆقه له دژی مرۆقیکی دیکه. مرۆقه کان ته نیا به په یمانیکی کومه لایه تی و دامه زاندنی ده وه لته تیکی به هیتز ده توانن خواریان له م ره وشه رزگار بکه ن.

فرۆید پیتی وایه مرۆف به سروشت بوونه وه ریکی توندوتیژه. هه ر مندالیک ده توانیت ببیته چه وسینه ریک و بۆ به دی هینانی خواسته کانی خۆی ئه وانی دیکه له ناوبات، یان بیانکات به ملکه چی خۆی. کاتیک مندال باوک به رکابه ری خۆی ده زانیت له سه رنج راکیشانی دایکدا،

ناره زووی مردنی دهکات. مرۆقهکان له نهستیاندا چێژ له بالادهستی بهسهه ئهوانی دیکهوه وهردهگرن. فرۆید له کتیبی «شارستانییهت و نهخۆشیهکانی» دا دهلیت: مرۆف گورگی مرۆقه. ههروهها له نامهیهکدا بۆ ئهنیشتاین زۆر به داخ و پهژارهوه ههستی خۆی له بهرانبههر شهههکانی ئهوان دهردهبهریت و دهلیت: به لهبههر چاوغرتنی پیشکهوتنی زۆری چهکه مودینهکان، شههر له حالی حازردا به مانای له ناوچوونی تهواوی یهکیک له دوو لایهنهکه و ههندی جار ههر دوو لایهنهکهیه.

بهلام لهو سههرهوه تیسۆریستگهلیگ ههمن که نکۆلی لهوه دهکهمن زههروهنگ شتیکی بیت له سروشت و دهرونی مرۆقدا، بهلکو به پهیمانگهلیکی «دروستکراوی» کۆمهلگا مرۆبیهکانی له قهلام دهدهن. ئهروستۆ پیتی وایه مرۆف به سروشت بۆ تهکامل و ریکهوتن چالاکیه دهنوینیت. وهنهبی ئهروستۆ بایهخ بهو خاله نهادات که ههست و سۆزه مرۆبیهکان دهبنه هۆی سههرههلدانی گرفتگهلیکی سیاسی، بهلام بهرای ئهوان پهروهده و فیکردنی باش و دروستبوونی دامهزراوه بنچینهبیهکان دهتوانن کۆمهلگهگهلیکی تارادهیهک لهبار و گونجاو بهینه ناراه.

رۆسو که له شهقانهتر له دژی ئهمن تیگهیهشتنه دهووستیت و پیتی وایه سروشته دهبیته هۆی سههرههلدانی دژایهتیه سیاسییهکان. رۆسو بانگهشه ئهوه دهکات که مرۆف له ناخی خۆیدا توندوتیژ نییه... مرۆف له بهرامبههر شههراویهتی ئهوانی دیکه بهرگری له خۆی دهکات، بهلام ههولێ چهوساندنهوهی ئهوانی دیکه ش نادات. ههر که یهکه مرۆف پارچه زهویهکی پوان کردو دیوارێکی به دهرووبیدا بیناکرد و گوتی «ئهمه هی منه» بهدبهختیهکان دهستیان پیکرد. مرۆقایهتی له چ تاوانگهلیک، جهنگ و جینایهتیک، ترس و بهدبهختیهک رزگاری دهبوو ئهگهر ئهوان دیوارانهی بروخاندایه و گوتبای سروشت هی ههمووانه نهک مولکی یهک کهس بیت.

«ئهریک فرۆم و مارکۆزی» ش رهخنه له فرۆید دهگرن، به پێچهوانهی ئهوهی که فرۆید پیتی وایه توندوتیژی دیاردهیهکی خۆپسکه و ناتوانین دهروونی مرۆقی لی خاوتین کهینهوه، فرۆم و مارکۆزی توندوتیژی به پهچهکرداری مرۆف له بهرامبههر رهوشی کۆمهلایهتی دهزانن و لهو بروایهدان ئهوان رهوشه کۆمهلایهتیه دهکری بگۆریت.

من لیهدا ههول نادهم وهلامی ئهمن پرسیاره بدهمهوه و خۆم به دوور دهگرم لهوهی که کام لهم دوو ئاراستهیه راسته و لایهنگری له کامیان دهکهم، چونکه ئهوه بهجی دههیلیم بۆ ئهوهی خۆینهری بهریتز به خۆیندنهوهی ئهمن کتیبه که باس له چهمکی دژی توندوتیژی دهکات به بروایهک بگات.

- ۳ -

یهکیک له نیشانهکانی چاونهترسیی مهدهنی، سههرپێچیکردنی مهدهنییه. سههرپێچیکردنی مهدهنی کارنهکردنه به پاساوی بهرپرسیاریتی مهدهنی بهو یاسایانهی که دهسهلات داپریشتون. له کۆمهلگا دیموکراتیهکاندا سههرپێچیکردنی مهدهنی دهکری له شیهوی یاسا شکینیدا دهکهوت، یاساشکینیهک چونکه لهسهه بنچینهی بهرپرسیاریتی مهدهنییه، بۆهش پیتی دهلین یاساشکینی مهدهنی. له ئهلمانیای بزاخی دژه ئهتۆمی زۆر بههتیه. یهکیک له شیههکانی کاری ئهوانه له ناو ئهمن بزاخهدا کاردهکهمن گرتنی ئهوانه شهقامانهیه که ئۆتۆمبیلهکانی ئهوان کارگانه هاتووچۆیان پیدا دهکهن. لایهنگرانی بزاخی دژی چهکه ئهتۆمبیهکان ئهمن تاوانه ئهمنجام دهدهن، تاکو رینگا له تاوانیکی گهورهتر بگرن که گیانی ملیۆنهها کهس دهخاته مهترسییهوه. له ئهلمانیای تا ئیستاش بوونه سهرباز به ناچاریه. بهلام تاکه کهس دهتوانیت ئهوان پاساوه بهینهتیهوه که من لهبههر ئایینم، یاخود باوهر و وێژدانم تاماده نیم چهک و کههستهی مرۆفکوژی ههلگرم و جلی شههر بپۆشم (تهنانهت بۆ پاراستنی نیشتمانیش)، بۆیه

ئامادەنىم سەربازى بىكەم. حكومەت بە رەسمى دانى بەم سەرىپچىكىردنە مەدەنىيەدا ناوہو ئەو دەرڧەتەي رەخساندوۋە كە ھەر كەسىك ئامادە نەبىت سەربازى بىكات، دەكرى لەو ماۋەيەدا لە يەكسىك لە بەشەكانى خزمەتگوزارىيە كۆمەلایە تىيەكاندا كارتىك ئەنجام بەدات.

سەرىپچىكىردنى مەدەنى واتە بەرەنگارىبوونەو ھەيەكى ئاشتىخوزانەي ياسا ياخود سەرىپچىكىردن لە ئەنجامدانى ئەركىك لە رەوشىكدا كە تاك ھەست دەكات، رەنگە پەپرەويكىردن لەو ياسايە و ئەنجامدانى ئەو ئەركە دەرئەنجامىكى ھەبىت كە بە پىچەوانەي وىژدانى ئەخلاقى، پىچەوانەي بەرژەۋەندىيى مەرىپى كەسىك يا گروۋپىك، پىچەوانەي بەرژەۋەندىيى كۆمەلگا بىت. دەكرى سەرىپچىكىردنى مەدەنى بە جۆرىك لە جۆرەكان بە مافى بەرەنگارىبوونەو لە قەلەم بەدەين، مافى بەرەنگارىبوونەو دەشت بە شىۋەيەكى توندپەرۋانە دەرکەۋىت و بگۆرىت بۆ مافى شۆرش؛ مىللەت مافى ئەۋەي ھەيە شۆرش لە دژى زۆردار بىكات.

سەرىپچىكىردنى مەدەنى يەكسىكە لەو ستراتىژانەي كە پىبوسىتە ئەندامانى كۆمەلگا بىگرنە بەر بۆ ۋەلانى سەمكاران لە دەسلەتدا بەبى ئەۋەي توندوتىژى روۋبەدات. كەسىكى ۋەكو دو لا بوئى بە باشترىن ستراتىژى دادەنپىت و پىيى وايە سەرىپچىكىردنى مەدەنى و دژايەتىي دەستەجەمەي بى توندوتىژى دوو ئەگەرى ھەيە: يەكەم، ھەموو حكومەتەكان پىشت بە رەزامەندى و خواستى كۆمەلانى خەلكى گوتراپەل دەبەستەن. دوۋەم ئازادىي سروسىتى بەھايەكى بەزرى ھەيە، چونكە ئەگەر چەوساندنەو لەسەر بنچىنەي خواست و رەزامەندىيى تاكەكان بونىيات نرابىت، ئەو كات تاكە رىگاي لەناۋبەردى چەوساندنەو، ۋەرگرتنەۋەي متمانە و رازىبوونى ئاپۆرەي خەلكە لە دەسلەت. بەم شۆرشە ئاشتىخوزانەيە ئىعتبار و بەھاي چەوساندنەو بە جارېك دادەرمپىت. بە بۆچوونى ماندىلا مەۋف دەروەستە بە سەرىپچىكىردنى مەدەنى، پىيى وايە

ناكرى پەپرەوي لە ياسايەكى نا ئەخلاقى بىكەين، بەلكو پىبوسىتە ئەو ياسايەي كە بە نا ئەخلاقىي دەزانين پىبوسىتە بىكەين، ئەو كات ئىمە پەپرەويما لە ياسايەكى ئەخلاقى كىردوۋە. ئەم سەرىپچىكىردنە مەدەنىيە ستراتىژى ماندىلا بوو لە بەرەنگارىبوونەۋەيدا لەگەل ياساي ئاپارتايد كە دواجار توانيان لەناۋى بىبەن بەبى ئەۋەي پەنا بۆ توندوتىژى بەرن.

-۴-

زۆر بە داخەۋە بەھايەكى بەزرى ۋەك لىبوردەيى تا ئىستاش لە زۆر شوئىنى ئەم جىھانەدا نە رىزى لىدەگىرىت و نە ئاۋرى لىدەدەرىتەۋە، بگرە زۆر جار بە نەنگى و ترسنوكىش ۋەسڧ دەكرى. لىبوردەيى چەمكىكى ئەقلى، سىياسى و ياسايى ئازادىخوزاۋە. راستە، ناتوانين ھىچ بىروباۋەرىك بەسەر ھىچ كەسىكدا بسەپىنن ياخود ھىچ كەسىك لە باۋەرەكەي پاشگەز بىكەينەۋە. ھەموو كەسىك ئازادىكەي رەھاي ھەيە لە ھەلبىژاردندا. نە دەۋلەت و نە ھىچ دامەزراۋەيەكى دىكە، تەنانەت ئايىنەكانىش مافى دەستتپەردانىيان لەم روۋەۋە نىيە. لىبوردەيى بەرپەۋا زانىنى بوونى بىروباۋەر و راي جىاۋاز و فرەلەيەنىي سىياسى، ئايىنى، كۆمەلەيەتى، فەلسەفى و ھونەرىيە لەناۋ سىستىمىكى سىياسى- كۆمەلەيەتدا.

ئىمە بەرەۋام شايەدى گۆرانكارىن لە بىرورا، روانين و دادوۋرەكانماندا سەبارەت بە جىھان و ژيان و دەۋرۋەر. ئەم ئمۇنە سادەيە راستىيەكى نكۆلى لىنەكراۋمان پىدەلپىت، ئەۋىش ئەۋەيە كە ھەموو راستىيەكان رىژەيىن و ئىمە ناتوانين خاۋەنى راستىيەكى رەھايىن. بۆيە ھىچ تاك و گروۋپ و دەستەيەك ناتوانپىت بانگەشەي ئەۋە بىكات كە تەنبا ئەۋ خاۋەنى ھەموو راستىيەكە و تاك و گروۋپەكانى دىكە لىيى بى بەشن. برۋاھىنان و كاركردن بەم راستىيە لە ژيانى كۆمەلەيەتيماندا برۋاھىنان و

كاركرده به پرهنسيپى لىبوردهيى. ره تكدنه وهى ئه وهيه كه جيهان ته نيا دابهش ناكريت به سهر دوو ناوچهى رووناك و تاريك، رهش و سپيدا كه به رههمى ئه م جوړه جيهان بنسپيه له پتكدادان و رووبه پرووبونه وهى چه كدارانه زياتر شتيكى ديكه نيبه، يا خود ده كرى بلتين خالى به رامبه ر لىبورده ييه كه پتي ده گوتري نالىبورده يي، كه جيا وازيه كان رتده كاته وه و له هه ولى چونه ك كرندياندايه. هه روه ها نكوليكردنه له هه موو جوړه ئوتونومي و پلوراليزميك. دژى دانوستانه چونكه دانوستان دانانان به جيا وازيه كان. نالىبورده يي كوشتنى هزره به ناوى هزر، نكوليكردنه له گومان كه ده بيتنه هوى ده و له مه نكردنى هزر، و دژى هه موو دوزينه وه و داهيتانكي نوپيه، چونكه دوزينه وه و داهيتان بونى دى ئه وهى ئيمه به له كه دارنه بووى ده زانين ده هيتته له رزه. نكوليكردنه له ره سه نايه تى چونكه ره سه نايه تى بوونى تاكه سيمبوليك رتده كاته وه. نكوليكردنه له هه موو جوړه فره لايه نيبه ك ته نانه ت ئه گهر نارام و شار او ههش بيت... .

هه قانيه ت و فه زيله تى لىبوردين له و خاله دايه كه هه ر دوو لايه نى كيشه كه فه رمانه وه او گوپرايه ل، زوردار و زورليكراو وه ك به ك ده توان له په ناي ئه ودا به ئاسايش و نارامى بژين. مانديلا دواى ۲۷ سال زيندانى كه به سه روكى ئه فريقاي باشوور هه لى بژيدرا، له به كه م و تاريدا بو گه لى ئه فريقاي باشوور گوتى: «ئه وهى رويى رويى».

-۵-

ئه م كتيبه له ئه لته رناتيفيك ده دويت بو گوپرىنى ميژووى مرؤقايه تى، بو كو تايى هينان به خو پرتيژى، بو نه هيتستنى كو يلايه تى و چه وساندنه وه كه ئه و يش ناتوندوتيژيه، واته پروانه بوون به توندوتيژى. رهنه گه زه حمه ت بيت خه لك پروا به وه به يين كه جگه له زه برو زهنگ و جهنگ و شوپش و كوده تاكان شتيكى ديكه هه بيت له م جيهانه دا كو تايى به زودارى به ينييت.

رهنگه هيتلهر و ميلؤسؤفيچ و تاليبانمان به نمونه بو به يينه وه و پتيان واييت جگه له و ريگايه يى كه له دژيان به كارها ت نه ده كرا به شتوه يكي ديكه كو تايى به خو پرتيژى و زوردارى ئه وان به ينيريت. رهنه گه بگوتري گوته ي ناتوندوتيژى شتيكى ريزه پرى ميژووييه و ته نيا پيغه مبه ر، عاريف و كه سايه تيبه دياره كانى ميژوو ده گريته وه. وايه، ريزه پرى ميژووييه و كه من ئه وان هى په نا بو ناتوندوتيژى ده بن، به لام ئه م په نا بردنه بو ناتوندوتيژى نيشانه ي دلپرى و بوپرى ئه و كه سانه يه كه ئه وان يتر ناتوان ده ستى بو ببه ن. ناتوندوتيژى ته نيا په يوه ست نيبه به ميژووه وه، به لكو په يوه ندى به رابردو و ئيستى و داهاتووى مرؤقايه تيبه وه هه يه. ناتوندوتيژى به هايه كى به رزه كه هه موو كه سيك ناتوانيت پتي بگات. ناتوندوتيژى واته خو شه ويستى هاوچه شن، واته رقبوونه وه له خراپه نه ك خراپه كار، واته وهرچه رخا له دؤخى كى كؤمه لايه تيبه وه بو دؤخى كى ديكه به يى په نابردنه بهر كوشتن و نازاردان. پيترستى ئه و كه سانه يى كه خو يان له توندوتيژى به دوور ده گرن كورت نيبه، نمونه گه ليتكى وه ك گاندى و لؤته ر كينگ و دالايى لاما و دايكه تيپريزا وه ك ئه ستيه له ئاسمانى جيهاندا ده دره وشينه وه. تا مرؤقايه تى ماوه ناويان به چاكه له سه ر زمانان ده گه رى و مرؤقايه تى شانازيان پيوه ده كات و خو يى به قه رزاريان ده زانيت. گاندى ده ي زانى په يره ويكردن له «ناتوندوتيژى» پيويستى به وه يه كه له به رامبه ر رهنج و زه حمه تدا دان به خو يدا بگريت، به لام به تاكه ريگاي سه ركه وتنيشى ده زانى؛ چونكه گه يشتن به راستى، جگه له دانبه خو دا گرتنى ئيراديه نه ي رهنج و زه حمه ت، مومكين نيبه. لايه نگرى ناتوندوتيژى بهر له وهى رهنج و زه حمه ت بو دوزمنى خو يى بخوازيت، پيويسته به خو يى ته حمه موليان بكات.

ئه و ولاتانه ي ئه مپرو به جيهانى سييه م ناو ده برين، ئه وانن كه سه رچاوه ي هزرى ناتوندوتيژين. هه لبه ت مه به ستمان ئه وه يه كه

ناتوندوتیژی له وولاتانه دا سهریبه لداوه، نه گهر چی نه مرۆ دیکتاتورترین فه رمانپه وا و چهوسینه ترین دهسه لاتیان هه بیت. دژایه تییه که لیره دایه نه و هه ریمانیه که بو نمونه عیرفانیان تیادا سهره لداوه و شوتینی له دایک بوونی نایینه کانی و هک بودایی، زه رده شتی و ئیسلام و مه سیحیه تن، که تیکرا جهخت له سهر ناتوندوتیژی و خو شه ویستی و دانه خودا گرتن و هاوکاری ده کهن، نه مرۆ گوراو بو مه لبه ندی توندوتیژی و رق و کینه و ناهاوکاری. چون ده کړی بگه ریتنه وه بو دۆخی جارن؟ نایا هیوایه ک هیه، نه گهر هیه، چیه و چونه؟ نه مانه هه مووی پرسیارن که رهنکه یه که مین هه ول بو وه لامدان وه بیان بو ئاسایی کردنه وه دی دۆخه که گه رانه وه بیت بو هوشیاری لیسورده یی و بیرو که ی ناتوندوتیژی و خو شه ویستی به رامبه ر.

ئیمه جهخت له سهر هزری ناتوندوتیژی له جیهانی سییه مدا ده کهن نه ک له روژئاوا، چونکه یه که م، نه م هزره به ره می نه م هه ریمه یه و لیره وه جزوی ده رکردوه و گه شه ی سه ندوه. دووم له بهر نه وه ی له م هه ریمه دا گه وره ترین و درندانه ترین شپوه ی زه پروزه نگ به رچاو ده که ویت. هه لبهت ئیمه توندوتیژی ته نیا له شه ر و کوشتاره کاند کورت ناکه ینه وه و ده زانین که زمانی قسه کردن و نووسینیش توندوتیژی هه لده گرت. توندوتیژی له هه موو ره فتارو بیرکردنه وه یه کی مرۆ قیشدا هه سته ی پیده کرت، به لام شه رو کوشتاره کان که نه مرۆ نه م هه ریمه به خو یه وه ده بینیت توندترین و ترسناکترین و به رده و امترین جزوی زه پروزه نگن. سوید دوو سه د سالیکه شه ری به خو یه وه نه بینیه، زۆریه ی ولاته کانی روژئاوا نه ک ته نیا شه ریکی ده ره کی یان ناوخویان نییه، به لکو نه و ساتانه له ژبانیا ندا که من که تووشی توندوتیژی به کی و هه دین که شایانی باس بیت. مه گه ر ولانیکه یی و هکو نه مریکا که له به رنجامی سیاسه ته که ی و نه و دژایه تییه نه ی له خودی خویدا هه لگرتوه هه ندی شه ری «عصابات» و ته قینه وه ی له جزوی نه وه ی

ئوکلا هوما و به م دواییه ش ته قینه وه سهر سو ره یته ره که ی ۱۱ ی نه یلول، به خو یه وه بینیت. که چی جیهانی سییه م که به ده ست سه دان کیتشه ی نایینی و ئیتتی و نادا په ره وه ی و چهوساندنه وه ده نالیت، توندوتیژی له چله پۆیه دایه. هه موومان له رتی ته له فزیونه کانه وه شایه دی شه ری نه فغانستان بووین که چون نه و شه ره ی له تو را پورا کرا و نه و بو مبیانه ی به سه ر نه و ناوچه یه دا بارین تا کو ئیستا میژووی مرۆ قایه تی شتی وای به خو وه نه بینیه. شایه دی شه ری هیندوس و موسلمانان کانی له هیندستاندا. هه ره ها له هه موویشی به نازارتر و جه رگ برتر نه وه یه که له فه له ستین رووده دات. به لام نه مه مانای وانیه که هزری ناتوندوتیژی له م ده قه ره بار و بنه ی پیچا وه ته وه، نه خیر ته نانه ت له ناو جوله که کانی شدا که رهنکه زۆریه یان شه رکردن به نه رکیکی نایینی بزائن ده بینین سهر بازگه لیک چه ک فری ده دن و ناماده نین بن به نامیری مرۆ ف کوژی. هزری ناتوندوتیژی، وه ک گاندی ده لی به نه ندازه ی چیاکان کونه. نه م هزره هه ر ده میتیت و بو نه مرۆی نه م ده قه ره پیوستترین و ژبانیتترین هزره. بو یه پیوسته کاری له سه ر بکرت و کوتایی به توندوتیژی به یتیریت. توندوتیژی به ره می توندوتیژی، هه یچ کاتیک به توندوتیژی کوتایی به توندوتیژی نا هیتیریت. شه ری ئیستای هیندوس و موسلمانان کان له شه ری نه وانی سه رده می گاندی توندتر و دژوارتر نییه، و لیره دا گرنگی هزری ناتوندوتیژی و که سایه تییه کی خو له توندوتیژی به دوورگری وه کو «ماها تما گاندی» مان بو ده رده که ویت، کاتی ده بینین هیندستانی نه و کات به و توندپه یه نایینه ی که له لایه ن شوینکه و توانی هه ر دوو نایینه که وه هه سته ی پیده کرا، هیندستان سه ره تای زگار بوونی بو له ده ست ئینگلیزه کان و هیشتا له سه ر پییه کانی نه وه ستا بوو. به لام هیندستانی نه مرۆ که به یه کیک له ولاته دیوکراته کانی جیهان ده ژمیردیت و په نجا سالییک به سه ر سه ره خو یی بوونیدا تیپه ریوه، به و هه موو هیتزه یه وه که

خواه‌نی چه‌کی ناووکیشسه نه‌یتوانیوه وه‌کو گاندییبه‌کی نیوه رووت بهر به زه‌بروزنگ بگریت.

سه‌بارت به ئیمه‌ی کوردیش، به درتژیایی میتروومان ئەم ولات‌ه خوتینی له‌به‌ر چۆراوه‌ته‌وه، هه‌میشه له‌به‌ر جی‌اوازی چه‌وسیتراوه‌ته‌وه. له‌سه‌ده‌ی بیسته‌مدا گه‌وره‌ترین و درندانه‌ترین زه‌بروزنگ له لایهن دراوسیکانه‌وه به سه‌رماندا کراوه. زه‌بروزنگ بووه‌ته به‌شیک له‌که‌سایه‌تی هه‌موو تاکیکی کورد. هیچ ماله کوردیک نه‌ماوه رۆژتیک له رۆژان نه‌سوتینرا بیت، هیچ به‌ردیکی ئەم کوردستانه نییه خوتینی له ژیر نه‌رژابیت. نه‌ک ته‌نیا مرۆقی کورد به‌لکو سروشتی کوردستان به هه‌موو شیوه‌یه‌ک شیوتینراوه، ته‌نانه‌ت گیانه‌وه‌ر و زینده‌وه‌ره‌کانیش تارومار کراون. ئەو توندوتیژییه‌ی به‌عس له کوردستانی باشووردا به تایبه‌تی له دژی هه‌له‌بجه پیاده‌ی کرد، نمونه‌ی نییه له هه‌موو جیهاندا. تا میتروو ماوه ئەو تاوانانه په‌له‌ی ره‌شن به ته‌ویلی ئەنجام‌ده‌رانیه‌وه.

له راستیدا هه‌موو توندوتیژییه‌ک مه‌ترسیداره ته‌نانه‌ت له دژی جه‌لادترین جه‌لاده‌کانیش، چ‌جای له دژی خه‌لکی بیتاوان. به‌داخه‌وه، زۆر ده‌گمه‌نن ئەو ساتانه‌ی ئیمه به ناتوندوتیژی له دژی زۆرداره‌کامان خه‌باتمان کردبیت، مخابن که لیبورده‌یی و تۆله‌رانس هیشتا لای تاکی کورد نه‌بوون به به‌هایه‌کی بالا. ئیمه له‌م ده‌ساله‌ی دوا‌ی راپه‌ریندا زۆر به باشی بۆمان ده‌رکه‌وت که چه‌نده نالیبورده‌ین و چه‌نده خۆشه‌ویستی مرۆف له‌م ولات‌ه‌دا له‌قه‌یران دایه. ئیمه له توندوتیژی له به‌رامبه‌ر میلله‌تی خۆماندا به هیچ شیوه‌یه‌ک میه‌ره‌بان تر نه‌بووین له دۆژمانان. ته‌نیا ئەو چه‌که‌مان به‌کار نه‌هینا که ده‌ستمان نه‌که‌وت، ئەو ماله‌مان تالان نه‌کرد که کاول کرابوو و هیچی لی‌به‌جی نه‌ماوو، ته‌نیا ئەو دیله‌مان نه‌کوشت که پیش ئەوه‌ی بیکوژین، خۆی کوشت ...

ئهمه ماوه‌یه‌که شه‌ر هه‌ریمی ئیمه‌ی جیه‌ه‌شتوه، زه‌بروزنگ رووی له

کزی کردوه، پیم وایه هه‌ر له‌م ماوه‌یه‌شدا ئیمه هه‌ستمان کردوه که ئیمه مرۆشین. وه‌ک رامینی جه‌هانبه‌گلو له کتیب‌یکیدا له باره‌ی گاندیه‌وه ده‌لیت، با له‌گه‌ل گاندی هاو‌پروا بین له‌سه‌رئه‌وه‌ی که توندوتیژی، خۆکوژی، و باوه‌ر بکه‌ین که جیهان له نه‌فرت و بیتزاربوون ماندوو‌بووه. کاتی ئەوه هاتوو‌ه دان به‌وه‌دا بنیین که توندوتیژی نه‌ریگای بیرکردنه‌وه‌یه له ئەوی دیکه، نه‌ریگای به‌رپه‌بردنی سیاسییانه‌ی کۆمه‌لگایه‌که و نه‌شیتاوتیکی گونجابه‌و بۆ کۆتاییه‌یتان به‌کیشه و گرفتی نیوان میلله‌تان. پیش ئەمه‌ش رۆمن رۆلان نووسیویه‌تی: «ئه‌گه‌ر ئەم هیوایه له ناو بچیت، هیچ شتیک نامینیته‌وه، جگه له شه‌رتیک و دوا‌جاریش به‌ریه‌رت».

مراد حکیم

۲۰۰۲/۳/۱۶

ژێده‌ره‌کان:

- ۱- توماس اسپریگنز، فهم نظریه‌های سیاسی، ت: فرهنگ رجایی، چاپ دوم، نشرگاه، تهران ۱۳۷۰
- ۲- رامین جهان‌بگلو، گاندی و ریشه‌های فلسفی عدم خشونت، ت: هادی اسماعیل زاده، نشرنی، تهران ۱۳۷۹.
- ۳- محمد رضا نیکفر، خشونت، حقوق بشر، جامعه مدنی، طرح نو، تهران، ۱۳۷۸.
- ۴- ژولی سادا- ژاندرن، تساهل در تاریخ اندیشه‌ی غرب، ت: عباس باقیری، نشرنی، تهران ۱۳۷۸.
- ۵- مسعود سفیری، کالبد شکافی خشونت، نشرنی، تهران ۱۳۷۹.
- ۶- کیان، ویژه‌نامه دین، مدارا و خشونت، شماره ۴۵، بهمن- اسفند، تهران ۱۳۷۷.
- ۷- اطلاعات سیاسی- اقتصادی، شماره ۱۲۴- ۱۲۳ سال دوازدهم، آذر و دی، تهران ۱۳۷۷.
- ۸- نگاه نو، شماره ۱۴، خرداد- تیر، تهران ۱۳۷۲.

میژووہ کھی و نمونہ میژوویہ جۆراوجۆرہ کانی کہ بہ درپڑایی سہ سہدی رابردو بہرچاؤ دہکھون.

بۆہ ہولمان داوہ لہ چوار ئاستدا لہ روانگی ناتوندوتیژی بکۆلینہوہ. یہ کہم، لہ ناو سہرچاؤہ نہتہوہیی و ئایینیہ گہورہ کانی میژووی مرؤفدا لہ رگوریشہ کولتوربیہ کانی ناتوندوتیژی دہکۆلینہوہ. پاشان لہ پیوہندی لہ گہل ہزر و چالاکیی نہوکہ سانہی کہ لہ سہردہمی مۆڈیرندا رۆلیان ہہبوہ لہ دارپشتنہوہیدا، تاووتوی دہکھین.

دواتر، سہرنج دہدہینہ نہو خہباتہی کہ بہہوی چوار کہسایہ تیہی ہاچہرخی ناتوندوتیژی نہنجام دراوہ. لہ کۆتایشدا، بہچاوپیداخشانندیکی خیرا بہو کہسایہ تی و بزاقانہی کہ لہ بیست سالی دواپییدا سیمبۆلی ناتوندوتیژی بوونہ، لہم ہزرہ رادہمینین و ہولدہدہین لہ میانہی خہباتی خۆبہدوورگرتن لہ توندوتیژی نہوان لہ پیناوی ناشتی و مافی مرؤفدا، بہقوولی لہ چہمکی ناتوندوتیژی بکۆلینہوہ. نہم توپڑینہوہیہ بہ دیباچہیک دہست پیدہکات کہ ہلڈہستیت بہ راقہ کردنی پیوہندی نیوان ناتوندوتیژی و میژوو لہ میانہی توپڑینہوہیہ کی وردی دوو لیکدانہوی «مہعنہوی و ستراتیجی» بۆ ناتوندوتیژی و ہہروہا دام و دہزگاکانی لہ لایہن کہسایہ تیہہ کی و ہک گاندیہوہ. لہ کۆتاییدا، بہگشتی ہہلومہرجہ کانی داہاتوی ناتوندوتیژی لہجیہانی سییہمدا تاووتوی دہکرت.

نہم توپڑینہوہیہ بہبی ہاؤکاری و پشتیوانی نہو کہسایہ تی و دام و دہزگایانہی کہ لیرہدا سوپاسیان دہکھم بہ نہنجام نہدہگہیشت. بہ نہرکی خۆم دہزانم زیاتر لہہموویان سوپاسی لازارؤف، لپرسراوی بہشی تولہرانسی ریکخراوی یونسکۆ بکہم کہ ہواری نامادہ کردنی نہم بہرہمہمی بۆرہخساندم. ہہروہا سوپاسی دکتور ئیحسان نہراقی، راویژکار لہریکخراوی یونسکۆ دہکھم. یارمہ تی و نامۆزگاربیہ کانی لہ بہرہو پیش

«تا نہوکاتہی کہ نہتہوہکان لہ پیوہندیہ نہتہوہیی و نیونہتہوہبیہ کانیاندا، بہ مانایہ کی تر لہ سیستمی سیاسی خۆباندا، بہ راشکاوی یاسای نہوین نہناسنہوہو پەسەندی نہکەن، ناتوانن بہ مانای راستہقینہ پیکہوہ یہکیگرن و لہ پیناوی چاکہی مرؤفایہ تیدا تییکۆشن. نہتہوہکان تہنیا بہئەندازە پیوہویکردنیان لہم یاسایہ دہتوانن خۆبان بہشارستانی بزائن».

ماہاتما گاندی

پیشہ کی نیوسەر

نہم بہرہمہ نہنجامی راستیہ کہ: توندوتیژی بہ سہر میژووی مرؤفایہ تیدا فہرمانرہوایہ. بہ درپڑایی سہدہکان مرؤفایہ تی بہ دہستی توندوتیژی بی ریز کراوہ و زبانی پیگہیشتوہ. لہ گہل نہوہشدا مرؤف ہہمیشہ توندوتیژی بہسہردانہ کراوہ یاخود پیادہ نہکردوہ؛ ہہروہا ہہمیشہ لہ پیوہندی دہسہلاتگہری یان لہ گوپرایہ لیدا نہژیاوہ؛ چہند ساتہوہختیکی دہگمہن لہ میژوودا بہرچاؤ دہکھون کہ مرؤف ہلہوستہی لہ توندوتیژی سہبارہت بہ ہاؤچہشنہ کانی خۆی یاخود سہبارہت بہ بوونہوہرہ کانی تر کردوہ و بہمہبہستی رووبہروبوونہوہ لہ گہلیدا ہولتی دۆزینہوہی ریگا نہتہوہیی و سیاسیہ کانی داوہ. مرؤف لہ گہل وتنی «نہخیر» بہرامبہر بہ توندوتیژی، روانگی ناتوندوتیژی ہیناوتہ ناراوہ. نہم روانگہ بہ لہ جارن زیاتر ناوہندی وتوپڑہ کانی نہمپڑی ئیمہی داگیرکردوہ. بہلام لہ پیناوی چاکتر لبتیگہیشتنی پیوستہ پەنا بہینہ بہر

بردنى ئەم توپىژىنەۋەيەدا بۆ من زۆر بەنرخ بوون. لە لايەكى ترەۋە پىتكەتەى كۆتايى ئەم كىتەبە بەبى يارمەتى و ھاوكارى دىلسۆزانەى رۆئالدى باينەر و داڧىد كامىرۆن، مامۆستايانى زانستى سىياسەت و لىپىرسراۋانى كىتەبخانەى رۆبارتزا (Robart) ى زانكۆى تۆرىنتۆ دروست نەدەبوو كە يارمەتەيان دام بۆ بەدەستەيىنانى سەرچاۋەى پىتويست. لەكۆتايىشدا ھەر لە يەكەمىن رۆژى خەرىكبوونم بەم بەرھەمەۋە، لەھاندانى راستگۆيانە و بنىاتنەرانەى خاتوۋ خوجەستە كىا (دايكى نووسەر. و) دانەپراوم، كە منى بەرھەمەندكرد لەدەيدە رەخنەگر و خەمخۆرە بەردەوامەكەى بۆ بەرەۋپىتەش بردنى ئەم لىكۆلىنەۋەيە.

رامىن جەھانبەگلو

تۆرىنتۆ

۵ى كانونى يەكەمى ۱۹۹۷

دییاجه

ناتوندوتیری و میژوو

پایه‌ی نه‌ویتر. بۆیه میژووی ناتوندوتیژی بریتیییه له ره‌تکردنه‌وه‌ی توندوتیژی میژوویی. شپوهیه‌که بۆ وئنی «نه‌خیر» به میژوویک که سه‌راپا نوقمی توندوتیژی بووه. به‌لام ره‌تکردنه‌وه‌ی میژوو وه‌ک توندوتیژییه‌ک، خۆی جوړه هه‌نگاونان و به‌ره‌و پێشسه‌وه چوونیکه. که‌واته وه‌ک رووبه‌روبوونه‌وه‌یه‌کی سه‌ره‌کی، ناتوندوتیژی له‌گه‌ڵ پرۆسه‌ی میژوو له ناکوکیدايه، له‌به‌ر نه‌وه‌ی میژووی تایبته‌ت به‌ خۆی ده‌خاته‌روو: میژوویه‌ک که زامنی رێژانه له پایه‌ی مرۆف.

بۆ نه‌وه‌ی ناتوندوتیژی ده‌رک بکه‌ین پێویسته‌ په‌نا ببه‌ینه به‌ر میژووی ناتوندوتیژی خۆی. میژووی ناتوندوتیژی چیرۆکی نه‌و پیاو و ئافه‌ته ریزه‌پانه‌یه که چاره‌نووسی مرۆفیان خستۆته سه‌رشانه ماندووه‌کانیان. به‌م شپوهیه له‌ژێر ئیشکالی میژوودا، پیاوه‌کردنی ناتوندوتیژی، ره‌هه‌نده‌کانی داهینانی تاکه‌که‌سی (له‌شپوه‌ی عیرفانی-تایینی) یاخود ره‌هه‌نده‌کانی بزاقه‌کانی به‌رگرکردن و سه‌رپێچیکردنی وه‌رگرتووه. که‌واته ناتوندوتیژی له‌میژوودا، واته ره‌تکردنه‌وه‌ی توندوتیژی به‌دامه‌زراو‌کراو و له هه‌مان کاتدا وه‌کو نه‌خلاقیکه‌ی دۆگمایه‌ی باس ده‌کرێت که ئامانجه‌که‌ی ئیعتیبار به‌خشینه به پایه‌ی مرۆف له‌رێی خستنه‌رووی جیهانبینی نه‌خلاقه‌ی. که‌واته ده‌توانین ناتوندوتیژی به‌ ره‌فتاریکی ته‌واو نه‌خلاقه‌ی دابنێین، هه‌روه‌ها به‌رێگایه‌کیش بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه له‌گه‌ڵ نادا‌په‌روه‌ریدا.

که‌واته ناتوندوتیژی وه‌ک «به‌ره‌نگاربوونه‌وه» و «سه‌رپێچیکردن» لایه‌نیکه‌ی نێگه‌تیفی هه‌یه. ستراتیژییه‌تیکه بۆ رێگه‌گرتن که شپوه‌ی جوړاو‌جوړه‌کانی سه‌رپێچی، وه‌ک مانگرتن، ئابلقه‌دان، خۆپیشاندان و تده... ده‌گرتنه‌به‌ر بۆ کۆتایی هێنان به‌و ئیش و ئازاره‌ی که هاتۆته پێشی. له‌میان‌ه‌ی ئه‌م شپوازانه‌دا، ستراتیجیه‌تی ناتوندوتیژی وه‌ک فشاریکه‌ی واقیعی له‌سه‌ر رکا‌به‌ر ده‌رده‌که‌وت. به‌لام بۆ نه‌وه‌ی ئه‌م به‌ره‌نگاربوونه‌وه خۆبه‌دوورگرانه له توندوتیژی کاربگه‌ر بیت، پێویسته ده‌زبه‌کاته نێو

«نه‌گه‌ر ناتوندوتیژی په‌یامی چه‌ند که‌سیکه، پێویسته وه‌ک ئه‌رکیک بۆ هه‌مسوان بژمه‌ردرێت، بۆ که‌سیک که نه‌وی بینیه‌وه و ئیتر لێی ناروانیه‌وه، ناتوندوتیژی ده‌یه‌وێت سه‌راپا کرده‌بیت، ده‌یه‌وێت میژوو دروست بکات».

پۆل ریکۆر

خاله‌ی ده‌ستپێکی ئه‌م توژینه‌وه‌یه پڕواهینانه به‌ حوکمیکه‌ی پێشینه، باوه‌ر به‌وه‌ی که ناتوندوتیژی به‌هاییکه‌ی پۆزه‌تیفی هه‌یه یاخود به‌ ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر نمونه‌گه‌لیکی میژوویی به‌نرخه‌ی ناتوندوتیژی هه‌ن. سه‌ره‌تا ده‌توانین بلێین ناتوندوتیژی دراویکی میژوویییه که لیتمان ده‌پێچیته‌وه. که‌واته شتییکه په‌یه‌وست به‌هه‌مسوانه‌وه، چونکه لایه‌نه میژوویییه‌که‌ی له چوارچێوه‌ی ساده‌ی کۆمه‌لگای رۆژئاوا تیده‌په‌ریت بۆ نه‌وه‌ی له ستراکچه‌ری فه‌لسه‌فی، تایینی و سیاسیه‌ی هه‌موو کولتوره‌کانی مرۆفایه‌تیدا جێگه‌ بگریت. که‌واته ناتوندوتیژی هزریکی نوێ نییه. به‌ئه‌ندازه میژووی کۆمه‌لگا مرۆفایه‌تییه‌کان کۆنه. نه‌وه‌نده به‌سه‌ بینین له‌و شوێنانه‌ی که سته‌مه‌کان، جه‌نگه‌کان و ده‌مارگیریه‌ی تایینییه‌کان به‌رده‌وام ده‌بن، ره‌تکردنه‌وه‌ی به‌رده‌وامی شه‌رعییه‌تی توندوتیژی چون دروست ده‌بیت و داده‌رێژریت.

به‌م شپوهیه، له هه‌ر قۆناغیکه‌ی میژووی مرۆفایه‌تیدا که سایکۆلۆجیه‌تی توندوتیژی له ده‌وری ته‌وه‌ری خولیا‌ی ده‌سه‌لاتخواری و هێزی کاولکاری ده‌خولیته‌وه جوړه ده‌رکه‌وتنیکی هوشیاری سه‌باره‌ت به ناتوندوتیژی له مرۆفادا ده‌بینریت که وه‌کو هه‌ستی ریزگرتن وایه له ژبان و

ستراکچەرە سیاسی و کۆمەڵایەتییه کانی کۆمەڵگای مەدەنی. ئەم جۆرە ناتوندوتیژییه، که دەتوانین به «ناتوندوتیژی ستراتیجی» ناوبهین، له مێژوودا خۆیه خۆ وهکو بهرسفدانیتیک دەرده که ویت، له لایه خه لکتیکی ستهمدیتیه وه، بۆ بارودۆختیک که تهحه ممول نه کراوه.

له سه دهی بیسته مەدا، دەتوانین حاله تگه لیککی جۆراوجۆر له چالاکییه کانی ناتوندوتیژی له جۆری «ستراتیجی» ببینین که تیا یاندا نه و که سانهی رۆلی کۆمه لایه تیبی ناتوندوتیژی ده گێرن هه ولایانداوه شوێشیک له به رامبه ر توندوتیژی به دامه زرا بوودا به ریا بکه ن.

باچه ند نموونه یێک به یینینه وه. به ره نگار بوونه وهی قوتابیییه نه ر و یجیییه کان له دژی به رپوه به رایه تی نازی خوتندن گشتیدا، یاخود رووداویکی له وه نوێ تر، خه باتی ئەلبانییه کانی کۆسۆفۆ (kosovo) له دژی سیاسه تی به سربیکردنی نیشتمانه که یان، خه باتی خۆیه نادان له توندوتیژی نیلسۆن ماندیلا (Nelson Mandela) له دژی سیاسه تی ناپارتاید و شه ری فاسلاف ها قیل (Vaclav Havel) دژی سیستمی کۆمۆنیستی، به نموونه گه لیککی «ناتوندوتیژی ستراتیجی» له قه له م ده درین.

که واته له رتی باوه ر پێ هینان و په نابردنه به ر ناهاوکاری، «ناتوندوتیژی ستراتیجی» هه ولده دات فه زای گشتیی کۆمه لگای مەدەنی بگۆریت. ناتوندوتیژی ستراتیجی به جۆریک له جۆره کانی بونیاتنه رو زامنکه ری بواری گفتوگۆ و راگۆرینه وه یه که تیا ییدا تاکه کانی کۆمه لگا ده توانن دانوستان له مه ر کیشه کانیان بکه ن.

به م شیوه یه ئەگه ر ئیمه ش وه کو هانا ئارینت (H.Arendt) رازی بین به وهی که «سیاسیوون و ژیان له ده وله تشار (City-State) دا، به و مانایه یه که هه موو شتیک له ریگای گفتوگۆ و باوه ر پێ هینانه وه چاره سه ر ده کريت نه ک به زۆر و زه بروه نگ»^(۱)، ئەوا ده توانین «ناتوندوتیژی ستراتیجی» به هه ولێک بزاین بۆ هینا کابه وه و به رپوه بردنی دیموکراسی.

به سه رنجدان له م خاله، «ناتوندوتیژی ستراتیجی» له رتی به رقه رارکردنی په یوه ندییه کانی و تووێژ و دانوستان له جیاتی په یوه ندییه کانی ده سه لاتخوازی و ملکه چی له نیوان جه ماوه ردا، هه ولده دات «مه یلی پیکه وه ژیان» له کۆمه لگایه کی دیاریکراودا به یینیتیه ئاراوه. که واته «ناتوندوتیژی ستراتیجی» شیوه یه کی پراکتیکی و ناکۆکی کاری ناتوندوتیژییه.

له رێچکه ی پراگماتیزم و پرۆسه ی دروستکردنی ناکۆکی له فه زای گشتیدا یه که «ناتوندوتیژی ستراتیجی» به به رده وامی «په یوه ندی به رامبه رانه» ی نیوان تاکه کان ده هینیتیه کایه وه. بیروکه ی بنچینه یی ئەم «په یوه ندییه به رامبه رانه» یه ریزگرتنه له پایه ی ئەو ویت. چونکه به یی پرهنسیپی ریزگرتن، و تووێژ دروست نابیت، وه ک چۆن به یی گفتوگۆ و راگۆرینه وه، سیاسه ت به مانای ته وای په یفه که نایه ته دی. به لام ریزنان له وی تر به مانای گۆرینی بیروباوه ری وی نییه. جیاوازی نیوان «ناتوندوتیژی ستراتیجی» و شیوه ی دووه می ناتوندوتیژی واته «ناتوندوتیژی مه عنه وی» لیره دایه. «ناتوندوتیژی مه عنه وی» ناتوندوتیژی عه قیده یی و ته نانه ت و یژدانیه نه ک ستراتیجی. که واته ئەم ناتوندوتیژییه له سه ر بنچینه ی باوه ری ئەخلاق ی یاخود ئایینی، بونیاتنراوه و له لایه ن تیۆریکی ئایینی یان فه لسه فییه وه وه ک فه رمانیکی ره های ئاراسته کراو بۆ تاک ده خریته پروو: «تۆبۆت نییه بکوژی» یاخود «هاوچه شنه که ت خۆش ده وی». که واته وه ک ستراتیجیه تیککی په رجه کردارانه ی توند به رامبه ر به بارودۆختیکی سیاسی دیاریکراو تۆمارکراوه. ئەم جۆره ناتوندوتیژییه، وه ک پرهنسیپیککی ئەخلاق ی رۆژانه وایه. که واته پشت ئەستوریه به و ته وه ره ی که پۆل ریکۆر به «جه وه ره ریکی پیغه مبه رانه» ی^(۲) ناو ده بات. «ناتوندوتیژی مه عنه وی» له سه رکه وتنی و یژدانی ئەخلاق ی به سه ر یاسای وشکی واقیعیه تدا هه لقلولاوه. که واته

جه وه رتيكي سياسيي نيبه، چونكه نامانجي دروستكردي ناكوكي نيبه له نيو كايه گشتيدا: له راستيدا له رووي زهروورده تي نه خلاقيبه وه يه ناچيته ژير باري دهسه لاتي سياسييه وه، چونكه نه كه سه ي په پره وي له «ناتوندوتيزي مه عنه وي» دهكات نامانجه كه ي به رتوه بردي ديموكراتيانه ي كومه لگا نيبه، به لكو مه به ستي پشتيوانيكردنه له نه خلاقه نايينيبه كه ي له ريگه ي ناتوندوتيزيبه وه. به م پييه ش زياتر هه لو بست وه رگرتيكي چاوه روانكراوي ناساييه تا وه كو هه ولتيك بو گوړيني بواري سياسي. بو به نه وه ي جينگي گرنگي پيدانه بو شو تيكه وه ي «ناتوندوتيزي مه عنه وي»، دارشنتي «ناسوي» په يمياني كومه لايه تي نيبه. به لكو چه مكي پره نسيپيكي ژيرينه بو به رقه راركردي ناراميبه كي دهرووني و زرگاريي تاكه كه سي. نه مه به و مانايه نيبه كه «ناتوندوتيزي مه عنه وي» نه و كاته ي ياسايه كي سياسي به نادادگه رانه ده زانيت، واز له سه رپيچي كردن ده هينييت. ته واو به پيچه وانه وه، زور حاله تي ميژويي باس له وه ده كه ن كه هه ر كاتيكي ناتوندوتيزي روو به رووي دهسه لاتيكي زوردارانه ده بيته وه يا خود ده كه ويته بارود خيكيه وه كه توندوتيزيه كي زور هه به، له پيتا و پاراستن و به ره و پيش بردي پره نسيپه كاني بيروباوهره كه ي هه ولده دات بواريكي سياسي بو پيكيه و ژيان به ينيته ناراه. له و بارودوخه دا «ناتوندوتيزي مه عنه وي» ناراسته يه كي «ستراتيجي» ودرده گريت به ي نه وه ي واز له جه وه هه نه خلاقه ي - نايينيبه كه ي به ينييت. كه واته كرده ي پشت نه ستوور به ناتوندوتيزي له رتي پشتيوانيكردني ناسنامه نايينيبه كه يه وه درده كه ويت و به رهنگار بوونه وه نا عه سكه ريبه كه ي له حاله تي پاكبوونه وه ي تاكه كه سيانه تپه ر ده كا. به م شيويه، روو به روو بوونه وه ي پشت نه ستوور به ناتوندوتيزي و باوه ري ناييني ده كه ونه ناراسته يه كه وه. به رهنگار بوونه وه ي ناتوندوتيزانه ي نه و كه سه ي كه بواري به ناتوندوتيزي هه يه ته نيا په پره وي له نمونه ي ناييني و نه خلاقه ي

دهكات. ليستي ناوي نه و كه سانه ي دهروه ست بوونه به به رهنگار بوونه وه له م ره هنده ناييني و نه خلاقيبه دا دريژه. بيگومان ماها تما گاندي و مارتين لوته ر كينگ دوو كه سن له گه وره ترين كه سايه تيبه كاني ناتوندوتيزي له سه ده ي بيستدا. ده زانين كه له لاي گاندي راستي و ناتوندوتيزي «دوو رووي دراويكن.»^(۳) له لاي گاندي زهروورده تي راستگويي له گه ل زهروورده تي ناتوندوتيزي تيكه ل به يه كتر ده بن. كه واته به بواري گاندي، ناتوندوتيزي ريگايه كه بو ناسيني راستي كه هه مان خوايه. گاندي ده نووسيت: «له جيهاني واقيعدا، هيج شتيك بووني نيبه، هيج شتيك بووني نيبه مه گه ر راستي.» به رده وام ده بيت و ده لي: «راستي ماوه، ته نانه ت نه گه ر خه ل كيش باوه ريان پي نه بيت. راستي خوي مايه ي مانه وه ي خويه تي.»^(۴) كه واته هه ر راستيبه كه ريگاي هزوو كاري گاندي ديار دهكات. ناتوندوتيزي به ي بووني راستي بي مانايه. كه واته پيويسته له لاي گاندي چوونه نيو سياسي ت وهك كرده يه كي ناييني له قه ل ه م بده ين، واته وهك كرده يه كي عه قيده يي. سه ره راي نه وه گانديش خوي نه م خاله دووباره ده كاته وه و پشتگيري ليده كات كه: «من هه ميشه گوتومه سياسي ته ي من په پره وي له نايينيه كه م دهكات» يا خود: «من ناچمه نيو سياسي ته وه نه گه ر تا نه و راده يه نه بيت كه گه شه به توانا نايينيبه كه م بدات.»^(۵)

به م شيويه له لاي گاندي سه رپيچي كردني مه ده ني و ناهاوكاري پيش نه وه ي كاري سياسي بن كاري نايينين. له سياسي تيشدا وه كو بواره كاني تر، گاندي له ژير كاريگه ري بيروباوهره نايينيبه كانيدا هه نگا و ده نييت. له لاي نه و خوشه ويستي (agape) ستوونتيكي به رهنگار بوونه وه ي خوي نه نادانه له توندوتيزي. كه واته نه وه ي كه كينگ به خوشه ويستي ناو ده بات، له راستيدا هه مان نه و نايينه يه كه رينماييه كاني مه سيح له ناموژگاري سه ر چيادا ده ري ده رپيت. له م رووه وه، له هزي كينگيشدا هه روه كو له هزي

گانیدیدا وایه په یوه ندى له گهڼ خوا هوکارتيكى كارېگه رو ديارېكهره. بويه، نه گهر لايه نه ئيلاهييه كهى له هه لېژاردنى ناتوندوتېژيدا لايه بين، و رچاوى نه كه ين نهو مه ترسييه هه يه كه تنيا رووبه پرووى چاره سازييه كى سادهى خه باتى سياسى ببينه وه. به لام پيوسته له يادمان نه چيټ كه له هزرى كينگدا باوه رى ئايينى له ستراتيحييه تى چالاكى كوومه لايه تى باستره. جگه له مەش، نهو له وتار و نووسينه كانيدا به بهرده وامى جهخت ده كاته سهر نزيكيى هزرى و روحيى خوئى له ئايينى مه سيحه وه. به م شيوه يه، ناتوندوتېژى له لاي كينگ ته نيا ريگه چاره يه كى سادهى ستراتيحيى نيه، به لكو زهروورته تيكى خواناسانه يه و ته نانه ت بؤ مرؤقى باوه ردار نه ركيكيشه. به تهى كينگ خوئى: «من ده چمه پيشه وه، چونكه پيوسته و ابكه م، چونكه من مرؤقتيك و مندالتيكى خواوه ندم.»⁽⁶⁾

كه واته نهو شتهى كه «خوبه دوورگرى مه عنه وى له توندوتېژى» به خوبه وه خهريك ده كات، ره هندی شكستى ستراتيحييه تى خوبه دوورگرتن له توندوتېژى نيه. چونكه دلئى نهو شايدى ده دات كه دوا سه ركه وتن له خواويه نهك له وه وه. به بوچوونى كينگ، خه باتى نهو خه باتى خوايه، به بى خوا، ناتوندوتېژيه كهى بى بناغه يه. كه واته كينگ به ناوى نهو خوايهى كه داواى شه ركردن له گهڼ ياسا زورداره كانى ليده كات، له پيناو راستى، دادگه رى، ناتوندوتېژى و به تاييه تى بو گه ران به دواى خوا راده په رى. له راستيدا هه مان بوونى خوايه كه ناچارى ده كات شه ر له دژى ياسا زورداره كان بكات.

كه واته له باره ي نهو بوچوونه وه، نهو باوه ر هه يه كه خوا بى لايه ن نيه و هه ميشه خوا زور له بىرى بيه شكاراوان و سته مديته كاندايه. نه مه نهو بوچوونه بنه رته يه كه له لاي نهو مه سيحيانه ي كه خوبه دوورگرتن له توندوتېژى وه كو ديزموند توتو و داېكه تيريزا، به رچا و ده كه وى ت. به لام نه گهر بمانه وى ت به قوولئى له ماهيه تى كار ه خوبه دوورگر له

توندوتېژيه كانى كه سانى وهك گاندى، كينگ، توتو، داېكه تيريزا و دالايى لاما تيبگه ين، پيوسته له ره گوريشه و شهى «ناتوندوتېژى» بكوئينه وه. و شهى «ناتوندوتېژى» تاراده يه ك وهرگيترانى په يقى سانسكريتى ئاهيمسا = «ahimsa» يه. به په نا برنده بهر چه مكى «ahimsa» مه رچى سه ره كى ساتياگراها (Satyagraha) (= بنه ما تيوژيه كانى بزاقى گاندى كه پشت به سياسه تى ناتوندوتېژى ده به ستنى)، گاندى هه ولده دات قه رزه كهى به كه له پوورى كولتوورى هيند و به تاييه تى جه ينيزم و قوتابخانه ي براهمانى بداته وه.

وشهى «ahimsa» هه لگرى مانايه كى نيگه تيقه. پيشگرى نه رتى «a» له وشهى «ahimsa» دا نيشانه ي نه فى، دژايه تى و ره تکرندنه ويه. واته ره تکرندنه وى «himsa». وهك نه لبيت شوايتزه ر ده لئى فه رمانى «himsa» شيوه يه كى داتاشراوه له «han» (كوشتن، برينداركردن) و دواچار به ماناى هه زكرنده له كوشتن و برينداركردن. كه واته ناوى وه سفكرامى «ahimsa» واته «خوبه دوورگرتن له كوشتن و برينداركردن.»⁽⁷⁾ به لام له گهڼ نه وى نه م په يقه له لايه نى ريزمانيه وه ده رپرى نه رتييه، چه مكى «ahimsa» ناوه رؤكيتكى پوزه تيق و چالاكى هه يه كه راوه ستانه له به رامبه ر زه بروهنه گ و خراپه دا. نه مه بهو مانايه يه كه «ahimsa» به ته واوى هه نگانوانيتكى پشت به ستو نيه به خوبه نادان، رووبه پرووبونه وه شه. به م پيشه ش به پيتى بى رؤكه ي «ahimsa» رووبه پرووبونه وه له گهڼ خراپه، پيوسته به نيه تى چاكو وه نه نجام بدرئ. نهو كه سهى خوئى به پرهنسيبى «ahimsa» ده به ستنه وه، پيوسته هتيزيكى ديناميكى ديكه بكات ه نه لته رناتيقى «himsa»، كه نه وى ش پرهنسيبى خوشه ويستيه.

له رتى ئيله ام وهرگرتن له خوتندنه وهى «ئينجيله كان و قه له مروهى خوا له ئيه دايه» ي به ره ه مى تولستوى، گاندى هه وليداوه جوانى به چه مكى «ahimsa» له جه ينيزم دا ببه خشيت، نه مه ش به يه كسانكردى له گهڼ

فهرمانی خوشه‌ویستی له مه‌سیحیه‌تدا. لایه‌نی نیگه‌تیفی مانای «ahimsa» له جه‌نینزما، له هزری ناتوندوتیژی گاندیدا به‌هایه‌کی کارای ده‌بیت. که‌واته له چوارچێوه‌ی ساده‌ی عیرفانه‌وه، خۆبه‌دوورگرتنانه له توندوتیژی تیده‌په‌ریت بۆ ئه‌وه‌ی چه‌مکی ahimsa بخاته‌نیو چوارچێوه‌ی کرده‌ی زاتییه‌وه. گاندی ده‌نووسیت: «من ئه‌م لی‌کدانه‌وه‌یه له ahimsa په‌سه‌ند ده‌که‌م، که‌ حاله‌تیکی نیگه‌تیف له ناتوندوتیژی (بێ نازاری) نییه، به‌لکو حاله‌تیکی ئیجابییه له خوشه‌ویستی و ته‌نانه‌ت چاکه‌یه سه‌بارت به‌ که‌سی‌ک که‌ خراپه‌ ده‌کات. به‌لام ئه‌وه به‌و مانایه نییه که ده‌بیت یارمه‌تی خراپه‌کار بده‌ین بۆ ئه‌وه‌ی خراپه‌ بکات یاخود به‌رازبونیکی پراکتیکی ته‌حه‌مولی بکه‌ین. به‌ پی‌چه‌وانه‌وه، خوشه‌ویستی، حاله‌تی ته‌کتیفی «ahimsa»، داواتان لی‌ده‌کات که به‌ دوورکه‌وتنه‌وه له که‌سی خراپه‌کار له دژی بوه‌ستی، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر له رووی جه‌سته‌بیشه‌وه نازار و ئه‌شکه‌نجیه‌ی دیبیت.»⁽⁸⁾

که‌واته گاندی به‌ سه‌رنجدانی له پتوبستی جیهانی مودیرن، راقه‌یه‌کی نوێ به‌ تیوری کلاسیکی ahimsa ده‌به‌خشیت. به‌م شی‌وه‌یه گاندی، هه‌روه‌کو له جه‌نینزم، بووداییزم و هیندۆسیه‌تدا هاتووه، جه‌وه‌هری پی‌غه‌مبه‌رانه‌ی ahimsa له‌رتی به‌رقه‌رارکردنی له ئه‌زمونیکی می‌ژوویی ریزه‌پر (استثنائی)دا فراوان ده‌کات. به‌م شی‌وه‌یه به‌ بۆچوونی گاندی ahimsa ده‌گۆریت بۆ هێزێکی ته‌کتیف که‌ بوونیکی تری هه‌یه و وه‌کو بزاقی‌کی گرووی کاریه‌گره‌یه‌کی می‌ژوویی ته‌واوی هه‌یه. که‌واته ره‌سه‌نایه‌تی ناتوندوتیژی گاندی له‌وه‌دایه که‌ هه‌م ئه‌خلاقیه‌ و هه‌میش سیاسی، ئه‌گه‌رچی سیاسه‌ت له ژێر ده‌سه‌لاتی ئایین دایه.

هه‌روه‌ها گاندی، له‌رتی ده‌ستنیشانکردنی هه‌لومه‌رجه‌ پراکتیکیه‌کانی ستراکچه‌ری ناتوندوتیژی، که له ماهیه‌تی «مه‌عنه‌وی»ی ناتوندوتیژی ئاگاداره، ئه‌م هزره‌ به‌ره‌و ستراتیجیه‌تیکی سیاسی ئاراسته‌ ده‌کات. به‌م

شی‌وه‌یه به‌ بۆچوونی گاندی، هه‌ر جو‌ره‌ نزیک‌بوونه‌وه‌یه‌ک له ناتوندوتیژی وه‌ک هه‌نگاوێک به‌ره‌و به‌ ئه‌خلاقیه‌کردنی سیاسه‌ت له قه‌له‌م ده‌دریت.

به‌ بروای ئه‌و، پیاده‌کردنی ناتوندوتیژی واته به‌خشینی مانایه‌کی ئه‌خلاقیه‌ به‌ ژبانی هاوبه‌شی مرۆقه‌کان. به‌لام زه‌رووره‌تی ئه‌خلاقیه‌تی هاوبه‌ش له کاریه‌کی خۆبه‌دوورگر له توندوتیژی ته‌نیا ده‌توانیت زه‌رووره‌تیکی ئه‌خلاقیه‌تی هاوبه‌ش بیت له واقعه‌تیکی سیاسیدا. ئه‌وه‌ی که گاندی ناچار ده‌کات په‌یوه‌ندی هۆ-ئامانج له گۆشه‌نیگایه‌کی ستراتیجیدا له‌به‌ر چا و بگریت، کاریه‌گره‌بوونی بزاقی گرووییه‌. چونکه به‌ بروای گاندی، ئه‌و شته‌ی که ahimsa پشتی پی‌ده‌به‌ستیت وه‌کو عیرفانی جه‌نینزم یاخود بووداییزم، ته‌نیا تاکه‌که‌س له به‌رامبه‌ر وێژدانه‌که‌یدا نییه، به‌لکو په‌یوه‌ندی خودیشه‌ که له ژێر رۆشنایی مه‌به‌ستداری کاری خۆبه‌دوورگرتن له توندوتیژی چه‌سپوووه. ئه‌وه‌ی سه‌رنجی گاندی بۆ خۆی راده‌کیشیت فره‌یی وێژدانه‌کانه، نه‌ک شی‌وه‌ی تاک و ته‌نیا و وێژدان له می‌ژوودا. گاندی له‌رتی بزاقی‌کی می‌ژوویی بێ وینه‌وه، ناتوندوتیژی له گۆشه‌گیریه‌ عارفانییه‌که‌یدا ده‌رده‌هینیت تاکو دینامیکیه‌تی گۆرانی کۆمه‌لایه‌تی بێ به‌خشیت.

به‌م شی‌وه‌یه ناتوندوتیژی له روانگه‌ی گاندیه‌وه ده‌گۆریت بۆ شی‌وه‌یه‌ک له بوون و شی‌وازیکی خه‌بات. گاندی زه‌رووره‌تی ئه‌خلاقیه‌ی ناتوندوتیژی (به‌و شی‌وه‌یه‌ی له لای ئایینه‌کان و فه‌لسه‌فه‌کان ناسراوه) وه‌رده‌گریت و ده‌بخاته شوێن ستراتیجی سیاسیه‌وه. که‌سانی خۆبه‌دوورگر له توندوتیژی وه‌کو مارتین لۆته‌ر کینگ، فینۆبا به‌اڤا (Vinoba Bhava)، عه‌بدولغه‌فارخان، لانزا دیل فاستۆ (Lanza del Vasto)، دالایی لاما و دیزموند توتو به‌ ته‌واوی شایسته‌ی ئه‌وه بوون که ئه‌م کاره بکه‌ن. ئه‌وانیش وه‌کو گاندی له‌و باوه‌رده‌دا بوون که خه‌باتی خۆبه‌دوورگرتن له توندوتیژی له پیناو دادگه‌ری و دیموکراسیدا زه‌رووره‌تیکی ئه‌خلاقیه‌ که له باوه‌ری

پهراوتیزه کان

- 1- voir H. Arendt: *On Violence in Crises of the Republic*, Harcourt Brace JovanoVich, New York, 1972.
- 2- voir Paul Ricoeur: *Histoire et Verit* , editions du Seuil, Paris.
- 3- voir in Jean Herbert: *Ce que Gandhi a vraiment dit*, Marabout Universit , Paris, 1969, p.83.
- 4- Ibid, p.80.
- 5- Ibid, p.128
- 6- cit in Serge Molla: *Les id es noires de Martin Luther king*, Labour et Fides, Gen ve, 1992, p. 180.
- 7- Albert Schweitzer: *Indian thought and its development*, Hodder and Stoughton, London, 1939, p. 79.
- 8- M. K. Gandhi: *Young India January 19, 1921* cit in Jag Parvesh Chander: *Teachings of Mahatma Gandhi*, Indian Printing Works, Lahore, 1945, p. 412.
- 9- Eric Weil: *Philosophie Politique*, Vrin, Paris, 1956, p. 233.

ټاينينيه وه فيري ده بين؛ جگه له مهش له توانای دايه هم شته گشتييه بکات به ستراتي جيبه تيکي کومه لايه تي.

ناتوندوتيزي کي به زوري به بوپري، خوشويستني نازادي، دانبه خوداگرتن ده ناسرپته وه دزي سروشتي وه ستاو و جيتگره. ناتوندوتيزي دروستکهر و کارامه يه و له توانای دايه ديناميکيه تي کومه لگا بپاته پيشه وه و گه شه به دادگري و ديموکراسي بدات. به کورتي کومه لگاکاني نه مړو پيوستيه کي زوريان به ديناميکيه تي ناتوندوتيزي هه يه تاوه کو به شيوه ي رابردو و خوي له بالاده ستي هه موو جوړه توندوتيزيه ک (سياسي، نابووري، کولتوري و ره گزي) که پياوان و نافرته تان له مافي قسه کردن و ته نانه ت له مافي ژيان بپه شه ده کات، رزگار بکات. سه رکه وتني ناتوندوتيزي، سه رکه وتني خه باتي ديموکراتي يا خود گف توگو ي نيوان هاوولان تيانيشه بو برباردان له باره ي داهاتوي هاوبه شيان، چونکه وه ک چو ن نه ريک ويل (Eric Weil) ي فه يله سووف ده لپت: «ناتوندوتيزي، له ميژوودا و له لايه ن ميژووه وه، بووه ته نامانجي ميژوو و وه ک نامانجي ميژووش ليکده درپته وه.»⁽⁹⁾

به شی یه که م

سه رچاوه میژووییه گانی ناتوندوتیژی

۱- لائوتسه و تائو

دهرکردنی ژبیری چین به بیج گه رانه وه بۆ تائوتی کینگ زه حمهت و هه ندیک جار نامووکینه. «تائو» کۆنترین نووسراوی تائوئیزمه. تائو له قوئاغیکی میژوو (له وانیه له نیوان سه دهی شه شه م تا چواره می پیش زایین) یدا نووسراوه که له و ماوه یه دا ولاتی چین له بهر جه ننگه خویناوییه کانی نیوان دهره به گه کان له رهوشیکی په ریشاندا ده ژیا. که واته ده توانین تائو به کاردانه وه یه که له بهرام بهر سیستمی فه رمانه وه له سه رده می خویدا له قه له م بدهین. به م پییه ش په ی به وه ده به یین که بۆچی له تائو تی کینگدا نه و دهسته وازانه ده بیترین که پشت ده به ستن به وه ی که لائوتسه پیاده کردنی سیاسه ته هه بییه کان (موجود) به توندی ده خاته بهر ره خنه وه. بۆ غونه له به ندی ۷۵ ده نووسیته «خه لکان برسین، له کاتیکدا فه رمانه وه له راده به دهر باجه کان زیاد ده کات. هه ر له بهر نه وه یه که خه لکان برسین.»^(۱) یا خود له به ندی ۷۴ ده لی: «خه لکان له مردن ناترسن، بۆچی به مردن ده یانتر سین؟»^(۲) هه موو نه م مششتومرانه ی که دراونه ته پال لائوتسه، نه وه بۆ راقه که رانی دهره خه ن که راپه رینیتیک له دژی رژی می فه رمانه وه به رپا بووه. نه م بۆ چوونه هینده ناراست نییه، چونکه نابیت نه وه له بهر چا و نه گرین که تائوئیزم، له سه رتاسه ری میژووی چیندا فه لسه فه ی که مایه تی نه و خه لکانه بووه که له کۆمه له نه یینییه کاندا له ده ری یه کتر خربونه ته وه تا کو له گه ل حکومه تی نه و کاته به جه ننگن. له م رووه وه، تائوئیزم له گه ل په رنسییه کونفو شیسوسییه کانی وه ک کۆنترۆل و نه رکه وه ده که ویتته دژایه تی. چونکه له فه لسه فه ی «تائو» دا، زیاتر جه خت

ده کریته سه ر خووروژاندن و هه ما هه نگیی سروشت. به مانایه کی تر «تائو» له جیهاندا نه نجامدانی هه یج کاریک راناسپی ریت، به لکو «یارمه تی هه موو شتیک ده دات تا کو به دوا ی سروشتی خویدا بچیت.» که واته «تائو» سوود له هه موو شتیک و ده ده گریته به بی نه وه ی گیانی رکا به ری له خویدا پیشان بدات. «تائو» ته و او که ره، به لام به و شته ی که ته و او ی ده کات له خو یایی نابیت. به بۆ چوونی لائوتسه «تائو»، «دایکی» هه موو شتیکه، هه روه ها «با پی ری» هه موو نه و شتانه شه که بوونیان هه یه. بۆیه «تائو» به خو ی نه بی ترا و، نه بی سرا و هه می شه یی (لا یزال) یه. یه کی تیه که له و دیو فره یی ژبان ه وه. به م شپوه یه «تائو» وه کو ئا و ره وانه، هه م به راست و هه م به لای چه پدا. «هه ر شتیکه یی په یدا ده بیت وابه سته یه به نه و و نه ویش نه م وابه سته ییه ره تنا کاته وه.»^(۳)

که واته «تائو» بی نا و (wu-ming) ه. بی نا وه چونکه شتیکه یی با به تی نییه. هه روه ها له ناو چو و (wu) ه، چونکه «هه موو جیهان له بوون په یدا ده بیت، [به لام] بوون، خو ی له نه بوونه وه»^(۴) په یدا بووه. «چه مکی نه بوون له هزی تائو دا بیرو که ی بنچینه ییه. به بروای لائوتسه بوون و نه بوون ته و او که ری یه کترن. به بروای نه و، له راستیدا، بوون هه یه، وه ک چۆن فره یی هه یه. به لام بوون و فره یی هه ر دوو کیان له نه بوون واته له «تائو» وه سه ره له ده دن. به لام که بلتین «تائو» هه مان «نه بوون» ه نه وه ناگه ی نیت که تایه تمه ندی کی نیتگه تی فی هه یه.

به بروای لائوتسه «له ناو چوون» به تالاییه (خالا)، واته نه و تایه تمه ندی یانه ی نییه که له ریگه ی پینج هه سته کانه وه هه سته یی ده کریته. هه روه ها حاله تیکه که زانای تائوئیسته نه و کاته ی له «تائو» دا رۆده چیت ده توانیت پیی بگات. لائوتسه به م شپوه یه وه سفی «نه بوون» ده کات: «هه ر تایه یه کی گالیسکه سی په ره ی هه یه، به لام کارایی تایه که به هو ی بواره بۆ شه که به وه یه. بۆ دروست کردنی ژوره کانی خانویه ک، ده رگا و په نجه ره

دروست ده‌کهن، به‌لام کارایی خانووه‌که له‌بهر بواره بۆشه‌که‌یه‌وه‌یه. به‌م شیتویه بوون به سووده، نه‌بوون کاراییه»^(۵). که‌واته تائوئیستی زانا ناتوانیت به خوشبختی بگات، مه‌گهر واز له خواسته خوئیسته‌کانی بهینیت. به مانایه‌کی تر، پیوسته خوئی بیاریتیت له زیده‌رۆیی، ئیسراف و زیاده‌رۆی. جگه له‌وه‌ش، هه‌موو جووره گیانیکی رکابه‌رانه و هه‌موو ئه‌و شتانه‌ی که په‌یوه‌ستن به هه‌سته‌کانه‌وه پشتگوئی ده‌خات. چونکه به‌وته‌ی لائوتسه: «پینج‌رنگ مرۆف کوپیر ده‌کهن و پینج‌ده‌نگیش که‌ری ده‌کهن...»^(۶) که‌واته بۆ مرۆفی دانا توانای داهینان فه‌زله‌تیکی سه‌ره‌کییه، به‌بی ئه‌وه‌ی به داهینانه‌که‌ی بنازیت یاخود بیه‌ویت بیته‌خواه‌نی.

تائوتی کینگ داوا له مرۆفه‌کان ده‌کات رتی ژيانی ساده، نارام و بی‌خه‌وش بگرته‌بهر، واته ئه‌و رتییه‌ی که هیچ نیشانه‌یه‌کی ده‌سه‌لات، نیویانگ و ده‌وله‌مندی تیدا نه‌بیت. به‌م شیتویه پیوسته زانا به‌دوای «سج‌گه‌نجینه» وه‌بیت که به‌بروای لائوتسه چاکه، دان به‌خوداگرتن و پایه‌نه‌خوازین. چونکه ته‌نیا به‌م ریگایه زانا ده‌توانیت بیته‌تازا، لیبوره و سه‌رکه‌وتوو. لیبوره‌یی و چاکه ره‌گه‌زی سه‌ره‌کیی فه‌زله‌ی تائوئیستان پیوسته خوشه‌ویستیش بۆ ئه‌م فه‌زله‌تانه زیاد بکه‌ین، چونکه بۆ ئه‌وه‌ی به «تائو» بگه‌ین پیوسته بتوانین سروشت و هه‌موو مرۆفه‌کامان خو‌ش بوین. که‌واته تائوتی کینگ ریگای ناتوندوتیژی هه‌لده‌بژیریت، چونکه به‌بروای لائوتسه «چاکه‌کردن»^(۷) تاکه ریگایه بۆ تۆله‌سه‌ندنه‌وه. له‌بهر ئه‌م هۆیه‌شه که به‌م شیتویه جه‌نگ مه‌حکوم ده‌کات: «سوپای باش ئامرازی مه‌ینه‌تییه، جیگه‌ی نه‌فره‌تی هه‌مروانه. بۆیه ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل تائویه‌ه‌زی له شه‌ر نییه.»^(۸) به‌م پییه‌ش به‌و ئه‌نجامه ده‌گه‌ین که تائوتی کینگ شوئینیکی به‌ری له ئه‌ده‌بیاتی ناتوندوتیژییدا هه‌یه، له‌م روانگه‌به‌وه دامه‌زرینه‌ره شیمان‌ه‌یه‌که‌ی، لائوتسه، وه‌ک مه‌سیح و بوودا له پیش‌ره‌وانی

رتیازی ناتوندوتیژییه.

تائوتی کینگ

زانا هزری نه‌گۆری نییه
 ئه‌و هزره‌کانی خه‌لک ده‌کات به‌هی خوئی
 من له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که چاکن به‌چاکی ره‌فتار ده‌کهم
 من له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که چاک نین به‌چاکی ره‌فتار ده‌کهم
 به‌م شیتویه من چاکی به‌ده‌ست ده‌هینم
 من له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که راستن، راستم
 له‌گه‌ل ئه‌وانه‌ی که راست نین، راستم
 به‌م شیتویه من راستی به‌ده‌ست ده‌هینم
 به‌ندی ۴۹

۲- رینما‌یه‌کانی بوودا

سیدارتا گوتاما (Siddharta Gautama) ی ناسراو به «بوودا» واته بیدار و روونکی ته‌واو، له ده‌وره‌یه‌ری سالی ۵۵۰ پ. ز له هیندستان له دایک بوو. گوتاما له هۆزی ساکیا (Cakya) بوو و له لومبینی (Lumbini) ده‌ژیا، ئه‌و شاره‌ی که ئه‌م‌ڕۆ به‌چهند کیلۆمه‌تریک ده‌که‌وتیه سنووری هیندستان و نیپاله‌وه. سوودانا (Suddhodana) ی باوکی سه‌رۆکی هۆزی ساکیا بوو که باره‌گاکیان شاری کاپیلافاستو (Kapilavastu) بوو. باوکی بوودا هه‌موو شتیکی پیوستی ئه‌نجامدا تا کوربه‌که‌ی بتوانیت له‌بواری فه‌لسه‌فه، ئه‌خلاق و خوئندنی قیداکان و له‌خوئندنیکی یاریده‌ده‌ر به‌هره‌مند بیت. هه‌روه‌ها به‌و ئومیده‌ی رۆژیک بیته‌پاشا، گوتامای فیتره هونه‌ری شه‌ر کرد. گوتاما ۱۸ سالان بوو که شازاده‌ی شوخ و شه‌نگ گۆیا یاشودارا (Gopa Yashodara) ی ماره‌کرد. بۆ ماوه‌ی ده‌سالان له‌گه‌ل

خیزانه‌ک‌هی له خوشگوزهرانی و نازو نیعمه‌تدا ژیا.

تا شه‌ویکیان خویاه‌کانی له‌خه‌ودا بینین که داویان لیده‌کرد واز له ژیان‌ی شازاده‌یی به‌نیت و ئاواره‌یی بگریته‌هر. به‌لام تا ئه‌و رۆژه‌گوتاما نه‌چوو‌بووه ئه‌و دیوی دیواره‌کانی کۆچک و سه‌راکه‌ی. ئینجا بریاریدا له‌گه‌ڵ گالیسه‌که‌چییه‌که‌ی به‌نیو‌گه‌ره‌که‌کانی شارو ده‌وروبه‌ریدا بگه‌ریت و جیهان ببینیت.

سه‌ره‌تا رووبه‌رووی پیره‌میردیک بوونه‌وه که له‌به‌ر پیری لاشه‌که‌ی زۆر بیتیه‌ز بیوو و رووخسارێکی پر چرچ و لۆچی هه‌بوو. ئه‌و کاته شازاده له گالیسه‌که‌چی پرسى: «ئه‌وه کیتیه به‌سه‌روریشی سپییه‌وه، به‌چاوانی ریفوق کردوو و لاشه‌یه‌کی بچووک و بیچاره‌وه؟ به‌زه‌حمه‌ت و به‌هۆی گۆچان ده‌توانیت له‌سه‌ر پتیه‌کانی راوه‌ستیت». گالیسه‌که‌چی وه‌لامی دایه‌وه: «ئهمانه نیشانه‌ی پیرین». ئه‌وکات گوتاما تیه‌گه‌یشت که پیری کۆتایی مرۆفی «بمه‌». له‌پاش ئه‌وه‌ی پیره‌میردیان به‌جیه‌یشت، که‌سیکی نه‌خۆش له‌به‌رامبه‌ریان ده‌رکه‌وت، لاشه‌که‌ی له‌ په‌لوپۆ که‌وتبوو و له‌به‌ر نازار ده‌ینالاند. ئه‌وکات شازاده له گالیسه‌که‌چییه‌که‌ی پرسى: «ئهمه چ جۆره مرۆفیکه؟» گالیسه‌که‌چی وه‌لامی دایه‌وه: «ئهمه مرۆفی نه‌خۆشه». خه‌م زیاتر گوتامای داگرت. گالیسه‌که‌چی په‌له‌ی کرد تاکو له‌م نمایشه‌غه‌مگینه هه‌لت، له‌ پرتکا چوار پیاو به‌ پیشیاندا تیه‌په‌رین که لاشه‌ی مردوو‌یه‌کیان له‌سه‌ر شان بوو، گوتاما پرسى: «ئهم پیاوانه چی له‌گه‌ڵ خۆیان ده‌په‌ن؟» گالیسه‌که‌چی وه‌لامی دایه‌وه: «ئهمه پیاویکه جه‌سته‌ی وشک بووه، ژیان تیایدا باری کردوووه هزره‌بیری خامۆش بووه. خیزانه‌که‌ی و ئه‌وانه‌ی خۆشیان ده‌وت ده‌په‌ن بۆ گۆرستان». ئه‌و کات خه‌میکى گران شازاده‌ی داگرت و پرپوو له‌هه‌سته‌ی هاوده‌ردی بۆ هاوچه‌شنه‌کانی. له‌پاش گه‌رانه‌وه‌ی بۆ سه‌را، ئیتر رووخساری ئارامی به‌خۆوه نه‌بینی و ده‌مه‌و شه‌وان هه‌لسا چوو به‌خچه‌وه. له‌وه‌ی تارماییه‌کی بینی. گوتاما پرسى: «تۆ کیتى و له‌کوتیه‌

هاتووی؟» تارمایی گوتى: «من زاهیدم، له‌ ماله‌وه هه‌لاتووم تا رینگای رزگاری بدۆزمه‌وه. ئهمه هه‌مان ئه‌و رینگایه‌یه که پتیه‌سته تۆ بیسپری. تیه‌کۆشه بۆ داواکاریه‌که‌ت تا پتیه‌ بگه‌ی. به‌دوای رینگاکه‌تدا برۆ و لیبی لامه‌ده تا پاداشته‌که‌ت وه‌ربگری... تۆ ده‌بی به‌ بوودا، مامۆستا و پتیه‌سه‌وه‌ی ئیمه؛ تۆ رووناکى به‌ جیهان ده‌به‌خشی و مرۆفایه‌تی له‌ له‌ناوچوون رزگار ده‌که‌ی».

به‌م شتیه‌یه سیدارتا زولفه شه‌پۆلداره‌که‌ی تراشی، جلی شایانی داکنده و جلیکی هه‌ژارانه‌ی پۆشی. سالانیک له‌ کوچه و کۆلانه‌کاندا ئاواره‌ بوو و خانوو به‌ خانوو داوای خیری ده‌کرد. ماوه‌ی شه‌ش سال له‌ ده‌وروبه‌ری ئوروقیلا (Uruvela) ژیا.

چوارمه‌شقی و بچ جوله له‌ گۆشه‌یه‌ک داده‌نیشته. سه‌ره‌نجام تیه‌گه‌یشت که ریاژه‌ت رینگایه‌کی رزگاری نییه. ئه‌و کات ئه‌و قاپه‌ برنج و شیریه‌ی که کچیک پتیه‌دبوو هه‌لگرت و خۆی به‌رووباره‌که‌دا به‌ردایه‌وه تا رینگای بۆد گایا (Bodh Gaya) بگریته‌هر. له‌وه‌ی بوو که ماری، خوی خۆشه‌ویستی و فه‌رمانه‌وه‌ی له‌زه‌ته هه‌ستپیکراوه‌کان له‌ دژی ئه‌و راپه‌ری؛ تۆفان، بروسکه و بارانه سیلاوییه‌کانی نارده‌ خواره‌وه. به‌لام بوودا هه‌مووی گۆرین بۆ گۆله ناسمانیه‌کان. به‌م شتیه‌یه بوودا زالبوو به‌سه‌ر تینه‌ویه‌تی، هه‌وه‌س، له‌زه‌ت و شه‌هوه‌تدا. ئه‌و کات هزری خۆی له‌سه‌ر ره‌نجی گشتی چه‌ق پتیه‌ست. «ئه‌و له‌میانیه‌ی کاتی بچ سه‌ره‌تا و بچ کۆتایی ره‌وره‌وه‌ی بچ کۆتای ئافریده‌کان، (هه‌ر) له‌جیهانی دۆزه‌خ و جیهانی گیانه‌وه‌رانه‌وه تا خودی خواکان هه‌مووی بینین که تا بچ کۆتایی به‌رده‌وامبوون. به‌سه‌ر زنجیره‌ی هۆیه‌کاندا تیه‌په‌ری تا تیه‌گه‌یشت که هۆی گشتی، تینه‌ویه‌تیه‌ بوونه». روشنگه‌ری و گه‌یشتنی بوودا به‌ سنووری بوودای بالا به‌م شتیه‌یه بوو. بوودا ئاواره بووه‌وه. له‌ دتیه‌که‌وه ده‌چوو ده‌تیه‌کی تر. خه‌لکی فیره‌ ئایینه‌که‌ی ده‌کردن و په‌رجوو (معجزه‌)ی ده‌کرد. گه‌رپایه‌وه گاپیلا فاستا و

له گهال بنه ماله که ی دیداری نویتکرده وه. به لآم هیشتا به جلی ئەوانه ی که وازیان له جیهان هیناوه دهروزی له ماله کان دهکرد. زۆری پی نه چوو که په رجوووه گه وره که ی ئەنجام دا، له سهر نیلوفه ریکی سپی به ره و ئاسمان فری، له کاتی که دا که برهما له لای راست و قایندار له لای چه پی بوون. چل سال بهم شیوه یه ژیا، رینماییه کانی بلاوده کردنه وه و چاکه ی دهکرد. له کاتی پیریدا، گۆره که ی له که ناری رووباری هیرانیا قاتی (Hiranyavati) له نیوان دوو دره ختدا ناماده کرد. دوایین وته ی بو ئاناندا (Ananda) ی قوتابییه که ی ئەمه بوو:

«ئە ی ئاناندا ناله نال مه که و بی هیوا مه به. پیتویسته مرۆف دهست له هه موو ئەو شتانه هه لگړی که خۆشی دهوین و دلێ پیتان هه وه یه. چۆن ده بیت هه ر شتیکی په یدابوو، زه روورته ی له ناو چوونی له خۆی دایه؟ چۆن ده بیت که بوونه وره یکی ئاوا هه تاوقه ت رووبه رووی داهیزران نه بیت هه وه؟ ئەم ره وشه ناتوانیت بگۆرد ریت... له راستیدا، ئە ی قوتابی، ئەمه ت پی ده لیم، هه موو ئافریده یه که له ناوه چیت. به به رده وامی هه ولیده.»^(۹)

ئایینی بوودا له سهر چوار هه قیقه ته ی بالا راوه ستاوه: هه قیقه ته ی رهنج، هه قیقه ته ی سه رچاوه ی رهنج، هه قیقه ته ی رزگار بوون له رهنج، و هه قیقه ته ی ریگی رزگار بوون له رهنج.

به پیتی ئەم ئامۆژگاریه سه رتا پای ژیان دهر د و رهنجه. بوونه وه رهنج ده کیشیت چونکه په یوه سته به «خود» وه. که واته هه زکردن له خود سه رچاوه ی رهنجه. هه زکردن له «خود» به شیوه ی وابسته یی به جیهانه وه رووده دات که ئەو هیزه پیک ده هینیت که به «کارما» (Karma) ناوده بریت. «کارما» ناکه ویت هه ژیر کاریگه ری مردنه وه و به رده وامی به ژیان ده به خشیت. ئەم رووه وه یه که ره وره وه ی ئافریده کان هه لده سو ریت و بوونه وه ره کان ناچار ده کات بو دۆنادۆن (التناسخ). به کورتی به بو چوونی بوودا بو رزگار بوون له رهنج و ره وره وه ی ئافریده کان پیتویسته هه ز

نه هیلین. بهم شیوه یه بو کردنه وه ی دهرگا به رووی «نیرشان» دا، ئەو حاله ته ی که به دامرکاندنه وه ی سوداگان دیارده کریت، بوودا له ناو چوونی گشتی بو بیرو که ی «خود» پیتینار ده کات. که واته پیتویسته مرۆف له ری وهستان له دژی هه موو شیوه کانی له زهت و هه زه وه، خۆی له هه موو جو ره خو شه ویستی و گونا هیک دوور بگریت.

رقیش له بوودا ییزمدا جو ره هه زیکه، به هه مان شیوه که توور هیش وایه. توور ه ی زهینی، به توور ه یی له کرده وده کۆتایی دیت. که واته بو برینی ریگی زانایی، پیتویسته مرۆف هزریکی داد په روهرانه ی هه بیت. چونکه به بروای بوودا نادا په روهری هه مان توندوتیژییه. به مانایه کی تر له فه لسه فه ی بوودا، داد په روهری و ناتوندوتیژی په یوه ندیان به یه کتره وه هه یه. به بو چوونی بوودا، ناتوندوتیژی به رزترین فه زیله یه، چونکه بو دیساتفا (Bodhisatva) ده ریایه که له سه بر و دانبه خو دا گرتن. ئەو خو شه ویستی بو دوزمه کانی ده چینیت و له گه ل هه موو بوونه وه ران ها وده ده. به گوته ی بوودا «رق گه رمتین تایه.»^(۱۰) ده توانین رینماییه کانی بوودا له دپریکدا وه برگیرین و له داماپادا (Dhammapada) دا کورت بکه ینه وه: «خرا په نه کردن (papa)، چاکه چاندن (Kusala)، پاک کردنه وه ی نه فس (Citta)^(۱۱).

کتییی پیروزی بوودا ییه کان تی پیتاکا (واته سی سه به ته یه). به مانایه کی تر نووسینه کانی بوودایی له سی به شدا هاتوون: به شی یه که م، ناوی سوتاپیتاکا (Sutta-Pitaka) (سه به ته ی قسه کان) یه، هه موو ئەو راستییانه ی که بوودا به وانه ی وتوونه ته وه ده گرت هه خۆ. ئەم راستییانه شیوه ی ئامۆژگاری و گفتوگۆیان به خو وه گرتووه. به شی دووه م قبا یا پیتاکا (Viaya-pitaka) (سه به ته ی پرهنسییه کان) یه که ریازه ئاینییه کان بو راهیبه بوودا ییه کان ده گپرت هه وه. به به شی سییه م یا خود به شی کۆتایی ده لپن ئابی داما پیتاکا (Abhidhamma-pitaka) (سه به ته ی ریازی باشت).

ئەم بەشە لە دوو بەشە کە ی تر ئالۆزترە، چونکە ئامانجی راقە کردن و دەستە بەندی کردنی هەموو ئەو رەگەزانیە کە مرۆڤتیک دروست دەکەن. بەم شێوەیە، بە بۆچوونی بووداییەکان تی پیتاکا ئەو ریتنمایی و ریتگایانە دەگرتەووە کە بۆ گەیشتن بە نیرفانا پتویستە بگرتنە بەر.

هەندیک لە ریتنماییەکانی بوودا لەبارە ی ناتوندوتیژی

- ۱- « لەبەر ئەو ی کۆبەلە ی رق و پارانەوویە، راستی بە شاراوویی دەمینیتەووە.» (۱۲)
- ۲- «لەریتی چاکە کردنی بەردەوام بەریتگای نەمری دەگەین و بەهاوودەردی و خیرخوازی رۆحمان کامل دەکەین.» (۱۳)
- ۳- «کینە لەگەڵ کینە هەلناکات. کینە لەگەڵ ئەوین هەلنەکات. ئەمە یاسایەکی هەتا هەتاییە.» (۱۴)
- ۴- بوودا دەلێت: دە شت هەن کردەووی بوونەووەران بەرەو خراپە دەبەن، و ئەگەر لەم دە شتە دوورکەونەووە کردەویان باش دەبێت. ئەوانیش بریتین لە سێ گوناوی جەستەیی، چوار گوناوی زمان و سێ گوناوی رۆح. سێ گوناوی جەستە، کوشتن، دزی و زینان، چوارگوناوی زمان: درۆکردن، زمان رەشی، جنیتودان و قسە ی بێ مانان. سێ گوناوی رۆح: چاو برسێیەتی، رق و لادان لەریتگای راست. بۆیە ئەم فەرمانانەتان پێ رادەگەینەم: قەتاوقەت نەکوژی، بەلکو رەچاوی ژبان بکە، هەرگیز دزی نەکە ی، شتیک نەرفینتی، بەلکو یارمەتی ئەوانی تر بدەن تاکو سوود لەبەری کارەکانیان وەرگرن. خۆت بپارتیزە لە هەموو جۆرە ناپاکییە ک و هەمیشە داوینپاک بە.
- ... ری مەدە هزری خراپ دزە بکاتە دلتەووە توورپیی لە خۆت دووربخەرەووە...» (۱۵)
- ۵- «کەواتە با بە خۆشەختی بژین، بەبێ رق بوونەووە لەو کەسانە ی کە

رقیان لە ئیمەیه! لەنیو ئەو کەسانەدا کە رقیان لە ئیمەیه، با بەدوور لە هەموو رقیک بژین.» (۱۶)

۶- «وابیت کە هیچ یەکتیکتان ئەو ی تر فریو نەدات، هیچ کەسیتک ئەو ی تر بەکەم نەزانیت، هیچ کەسیتک لەریتی توورەکردن و نەفرەتەووە نازاری ئەو ی تر نەدات.» (۱۷)

۷- نەزانیتک کە زانیبووی بوودا پەیرەووی لەپرەنسیپی ئەوینی بێ سنوور دەکات کە حوکمە کە ی چاکە یە لەبەر رامبەر خراپە، بوودای بینی و جنیتی پێدا. بوودای پر لە دلتسۆزی لەبەر نەزانیی ئەو بێ دەنگ بوو. ئەو کاتە ی کە ئەو دەستی لە جنیتودان هەلگرت، بوودا لیتی پرس ی: «کورم، ئەگەر کەسیتک ئەو دیاریە ی کە پیتی دەبەخشرت پەسەندنەکات، ئەو دیارییە بۆ کێ دەبیت؟» پیاو کە وەلامی دایەووە: «لەوکاتەدا بۆ ئەو کەسە یە کە دیاریە کە ی پتیشکەشکردووە». بوودا گوتی: «کورم، تۆ جنیتوت پێدام، بەلام من جنیتوکانی تۆم پەسەند نەکردن و هیوادارم بۆ خۆت هەلیانگری. نایا ئەوانە نابنە مایە ی لەناو بردنت؟ وەک چۆن دەنگدانەووە (Reflex) هی دەنگەو سێبە ریش مولکی جەستە یە، بێگومان خراپەش خراپە کار نازار دەدات.»

پیاو کە وەلامی نەدایەووە بووداش بەوشیوویە بەردەوام بوو: «خراپەخوازی کە مرۆڤی بەریتز بێ ریتز دەکات بۆ کەسیتک دەمینیتەووە کە تف لە ئاسمان بکات. ئاوی دەمی ئاسمان پیس ناکات، بەلکو دیتە خواریەووە بەرخۆی دەکەو ی و خۆی پیس دەکات... پیماوی جنیتودەر بەشەرمە زارییەووە رۆشیت، بەلام گەرایەووە و پەنای بۆ بوودا، دارما (Dharma) [تەقوا] سانگا (Sangha) (چینی نەجیب و پەیرەوانی بوودا) برد (۱۸).

۳- بەهگەفاد - گیتا:

بەهگەفاد-گیتا (Bhagavad-Gita) پر خوینەرتترین و بەنرخترین کتیبی

کولتوری هیندو سه. به گوتی رای بهادور لال (Rai Bahadur Lal Baijnath) له سه ره تای سه دهی بیسته مدا، هیشتا « تاکه کتیبه بو هیندو سه کان». ههروه ها گیتا له رۆژئاواش خۆتینه و ستایشکاری زۆرن. له نیتو که سایه تیبه رۆژئاوا بیه کاندایا که ئەم کتیبه یان خۆبندۆته وه ده توانین ناوی که سایه تیبه زۆر به ناوبانگه کانی وه کو هیگل، شوپنه اوهر، نیمه رسون، تورو، ئەلبیرت شوایتزه و زۆر بیربار و نووسه رانی تر به یین. بهلام ناوبانگی جیهانی ئەم به ره مه قهرزاری چیه؟ بهه گه قناد-گیتا چیه؟ چۆن ده توانین ئەم به ره مه به یه کتیک له سه رچاوه میژوو بیه کانی ناتوند و تیژی بژمیرین؟

بهه گه قناد-گیتا یا خود (سرودی پهروه دگار) به شیکه له داستانی که وره یی هیندی ماها بهاراتا (Mahabharata). ماها بهاراتا چیرۆکی شه ریکه که دوو لقی بنه ماله یه ک ده خاته به رام بهر یه کتره وه، له لایه که وه پینج کوری پاندو (Pandu) (که ئه رجونا (Arjuna) یه کتیک یانه) و له لایه که ی تر مامه که یان دهریتار شترا (Dhritarashtra) و دور جو دهون (Duryadhama) له گه له هشتا و نو برایدا. ماها بهاراتا له نیتوان سه دهی چواره می پ. ز و سه دهی چواره می زایینیدا نووسراوه. له گه له هه موو ئەمه دا، بهه گه قناد-گیتا که ته نیا به شه کانی ۲۳ تا کو ۴۰ ی ئەم داستانه هیندی به گه وره یه پیکده هینیت له ده وره بهری سالی ۱۵۰ زایینی نووسراوه.

کتیبه که به دیمه نیککی شه ری نیتوان دوو له شکره که ده ست پیده کات. شا دهریتار شترا، مامی ئه رجونا کویره. قیاسا (Vyasa) ی زانا (نووسه ری گرمانه یی ماها بهاراتا) توانای بینینی شه ره که ی بو ده ره خستینیت. به لام شا به کویری مانه وه ی له م برا کوژی به پێ خۆشتره. ئەوکات قیاسا داوا له سانجیا (Sanjya) ی گالیسکه چیه شا ده کات هه واله کانی گوڤه پانی شه ری بو بگبیرته وه، بو به ده توانین سانجیا به گبیره وه ی چیرۆک و که سایه تیبه یارمه تیدهر له قه له م بده یین، که خۆتینه رانی گیتا به هوی ئه وه وه به

نامۆژگار بیه کانی کریشنا و ئه رجونا ئاشنا ده بن. کریشنا (Krishna) وه کو هاو ده م و گالیسکه چی ئه رجونا دیته ناو گوڤه پانه که وه. به لام له هه مان ده سپتیکی کتیبه که دا وه کو خوا به کی باشتر و نیشانه ی هیزی بوونه وه ره ده ره که ویت که جار به جار دیته سه ر زهوی تا کو له کاتی په شتویدا سیستم به رقه رار بکات. به م شتویه ئه و ۱۸ به شه ی پیکهاته ی بهه گه قناد-گیتا پیک ده هینن هه موویان وه ک رینمایه ئه خلاقیی کریشنا ده خرینه روو.

کتیبه که ی به رینمایه تیوژی و پراکتیکیه کانی کریشنا له مه ر جه وه ره ی کار و خۆناسی ده ست پیده کات. ئەم رینمایانه به باب ته گه لیککی دیکه له مه ر ئه و په یوه ندیی به که له نیتوان قوربانیدان و کرده دا هه یه ته و او ده بن. پاشان داوا له خۆتینه ری کتیبه که ده کات که له و کیشمه کیشه ی که له نیتوان چاوپۆشی و کرده وه دا هه یه رامینیت. ئەو کات کریشنا داوا له ئه رجونا ده کات که بیربکاته وه له مه ر باب ته زه حمه ته کانی تری وه کو ناسینی کریشنا، ده رکه وتن (تجلی) ی خوا و باوهر. به م شتویه له زنجیره ی ئه و گفتو گو بانه ی که کو ی بهه گه قناد-گیتا پیکده هینن، رینمایه رۆحیی به کانی کریشنا ئه رجونا ده گوژن، که به نۆره ی خۆیان ده بنه مایه ی خۆشویستنی خوا (بهاکتی-Bhakti) له ئه رجونا دا. کرۆکی ئەم ئه وینه، کو نترۆ له (یوگایه) که ئیمکانی جله و کردنی شه هه واته کان به مرۆقی جه نگا وه ره به خشیت تا ببیته مرۆقیکی کو نترۆ لیمو (یوگی).

سه ره نجام بهه گه قناد-گیتا به رافه یه کی سانجیای گبیره وه به م شتویه کو تایی پیدیت:

«به م شتویه، و تووژی قاسودنیفا (Vasudeva) م له گه له کوره ناو داره که ی پریتا (Pritha) بیست، گفتو گو به کی سه ر که مرۆف ناچاره ئافه رین و ده ستخۆشی لیکات. به لوتفی قیاسا، من ئەم نه نیتی به بالایه، واته یوگام له زمانی مامۆستای یوگا کریشنا وه کو کرده وه. کریشنا، خۆی فیره ئه و ره مزانه ده بوو... له وی که کریشنا خوا ی یوگا بیت، له وی ئه و کوره ی که

تیرهاو پیژیک لیتها تووه پریتا بیت، من لهو پروایه دام هه میسه لهوئ بهختی باش، سهرکه وتن و بهخته وهری هه یه.»^(۱۹)

کهواته، بهه گه فاد-گیتا وهک جوژیک له خوژینه وه وهک وتوو پیژیک به مشتمر ده خاته پروو. له هه قونایگی کتیبه که دا، کریشنا لهو کیشمه کیشمه مه عنه و بیبه که رۆحی ئه رجونا نازار ده دات ناگاداره و به ریگایه کی تایبه تی رینمایه ئه و ده کات تا کو بتوانیت کیشمه کیشمه ده روونیه کانی نه هیلیت. کریشنا داوای لیده کات که س نه کوژیت. به لکو چاوپوشی له خوشبوستنی بهری کرده و کانی بکات، ئه رجونا فیر ده بیت که چون به سهر هه ست و کرده و کانیدا زال بیت، به بی ئه وهی گوره پانی جهنگ جیبه لیت. له گه ل ئه وهی که هه موو وتوو پیژیکه کانی نیوان کریشنا و ئه رجونا له گوره پانی جهنگدا روو ده دن، بهه گه فاد-گیتا به ره مه یک نیبه که سه رمایه که ی توندوتیژی بیت. ته و او به پیچه وانه وه، گیتا بانگه شه ی پشتیوانیکردن له «ahimsa» (توندوتیژی) ده کات. کریشنا له میانه ی رینمایه کانییدا به ناشکرایه ی توندوتیژی و کاری خراب سه باره ت به ئه وانی تر ره تده کاته وه.

بهم شیوه یه تیوری ئه خلاقه بهه گه فاد-گیتا ته نیا تایبه ت نیبه به شه ری براکوژی له ماهابهاراتا دا، به لکو په یوه سته به هه موو جه ننگه کان. به گوته ی فه یله سووف و زانای به ناوبانگی هیندی شری ئوریندو (Sri Aurbindo bindo)، له کتیبی چهند نامه یه که له مه ر گیتا: «ژیان گوره پانی جهنگ و مه یدانیه مردنه، ژیان Kuruksetra یه.»^(۲۰) هه روه ها گاندیش لهو پروایه دایه، چونکه ئه و جه ننگه ی له ماهابهاراتا دا و سه فکراوه به «نمونه یه کی بی ژیدهری میژووی»^(۲۱) ناوده بات. هه روه ها ماهادیتف. داسای، پالپشتی له بوچوونی گاندی ده کات. به پروای ئه و به هیچ شیوه یه که ناتوانین بهه گه فاد-گیتا به وتوو پیژیکه میژووی دابین.»^(۲۲) رافه که ری گیتا، رادا کریشنان (Radha Krishnan) یش کۆکه له گه ل ئه وانی

تر و به راستی ده لیت که له بهه گه فاد-گیتا دا «زیاتر له جارن له رهنگدانه وه کانی گوره پانی جهنگ دوورده که وینه وه بو ئه وهی له وتوو پیژی نیوان خوا و مرۆف نریک ببینه وه.»^(۲۳)

کهواته ناتوندوتیژی جیگه ی له دلی بهه گه فاد-گیتا دا گرتوه. له م کتیبه دا، په یقی «ahimsa» چوارجار (له به شه کانی ۱۰:۵، ۱۳:۷، ۱۶:۲، ۱۷:۱۴) دووباره ده بیته وه. له گه ل هه موو ئه مه شدا، ئه م چه مکه وهک هوکمیکه ره ها نه هاتوه. کرۆکی ناوه ندی بهه گه فاد-گیتا مه سه له ی ناتوندوتیژی نیبه، له گه ل ئه وه شدا فه لسه فه یه که ده هینتیه پیش که بنچینه ی ناتوندوتیژی به هیز و جیگیر ده کات. جه وه هری رینمایه کانی گیتا، توانای په سه ندکردنی کرده یه به بی نیگه رانبوون له مه ر بهری ئه و کرده یه. گیتا داوا له خوژینه ده کات له رتی وازه یان له هه موو جوژه خو شه ویستی و به رژه و نه دیخو از پیکی که سی ریگای به رزی مه عنه و بیبه ت هه لپیژیت.

ناتوندوتیژی له نیو ئه و بیست و شه ش سیفه ته دایه که پیوسته له تاکدا هه بن تا کو بتوانیت به م به رزیبه بگات. کهواته په یامی گیتا زور روونه. ئاموژگاری گیتا بو مرۆفه کان ئه وه یه که ده رفه ت به نیگه رانی نه دن، چونکه نیگه رانی و هه راسانی سه رچاوه ی خه م و کوژانن. بو یه پیوسته هزرت ئارام و ئاسوده بیت. چونکه جه سته و هه ست له مرۆفدا به بنچینه ناژمیردرین، به لکو رۆحه که ی بنه مایه کی نه گوژ و له ناو نه چوه. بو یه له گیتا دا هاتوه: «ته سه ورکردنی ئه وهی که که سییک یه کتیکه تر ده کوژیت، بیرکردنه وه له وهی که سییک ده کوژیت، سه رتاپا هه لیه؛ نه که سییک ده کوژیت و نه که سییک ده کوژیت»^(۲۴) کهواته جیگه ی خو یه تی ئیمه ش وه کو فینویا به افه (Vinoba Bhave) پیمان و ابیت ته گه ر «ahimsa» (ناتوندوتیژی) و «satya» (راستی) سه ره تا و کو تایی یوگای دوا مه به ست بن که له گیتا دا له لایه ن خواوه فیره مرۆف ده کریت، پیوسته ئه وه په سه ند

بکهین که ئەم کتیبە بنچینهیەکی گرنگی فەلسەفەیی ناتوندوتیژییە.

چەند دەستەواژەیهکی بەهەگەفاد-گیتا:

- ۱- ناتوندوتیژی، جیگیری رۆح، رازیبوون، پەشیمانی، خێر، ناوبانگ، هەموو شتێوە جۆراوجۆرهکانی بوونی پیش منی تەنیا. (۱۰: ۵)
- ۲- خاکەرایی (التواضع)، راستگۆیی، دانەخۆداگرتن، دەستپاکی، ریزگرتن لە مامۆستا، خاوینی، برۆای یەقین، خۆدوورگرتن لە خراپە (تەقوا). (۱۳: ۷)
- ۳- ناتوندوتیژی، راستی، دانەخۆداگرتن، لیبووردن، ئارامی، راستگۆیی، دلسۆزی، کەس نازارنەدان، میهرەبانی، شەرم، ئاسوودەیی خەیاڵ. (۱۶: ۲)
- ۴- ئایینی خواپەکان، براهمانهکان، مامۆستاکان و زانیان، خاوینی، داد، داوین پاک و ریزگرتن لە ژیان، ئەوانە ریازەتی کارن. (۱۷: ۱۴)

۴- جەینیزم

جەینیزم (Jainism) یەکیکە لە بزافە مەعنەوییه گەورەکان که له ماوهی قوناغی پاش قدایدا، له دەورووبەری سەدەیی پینجەمی پیش زاین، هزری هیندی فۆرمەله کرد. لەم روانگەیهوه، جەینیزم نەریتیکی ئایینی هاوکاتە له گەل بووداییزم. له راستیدا، جەینیزم وهکو بووداییزم، رووبهرووی ئەو خەله ده‌بیتتوه که له هیندۆسیه‌دا دروست بووه و پیاوه‌کردنی کاستیزم (Castism) ده‌خاته ژێر پرسیاره‌وه. له دەورووبەری سەدەیی پینجەمی پ.ز، بوودا گوتاما ریبازی چوار راستیی پیرۆز (Catvariarya Satyani) ی راگەیاندا و رهنج و نا به‌رده‌وامیی ژبانی مۆقی به‌راست زانین. له هه‌مان سه‌رده‌مدا، شاراده‌مارما جناتیپوترا (Vardhamarma Jnatiputra) ی زانا که دواتر

به‌ماهاقیرا (Mahavira=پالنه‌وانی گه‌وره) ناسرا شتیوازی زالبوون به‌سه‌ر هه‌سته‌کاندا ی له ریبگی قه‌ده‌غه‌کردنی په‌یتا په‌یتاوه خسته‌پوو و ره‌وشتی خۆی کرده نمونه. ماهاقیرا له سی سالی‌دا ماله‌وه‌ی به‌جیه‌تشت و ماوه‌ی دوانه‌ سالان له‌پیناوی دۆزینه‌وه‌ی ریبگی رزگار بوون ئاواریی هه‌لبژارد. سه‌ره‌نجام له تهمه‌نی ۴۲ سالی‌دا رۆشنایی بینی و بوو به‌زانای سه‌رکه‌وتووی جینا (Jina). ماهاقیرا ریبازی رۆحانییه رووته‌کانی بونیاتنا و ماوه‌ی سی سال خه‌ریکی وانه وتنه‌وه‌ی ئایینه‌که‌ی بوو. ئەو له سالی ۶۸ پ.ز، له تهمه‌نی هه‌فتا و دوو سالی‌دا له پاتنا (Patna) کۆچی داوی کرد.

ئهم‌ڕۆ که‌سایه‌تی ماهاقیرا بابه‌تی ریبازتیکه له هیند. که‌واته جەینیزم واته ئەو ریبازه‌ی که له‌لایه‌ن جینایه‌که‌وه خراوه‌ته‌پوو. جینا‌کان ئەو که‌سانه‌ن که به‌ جله‌وکردنی شه‌ه‌واته دونیاییه‌کانیان، واته به‌ جله‌وکردنی پینج هه‌سته‌کان به‌ مه‌عریفه‌ی بالا گه‌شتوون. جینا له‌رتی گۆرینی ریبگی «کارماکان»، به‌ مه‌عریفه‌ی بالا ده‌گات و ئەو تهمه‌نه‌ی که ماویه‌تی له «دارما پرابهاقانا» (Dharma prabhavana) ده‌گوزه‌ریتیت و خه‌لکان فیه‌ر په‌نسیپه‌کانی جەینیزم ده‌کات. هه‌روه‌ها له‌به‌ر ئەم ئه‌رکه به‌رزه‌یه که هه‌ر جینایه‌ک به «تیرسینکارا» (Tirthankara) یش ناوده‌بریت، واته ئەو که‌سه‌ی که بۆ مۆقه‌کان به‌ له‌میک له «دارما» دروست ده‌کات و بۆ په‌رینه‌وه له‌زه‌ریای ژیان یارمه‌تیان ده‌دات.

به‌پیتی یه‌که‌مین په‌نسیپی جەینیزم، مۆف بوونه‌وه‌ریکی دوالبزیمیه، واته هه‌م ماددییه و هه‌م مه‌عنه‌وی. به‌ ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر، مۆف بوونه‌وه‌ریکی ته‌واو و کامل نییه. چونکه رۆحی «جیفا» (Jiva) ئەو شوینه په‌سه‌ند ده‌کات که «کارما» به‌سه‌ریدا ده‌سه‌پینیت. بۆیه، رۆحی مۆف به‌ دونادون (تناسخ) ه‌ جۆراوجۆره‌کاندا تبه‌ده‌په‌ریت و ره‌وره‌وه‌ی ئافریده‌کان (Samsara) ده‌بریت، هه‌ندیک جار له‌شیوه‌ی جوان و هه‌ندیک جار له

شیتوهی ناشیریندا. بهم جوړه کاتیک که ماده دهسه لاتته کهی به ته وای پیاده بکات، «کارما» هممو کاریگره بیه کهی چی ده هیلتیت. له روانگه یه وه، جیهان له نیتوان گیاندار (جیفا) و غهیره گیاندار یا خود ره گزی بی گیان (تاجیفا - Agiva) دا دابهش بووه. فلسفه یه جیهینیزم به گشتی له سهر کردهی به رامبهری نیتوان هم دوو بنه مایه راوه ستاوه. به مانایه کی تر، کردهی به رامبهری نیتوان هر شتیکی گیاندار و هر شتیکی بی گیان، چونکه ده بنه هوئی داهیتانی کوله گه کانی ژیان وه که له دایکبوون، مردن و تد...

به پیتی جیهینیزم پینج ره گزی بی گیان روو به روو بووی روح دهوستان: ماده، فهزا (Akasa)، کات (Kala)، «دارما» (هوئی جووله) و نادارما (هوئی جیگیری = Adharma). هه لومه رجه گشتییه هه بیه کان بهم شیتوهیه پیناسه کراون. پتویسته ئیستا بینین به چی شیتوهیه که ماده وابهسته یه به روچه وه. «کارما» که به خوئی مادییه و له ریگه ی پرؤسه یه که وه که پتی ده لئین «ناسرافا» (Asrava) وابهسته یه به روچه وه، وا له روح ده کات که به رده وام له دایکبیتته وه (سامسارا) و بهم شیتوهیه شوپنیتیکی Band-ha (به رده وام) به سهردا ده سه پینیت. که واته روح بوئه وهی له جهسته به ولاره تر پروات پتویستی به یاسای نه خلاقیه بوئه وهی ریگاکانی بی پیشان بدات.

بنه ما نه خلاقیه کانی جیهین له پینج رینمایي یا خود فرماندا هاتوون که پتیمان ده لئین «Vartas». پتویسته له هه موو هه لومه رجه کانداهم خواستانه ره چاو و جیبه چی بکرتین. به کهم قه دهغه کردن، یاسای حقه یی «ahimsa» (ناتوندوتیژی) یه.

له لای پهیره وانی جیهینیزم «نه کوشتن» یاسای بالایه. که واته هر روحنیه کی جیهین پتویسته خوئی پپارتیزیت له کوشتنی هه موو بوونه وه ریگ. چونکه له جیهینیزمدا شهر، نازاردان یان له ناوردنی بوونه وه ران گه وره ترین تاوانه. سوترا (Sutra) کانی جیهینیزم، وه کو

ناکارانگا - سوترا (Acaranga-Sutra) و شوسترا کرانگا - سوترا (Sustrakrtan-ga-sutra) له هه موو لاپه ریه کدا دوویات ده که نه وه که کوشتن (himsa) گونا هیتیکی گه وره یه. که واته به پیتی ناکارانگا - سوترا (۱ و ۴ و ۱) «نابیت هیچ گیانله به ریگ بکوژی، نه فرمانی کوشتنی بدری، نه بکری به کوبله، نه نه شکه فجه بدری و نه هیرشی بکرتیه سهر.»^(۲۵)

بهم شیتوهیه، پتویسته هه موو روحنیه کی جیهین ریز له ژیان بگریت له هه موو شیتوه کاندایا، چی مرؤف بیت، چی گیانه وهر، گیا، ناو یا خود ته نانهت ناگریش. بهو پتیهش ناگر کردنه وه قه دهغه یه، چونکه به پیتی رینمایي شوسترا کدتاگا - سوترا (۱ و ۷ و ۱) «ناگر کردنه وه وه کو کوشتنی بوونه وهران وایه و کوژاندن وهی ناگر کوشتنیه تی؛ که واته نه و مرؤفه زانایه کی که بایه خ به یاسا ددهات ناگر ناکاته وه.»^(۲۶) بوئه پتویسته بو چاکه خوازی سه بارهت به هه موو بوونه وهران، توندوتیژی بخه یته لاره. جگه له وهش پتویسته خوئی پپارتیزی له درؤ کردن و چاوپوشی له هه موو جوړه خاوندارییه که بکه ی. که واته پیاوی نایینی جیهین، ahimsa به هه موو شیتوه کانییه وه له چالاکیه کانی له شی، زهینی و قسه کردنیدا به کارده هیتیت. زاهیدی جیهین ناوارییه ده گرتیه بهر. خاوه نی هیچ شتیکی نییه، هر گیز ناگر ناکاته وه. ته نیا ناوی هه لقولاو و کانی ده خواته وه. هه میسه به پتی په تی ریگه ده بریت و بوئه وهی زهوی نازار نهدات هه رگیز هیچ هوئه که بو جیگورکی به کارنا هیتیت. به دی هاتنی خود نه و که ماله یه که داوای ده کات و ahimsa یاسای بالایه (ahimsa paramo dharma) بو گه بشتن بهم نامانجه.

چهند رینماییه کی جیهینیزم:

۱ - «هه موو بوویک له نازار بیزاره، که واته نابیت بیان کوژی. فوونه ی کاملی زانایی نه کوشتنی زینده وهرانه.»^(۲۷) (کرتانگا - سوترا ۳ و ۱ و ۱۰ و ۱)

۲- ئەو مەرۆفە زانايەى كە بىرى رۆشن بۆتەو پىتويستە خۆى له تاوان دووربگريت، ئەوكات ئەو خراپيانە دەبينت كە له كوشتنهوه سەرھەلدهدن...»^(۲۸) (سوتركاريتانگا- سوترا Sutrkartanga- sutra ۱۰ و ۱۱)

۳- ئەو ەى گيانەوهران تازار دەدات، تى ناگات و خۆى له تاوان بەدوورناگريت...»^(۲۹) (ئاكارانگا- سوترا ۶ و ۱ و ۱۱)

۴- «ئەى مامۆستا! يەكەمىن بەليني گەورە خۆبەدوورگرته له تازاردانى بوونەوهران. من خۆم له هەموو جۆرە تازاردانىكى بوونەوهره ورد و گەورەكان، بزۆك ياخود وەستا و بەدووردهگرم. من هيج زيندهوهرىك تازار نادەم، نابه هۆى ئەو ەى ئەوانى تر تازاربان پى بگەيەنن و تازاردانىان پەسەند ناکەم. من له ژياندا، دەست بۆ [هيج يەكيتك له] سى جۆر [كارى زيانمەندى] رۆح، قسەکردن و جەستە نابەم. نابه هۆى ئەو ە و پەسەندى ناکەم. ئەى مامۆستا [له گوناھە كۆنەكانم] پەشيمانم، سەرزەنشيان دەكەم، بە ناراستيان دەزانم، من واز له ئاتمان (atman) ى خۆم [له گەل ئەو شتەى كە شايستەى سەرزەنشتە] دەهينم. ئەى مامۆستا! من يەكەمىن بەليني گەورە بەجى دەگەيەنم. خۆبەدوورگرتهن له تازاردانى هەموو بوونەوهران.»^(۳۰) (داساسروتاسكاندا- سوترا- Dasarutaskanda sutra) ۱ و ۱۱)

۵- زەردەشت و ئايىنى زەردەشتى

زەردەشتىيەت ئايىنيكە له جيهاندا كەمتر ناسراوه. ئەمەش لەبەر چەند هۆبەكە. ئەم نەناسراويەى، يەكەم لەبەر كەمى ژمارەى زەردەشتىيەكان (۲۰۰،۰۰۰ كەس) ە. جگە لەوەش، زۆربەى رۆژئاوايەكان ئەو ەى كە نيچە بە «Zarathoustra» ى ناو دەبات تىكەل بە زەردەشت، پىغەمبەر و زەردەشتىيەت كەدووه. سەرهنجاميش، هەروەها ژمارەبەكى زۆر كەم لىكۆلينيەو ەى ناپسپۆزى تايبەت بەم ئايىنە ئەنجام دراون.

زۆربەى ئەو بەرھەمە ژيەدەرييانەى كە له ئايىنى زەردەشتىيان كۆليۆتەو ە بە دەستى گەورە پياو و زانايانى ميژووى ئايىن و پسپۆرە ئيرانيەكانى كۆن نووسراون. زۆربەى خوتنەرە ئاسايەكان بە زەحمەت لەم بەرھەمانە تىدەگەن. بەم شىو ەبە خەلكى بازارى بە بەردەوامى ئايىنى زەردەشتى بە ئايىنى ئاگر و زەردەشتىيەكان بە ئاگرپەرست دەزانن. لەگەل ئەو ەى له ئايىنى زەردەشتيدا ئاگر رەگەزىكى پىرۆزە، وپراى ئەو ەش پىتويست بوو بە خۆ دوورگرتهن له وتەى سەرتاپاگير، گرنگىي فەلسەفى- ئەخلاقى ئەم ئايىنە بەكەم نەزانين. لەبەر دوو هۆ، يەكەم، ئەم ئايىنە كارىگەريەكى زۆرى كەدۆتە سەر هزرى يونانى و ئەفلاتونىيە نوپىيەكان. دوو ەم، دەتوانين ئەم ئايىنە بە يەكيتك له سەرچاوه سەرەكسيەكانى هزرى دادپەرورەبخوازى و ناتوندوتىژى له قەلەم بەدين. لەگەل ئەو ەى كە زەردەشت پىغەمبەرى چاكسازى و كەدەو ەبە نەك پىغەمبەرى چاوپۆشين و وەستان، له هەموو رووبەكەو ە ئەو پىغەمبەرى ئاشتى و ئوميدە.

جياوازيەكى زۆر له نيوان پسپۆرەكانى ئايىنى زەردەشتيدا لەمەرى ميژووى لەدايكبوون و مردنى زەردەشت هەبە. «دوورترين كات كە بۆ زەردەشتيان داناو ە سەدەى هەژدەبەمى پ.ز، و نزيكترينيشيان سەدەى شەشەمى پ.ز»^(۳۱). «موى بويس (M.Boyce) ماو ەى نيوان ۱۴۰۰ و ۱۲۰۰ پ.ز، پيشنيار دەكات.»^(۳۲) بەپيتى نووسينە پىرۆزەكانى ئايىنى زەردەشتى، زەردەشت ئەو پىغەمبەرىيە كە لەكاتى لەدايكبووندا پىدەكەنى. سەرەپراى ئەو ە، سروشتيش بە لەدايكبوونى زەردەشت شادمان بوو ە، لەكاتىكدا كە هتيزە خراپەكارەكان بە قوولايى زويدا چوونەتەخوار. بەبرواى پسپۆرانى ئيرانى كۆن، ناوى «زەردەشت» لەزاراوهى لاتىنى «Zoroastres» وەرگيراو ە، بەلام له ئافىستا (كتيبى پىرۆزى زەردەشتىيەكان) دا ئەم ناو ە بەشپۆه «zarathustra» هاتوو ە. دەستەواژە پەهلەويەكەى «Zarastus» ە، (بەلام) ئىستا له فارسى ئەمرودا بە زەرتوشت (زرتشت) ياخود

زهردوشت («zardosht») ناوی ده‌بن. ئەم ناوێ له دوو وشه پیک هاتووه: «زەر» (zar) به‌مانای «پیر» یان «توور» و «ئوشترا» (ustra) واته و شتر (=خاوه‌نی و شتری پیر یاخود توور) (۳۳).

له نووسینه پیرۆزه‌کانی ئایینی زهردهشتیدا هاتووه که زهردهشت پیغه‌مبەر دوو جار به ویستی خوا له مردن رزگاری بووه. له کاتی مندالیشدا گورگ و ئەسپه‌کان ئه‌ویان له هیزه خراپه‌کاره‌کان پاراستووه. زهردهشت له ته‌مه‌نی بیست سالییدا ماله‌وه به‌جێده‌هێلێت تا ریگای راستی و دادپه‌روه‌ری بدۆزێته‌وه. بیست سالی دواتر رووناکی ئیزه‌د به‌شێوه‌ی گه‌وره‌ی فریشته‌ی قوه‌ۆ مانا (Voho Manah) ده‌بینیت. بۆ ماوه‌ی ده‌ سالی، فریشته‌که زهردهشت به‌ره و ئاهورامه‌زدا، واته ئیزه‌دی بالا ریتمایی ده‌کات. به‌م شێوه‌یه زهردهشت چه‌ندین جار له‌گه‌ڵ ئاهورامه‌زدا و شه‌ش ئامشا سپیتتاس (Amsha Spentas) دیدار ده‌کات و فیره‌ پره‌نسیپه‌کانی راستی و چاکه‌ ده‌بیت، به‌لام له‌ ماوه‌ی ئەم ده‌ سالییدا ته‌نیا ده‌توانیت به‌کس بپنێته‌ سه‌ر ریتبازه‌که‌ی، ئه‌ویش کورپه‌ مامه‌که‌یه‌تی که ناوی مایدیۆماه = Maidhyomah ه. به‌لام دوا‌ی دوو سالی له‌گه‌ڵ شا قیشتاسه‌پ رووبه‌پروو ده‌بیته‌وه و ده‌عه‌وتی ده‌کات بۆ ئایینه‌که‌ی. بۆیه، پێشه‌وا ئایینییه‌کان پیلان له‌ دژی ده‌گپرن. زهردهشت به‌تاوانی جادوگه‌ری ده‌خه‌رتیه‌ زیندانه‌وه. له‌هه‌مان کاتدا، ئەسپه‌ خۆشه‌ویسته‌که‌ی شا ئیفلیج ده‌بیت، زهردهشت هه‌ولێ چاره‌سه‌رکردنی ئەسپه‌که‌ ده‌دات به‌مه‌رجیک شا په‌یوه‌ندی بکات به‌ ئایینی نوێوه.

شا ئایینه‌که‌ی په‌سه‌ند ده‌کات و زهردهشتیه‌ت ده‌بیته‌ ئایینی ره‌سمی ده‌رباری قیشتاسه‌پ. له‌ ماوه‌یه‌کی که‌مدا ئایینی نوێ له‌ سه‌رتاسه‌ری ولاتدا بلاوه‌ده‌بیته‌وه. به‌پیتی چیرۆکه‌ ته‌قلیدییه‌کان، زهردهشت سی جار ژن ده‌هینیت. ده‌بیته‌ خاوه‌نی سی کورپ و سی کچ، سه‌ره‌نجام له‌ ته‌مه‌نی ۷۷ سالییدا کۆچی دوا‌یی ده‌کات. له‌ چیرۆکه‌ کۆنه‌کاندا هاتووه که زهردهشت له

کاتی په‌رستندا له‌ په‌رستگا به‌ده‌ستی تورانییه‌کان ده‌کوژیت (۳۴). له‌ بنه‌چه‌دا ئایینی زهردهشتی له‌سه‌ر بۆچوونیکێ دوالیزمی له‌مه‌ر جیهان راوه‌ستاوه. سیستمی ئیزه‌دی دوو بنه‌مای له‌ جیهاندا هه‌یه: له‌لایه‌که‌وه چاکه که ئیزه‌دی بالا سمبۆله‌که‌یه‌تی، به‌رجسته‌بوونی راستی و رووناکییه. له‌لایه‌که‌ی تره‌وه خراپه که نیشانه‌ی تاریکی، وێرانی و سته‌مه. به‌م شێوه‌یه بیره‌که‌ی چاکه و دادپه‌روه‌ری له‌م ئایینه‌دا پایه‌یه‌کی به‌رزیان هه‌یه. له‌ ئایینی زهردهشتیدا، دادگه‌ری نه‌ک به‌ته‌نیا له‌مه‌ر مرۆف به‌لکو له‌باره‌ی گیانه‌وه‌رانیسه‌وه پیاده‌ ده‌کریت (بگه‌رپه‌وه بۆ یه‌سنی ۲۹ - سه‌روودی گوشورشان که گا سکالا له‌ دلره‌قیی مرۆف ده‌کات له‌لای ئیزه‌دی نه‌مر).

ده‌توانین جوانترین ده‌سته‌واژه‌کانی ئایینی زهردهشتی له‌ یه‌سنه‌کاندا بدۆزینه‌وه که له‌ دوعا، په‌سه‌ندکردن و دانپێدانانه‌کان پیک دین. له‌نیوان هه‌فتا و دوو هات له‌ یه‌سنه‌کاندا، هه‌قده هات له‌و پینج گاهانه‌ن که کۆنترین به‌شی ئاقیستا و هه‌روه‌ها کۆنترین به‌ره‌می ئەده‌بی ئیرانین که ماونه‌ته‌وه. زهردهشت خۆی ئەم سه‌روودانه‌ی وتوونه‌ته‌وه؛ یه‌سنه‌کانی هاپتان هایتی په‌خشانن و له‌ پاش گاهه‌کان کۆنترین به‌شی ئەقیستان.

۱- ئاهونا‌قایت (Ahunavaiti) (یه‌سنی ۲۸ تا‌کو ۳۴)

۲- ئوشتا‌قایت (Ushtavaiti) (یه‌سنی ۴۳ تا‌کو ۴۶)

۳- سپینتا‌ماینتو (Spenta Mainyu) (یه‌سنی ۴۷ تا‌کو ۵۰)

۴- قوه‌خشا‌ترا (Vohu Xshathra) (یه‌سنی ۵۱)

۵- فاهیش‌تویش‌ت (Vahishtoishti) (یه‌سنی ۵۳)

و یه‌سنه‌کانی هاپتان‌هایتی (Haptanhaiti) (یه‌سنی ۳۵ تا‌کو ۴۱)

بۆ زیاتر روونکردنه‌وه‌ی گوته‌کامان، چه‌ند ده‌سته‌واژه‌یه‌کمان له‌ گاهه‌کان هه‌لبژاردوون. ئەوانه‌ خۆیان به‌ ته‌نیا نیشانده‌ری پایه‌ی چاکه و به‌تایبه‌تی دادپه‌روه‌ری له‌ ئایینی زهردهشتیدا. به‌م شێوه‌یه، وه‌کو دوشن-گی مان

(Jacques Duchesne-Guillemin) نووسیویبه تی: «خوای زه زده شت خوای دادپه روه ربه». له راستیدا به بۆچوونی ئایینی زه زده شتی، به خته وه ری به بی دادپه روه ری قه تاوقه ت نایه ته دی.

چهند دهسته وازه به ک له گاهه گان

۱- پیویسته توورپی به خریته لاه! سته م له خوتان دورخه نه وه، ئە ی ئە و که سانه ی که ده تانه وئ پاداشتی خووی چاکه شایانی ئیوه بیت، به هۆی ئایینی راسته قینه که هاوکاره که ی پیای پاکه ئافه ریده کانی له کوچک و سه رای تۆدا ده بن.

(یه سنی ۴۸)

۲- ئە ی ئاهورا، ئە ی ئوردیبه یشت، ئە ی به همن هیزو توانایان پی به خشه، ئە وان ده توانن خانووبه ریه کی باش و ته نایی به خشن، منیش له و پروایه دام، ئە ی مه زدا تۆی یه که مین دروستکهری ئە وه.

(یه سنی ۲۹)

۳- له کوئ بۆ ره نجی کرئ له سه ری به سته ت و له کوئ لیخوشبوون هیه به؟ له کوئ راستییان ده ست ده که ویت؟ له کوئ خۆپاریزی خاوتین؟ له کوئ خووی باشتر؟ له کوئ ولاتی (به هه شتی) تۆ هیه، ئە ی مه زدا؟ (یه سنی ۵۱)

۴- ئە ی باوکی پاکی ئە م (سپه نده ی به هه شت که که ری به چوار پیی وه کو ئیمه ده به خشی، به خولقینه و ئە وکات ئارامی به کیلگه ی سپینداران به خشه، دوا ی ئە وه ی، ئە ی مه زدا، ئە و به خوویکی باشه وه پرسیاری کردو وه لامی دایه وه.

(یه سنی ۴۷)

۵- به ئە وان مه زدا ئاهورا، (خوای) به خوویه کی چاک ی بی هاوتاو دۆستی باش، راستی دره وشاوه به هیزه وه وه لامی دایه وه: له بهر خۆپاریزی پاک

و خاوتینان تۆم هه لئار دووه که له ئیمه بیت.

(یه سنی ۳۲)

۶- گوشورقان (گیانی گا) گله یی له ئیوه کرد، بۆکی ئیمه ت خولقاندووه، کی ئیمه ی دروست کرد؟

توورپی و سته م و دلر هقی و توندی و زۆرداری ئیمه یان ته نگیان به ئیمه هه لچنیوه. ئیمه جگه له تۆ پاسه وانیک ی ترمان نییه. ئیستا چاکه ی جوتیارم پی به خشه.

(یه سنی ۲۹)

۷- ئە ی مه زدا، کی پشتیوانی که سیک ی وه ک من ده کات، ئە وکاته ی که درۆ په رست بۆ نازاردانی من ئاماده ده بیت، جگه له ئاره زوو و خووی تۆ که له کرده وه کانیان ئایینی راسته قینه پیده کات؟ ئە ی ئاهورا، له م یاسایه ده روونم ئاگادار به که ره وه. (۳۵)

(یه سنی ۳۵)

۶- سوقرات: پهیره ویکردن له یاساکانی ده وئه تشار

سوقرات به دامه زرتنه ری فه لسه فه له رۆژئاوا داده نریت. به لام له ئە ده بیاتی رۆژئاوا که متر وه کو یه کیک له روخساره کانی ناتوندوتیژی باسی لیوه کراوه. سوقرات له سالی ۴۷۰ پ. ز له ئە سینا له دایک بووه. دایکی مامان و باوکی په یکه رتاش بوو. سوقرات هاوسه رده می پریکلیس، سۆفۆکلیس و یۆریپید بوو. بۆیه، یه کیکه له شایه ده بهر چاوه کانی سه رده می گه وره یی و هه ره سی دیوکراسی سده ی پینجه می پ. ز له ئە سینادا.

گوتوویانه که زۆر ناشیرین بووه، لووتی پان و سه ری که چه ل بوو. گزینۆفۆن ده موچاویکی زۆر نارپکی له سوقرات وینه کیشاوه، له کاتی که کدا که ئە فلان له گفتوگۆیه کانی دا رووخساریکی ئایدیالی بۆ دروست ده کات

و به نوبته‌ری روانگه فلهسه‌فیبه‌کانی خوئی ده‌ناسیئیت.

سوقرات نفوزیئیکی سه‌رسور‌هینته‌ری هه‌بوو له‌نیئو لاهه‌کانی ئه‌سینادا. له رووی ئازایی و زاناییه‌وه ستایشیان ده‌کرد. چونکه له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی که جلیئیکی هه‌ژاران‌ه‌ی ده‌پۆشی، روحیئیکی زۆر ده‌وله‌مه‌ندی هه‌بوو و له قسه‌کردن له‌گه‌ل رکابه‌ره‌کانیدا قه‌ت تووره‌ نه‌ده‌بوو. له‌سالی ۳۹۹ پ.ز ئانیئتۆس (Anytos) و دوو له‌هاوکاره‌کانی سوقراتیان به‌وه تاوانبارکرد که بروای به‌و خویانه‌ نییه که له‌کۆمه‌لگادا په‌سندکراون، و لاهه‌کانی ئه‌سینا گومرا ده‌کات. سوقرات له‌دادگادا به‌ته‌نیا هه‌لسا به‌به‌رگریکردن له‌خوئی، و هاوکاری لیزییاسی ره‌تکرده‌وه. به‌لام به‌ ۲۸۱ ده‌نگ له‌به‌رامبه‌ره‌ ۲۷۸ ده‌نگدا به‌تاوانبار له‌قه‌له‌م درا. سوقرات په‌کسه‌ره‌ له‌سیداره‌ نه‌درا، به‌لکو خرایه‌ گرتوو‌خانه‌وه. چونکه ده‌بوو وه‌ک نه‌ریتی سالانه‌ چاوه‌روان بیت تا ئه‌و که‌شتییی‌ه‌ی که‌ دیارییه‌کانی ئه‌پۆلۆنی هه‌لگرتوو له‌ ده‌لۆس (De-los) داده‌گه‌رپه‌ته‌وه. سوقرات له‌ماوه‌ی ئه‌و سی رۆژانه‌ی کۆتایی ته‌مه‌نیدا، له‌گه‌ل قوتابییه‌کانی له‌وتووێژدا بوو.

ئه‌فلاتون ئه‌و وتووێژانه‌ی له‌دوو گفتوگۆی گرنگدا کۆکردوو نه‌ته‌وه: ستایشی سوقرات (Apologie de socrates) و کریئتۆن (criton). پسپۆرانی فلهسه‌فه‌ی ئه‌فلاتون، به‌زۆری «کریئتۆن» به‌درتێبووه‌وه‌ی «ستایشی سوقرات»ی داده‌نێن. به‌م پیه‌ به‌گفتوگۆیه‌کی بچووک ده‌ژمێردریت له‌کۆی به‌ره‌مه‌کانی ئه‌فلاتوندا، چونکه ئه‌م گفتوگۆیه‌ زیاتر راقه‌یه‌کی به‌لگه‌داری ژباننامه‌ی سوقراته‌ نه‌ک سه‌لماندنیکه‌ فلهسه‌فیی گرنگ بۆ ده‌ربینی هزری ئه‌فلاتون. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا، کریئتۆن گفتوگۆیه‌کی گرنگه‌ بۆ هه‌ر که‌سێک که‌ بیه‌ویت له‌دیدگای سوقراته‌وه له‌هزری ناتوندوتیژی بکۆلپه‌ته‌وه.

شانۆ، گفتوگۆیه‌ له‌گرتوو‌خانه‌ی سوقرات دا. کریئتۆنی هاوڕه‌یی دێرینی سوقرات پێشنیاری هه‌لاتن له‌زیندان بۆ سوقرات ده‌کات تاکو له‌مردن

رزگار بیئت. به‌بروای کریئتۆن له‌به‌ر چوار هۆ پێویسته‌ سوقرات له‌گرتوو‌خانه‌ رابکات:

- ۱- په‌که‌م ئه‌وه‌ی که‌ ئه‌گه‌ر سوقرات مردن په‌سند بکات، خوئی و هاوڕه‌یکانی به‌دناو ده‌بن.
 - ۲- مردنی سوقرات مایه‌ی خوشحالی دوژمنه‌کانیه‌تی.
 - ۳- به‌چوونه‌ ژیر باری مردن، که‌مه‌ته‌رخه‌می ده‌کات له‌ئه‌نجامدانی ئه‌رکی سه‌باره‌ت به‌کوره‌کانی که‌ ده‌بنه‌ هه‌تیو.
 - ۴- چاره‌م و کۆتایی، به‌مانه‌وه له‌گرتوو‌خانه‌دا و رازی بوون به‌مه‌رگ، هاوڕه‌یکانی سوقرات به‌که‌مه‌ته‌رخه‌م ده‌ناسرین که‌ بۆچی یارمه‌تییان نه‌دا تاکو رابکات. له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی که‌ ریگا و ئامراز و توانای ئه‌نجامدانی ئه‌م کاره‌یان هه‌یه.
- وه‌لامی سوقرات بۆ به‌لگه‌کانی کریئتۆن روون و ساده‌ ده‌رده‌که‌ویت. هه‌لاتن ره‌تده‌کاته‌وه، چونکه ئه‌م کاره‌ پێچه‌وانه‌ی چاره‌نووسیه‌تی. به‌بۆچوونی سوقرات، یاسا‌کانی هاوولاتی ئه‌سینا چاره‌نووسی ئه‌و دیارده‌که‌ن. هه‌لاتن له‌زیندان پێشیل کردنی یاسای ئه‌سینایه‌ که‌ به‌گۆیره‌ی ئه‌م یاسایانه‌ جیه‌جیه‌کردنی حوکمی ده‌رکراو ئیله‌زامییه‌. به‌م شیوه‌یه‌، سوقرات به‌لگه‌ی ئه‌رکی مه‌ده‌نی ده‌خاته‌روو که‌ به‌په‌ی ئه‌وه‌ هه‌ر هاوولاتییه‌کی ئه‌سینایی ده‌روه‌سته‌ به‌ره‌چاوکردنی یاسا‌کانی ئه‌سینا.
- که‌واته‌ سوقرات هه‌لاتن له‌زیندان ره‌تده‌کاته‌وه، چونکه له‌و بروایه‌دایه‌ که‌ ئه‌م کاره‌ هیزی یاسا و جیه‌جیه‌کردنه‌که‌ی ده‌خاته‌ ژیر پرسیاره‌وه. به‌بۆچوونی ئه‌و، هه‌ر که‌سێک جیه‌جیه‌کردنی یاسا بخاته‌ ژیر پرسیاره‌وه، یاسای پێشیل کردوو، و به‌بێ یاسا ده‌وله‌تشار ناتوانیت بوونی هه‌بیت. بۆیه، سوقرات هه‌لاتنه‌که‌ی به‌ئیهانه‌کردنی یاسا‌کانی ئه‌سینا و سه‌ره‌یه‌چی لیکردنیان ده‌زانیت. ئه‌م کاره‌ راست نییه، چونکه یاسا شکتییه‌. سوقرات لیه‌رده‌دا ده‌گاته‌ ئه‌و ئه‌نجامه‌ی که‌: ناییت وه‌لامی زۆرداری به‌

زۆرداری یاخود خراپه به خراپه بدریتتهوه. سه‌ره‌پیتچیگردن له یاسا ئەنجامدانی نادادپه‌روه‌رییه سه‌باره‌ت به‌و که‌سانه که ئەم یاسایانه‌یان داهیناوه و پیاده‌ی ده‌کهن، واته هاوولاتییه ئەسینییه‌کان. کاری خۆبه‌دوو‌رگرانه‌ی سقورات له توندوتیژی له هه‌ستی ده‌روه‌سته‌یی سه‌باره‌ت به یاساکانی ئەسینا و شاری ئەسینا سه‌رچاوه ده‌گریت. سقورات له‌پێی رازیبوون به‌چاره‌نووس، متمانه به پایه‌ی خۆی ده‌به‌خشیت و ه‌کو هاوولاتییه‌کی ئەسینایی.

به‌بۆچوونی ئەو، هاوولاتی ئەسینایی بوون، واته په‌سندکردنی خووی گه‌وره‌یی و پایه‌ی به‌رزى مرۆبی. به‌گوتە‌ی ئەو، به‌کاره‌ینانی سته‌م و توندوتیژی سه‌باره‌ت به‌ تاکیک، بێ‌تریزکردنیه‌تی وه‌ک بووتیکی مرۆبی. سه‌ره‌پای ئەوه، سقورات پێی وایه ئەرکیکی ناوه‌ها وه‌ک به‌رگریکردن له دیموکراتی ئەسینا و ره‌تکردنه‌وی بۆچوونی ئەو که‌سانه وایه که وه‌کو پۆلیمارک (Polemarchus) پێیان وایه پیاده‌کردنی توندوتیژی به‌رامبه‌ر به‌ دوژمنانی ئەسینا، باشترین ریگه‌یه بۆ پالپشتیکردن له خوو گه‌وره‌یی مرۆبی خۆ. که‌واته سقورات ته‌نیا وه‌ک هاوولاتییه‌ک ژبان هه‌لده‌بێ‌تریت و به‌ره‌و پیش‌سوازیکردن له مه‌رگ هه‌نگاوه‌نیت. په‌رویکردنی له یاسا نیشانه‌ی پابه‌ندبوونیه‌تی به‌ چه‌مکی دادپه‌روه‌ری. که به‌بۆچوونی سقورات، ئەم پابه‌ندبوونه ته‌نیا له ریگه‌ی ناتوندوتیژییه‌وه ره‌وايه.

چه‌نده ده‌سته‌واژه‌یه‌کی گفتوگۆی کریتۆن

سقورات: که‌واته به‌هیچ شتیه‌یه‌ک نابیت سته‌م به‌ره‌وا دابنێن.

کریتۆن: هه‌لبه‌ته نه‌خێر!

سقورات: له‌کاتی‌کدا که به‌هیچ شتیه‌یه‌ک نابیت سته‌م به‌ره‌وا دابنێن، که‌واته نابیت وه‌لامی سته‌م به‌سته‌م بده‌ینه‌وه، به‌و شتیه‌یه‌ی که خه‌لک به‌روایان پێیه‌تی.

کریتۆن: بێ‌گومان نابیت وابکه‌ین.

سقورات: به‌لام پرسیارینکی تر. کریتۆن، خراپه‌کردن له‌گه‌ڵ که‌سی‌ک، ئایا ئەویش ره‌وايه یان نه‌؟

کریتۆن: ئەی سقورات، بێ‌ گومان ره‌وانییه!

سقورات: چی تر؟ وه‌لام بده‌روه‌وه، خراپه‌کردن له به‌رامبه‌ر ئەو خراپه‌یه‌ی له‌گه‌ڵ ئێمه‌یان کردوه‌وه، به‌م شتیه‌یه، خه‌لکان چییان به‌ میتشکدا دیت، ئەمه راسته یاخود راست نییه‌؟

کریتۆن: به‌هیچ شتیه‌یه‌ک راست نییه.

سقورات: که‌واته به‌هه‌ر شتیه‌یه‌ک ره‌فتاریان له‌گه‌ڵ ئێمه‌دا کردبیت نابیت، نه‌ وه‌لامی سته‌م به‌ سته‌م بده‌ینه‌وه، نه‌ له به‌رامبه‌ر خراپه‌ له‌گه‌ڵ هاوچه‌شنه‌کانمان خراپه‌ بکه‌ین. کریتۆن، ئەمه‌م لێ وه‌رگره و ئاگاداره. داوای ئەو شته‌م لێ مه‌که که پێچه‌وانه‌ی بۆچوونته، چونکه هه‌میشه که‌م و ده‌گه‌من ته‌وانه‌ی به‌م شتیه‌یه بێ‌ده‌که‌نه‌وه...» (٣٦).

٧- کتییی پیرۆز: ناشتی و لیبوردن

زۆربه‌ی لیکۆله‌ران، چاخى کۆن وه‌کو دیکۆمیتتیک له‌قه‌له‌م ده‌ده‌ن که هزری پیاده‌کردنی توندوتیژی به‌ باشتر له هزری ناتوندوتیژی داناوه. به‌لام هه‌له‌یه ئەگه‌ر سوود له نووسینه‌کانی چاخى کۆن وه‌رنه‌گرین بۆ تیشک خسته‌نه سه‌ر چه‌مکه‌کانی وه‌کو ناشتی و لیبوردن. له‌کاتی‌کدا که ئەم چه‌مکه‌نه‌مپۆ له‌ کولتووری خواناسیدا زۆر زیندوون. هه‌لبه‌ت لێره‌دا نامانه‌وی توژینه‌وه‌یه‌کی می‌ژوویی یان تیۆلۆژی (یه‌زدانناسی) له‌ باره‌ی کتییی پیرۆزه‌وه ئەنجام بده‌ین. به‌ل‌کو ته‌نیا ده‌مانه‌ویت له‌و چه‌ند ده‌سته‌واژه‌یه‌ بکۆلینه‌وه که به‌راشکاوی له‌ بیروکە‌ی ناشتی و لیبوردن ده‌دوین. ئێمه له‌و باوه‌رداین که لیکۆلینه‌وه له‌م بیروکە‌ی یارمه‌تیمان ده‌دات چه‌مکی راسته‌قینه‌ی په‌یامی چه‌زه‌تی مه‌سیح له‌چاخى نویدا و کاریگه‌رییه‌که‌ی له‌سه‌ر هه‌موو نه‌ریتی مه‌سیحییه‌ت ده‌رک بکه‌ین. بۆ زیاتر

روونکردنه و هی ئهم وتانه، چیرۆکی حه زره تی یوسفمان هه لێژاردوه و به وشپوهیه دهگێڕینهوه که له کتییی دروستبوون (۳۷-۵۷) دا هاتوه.

حه زره تی یوسف له گه ل یازده برا و یه عقوبی باوکی له ناوچه ی کهنعان ده ژیا. باوکی، یوسفی له براکانی دیکه ی زیاتر خو شده و یست. براکان رقیان له یوسف ده بیته وه و بریاری کوشتنی ده دن. راقبینی برا گه وره یان، ئاگه داریان ده کاته وه له کوشتنی. به لام، حه زره تی یوسف له بیاباندا ده خه نه چالیکه وه. ئه وکات بازرگانه مه دیانییه کان که به ویدا تیده په رین، حه زره تی یوسف له چاله که درده هین و به بیست سکه ی زیو ده فیرۆشنه ئیسماعیلییه کان که به ره و میسر ده چوون. براکان دینه وه سه ر چاله که و چاله که به به تالی ده بین. کراسی حه زره تی یوسف ده درپین و له خوینی بزنیك وه درده دن. کراسی خویناوی ده دنه دهستی حه زره تی یه عقوب. باوک جله کانی به ری ده درپینیت و رۆژانیککی زۆر پرسه داده نیت.

به لام له میسر، حه زره تی یوسف وه کو کۆبله یه ک ده فیرۆشنه ده وله مه ندیک به ناوی فوتیفار. حه زره تی یوسف له به ر کرده وه راسته کانی، دل داری له گه ل هاوسه ری فوتیفار ره تده کاته وه، به لام تۆمه تی زینای ده دنه پال و له گرتوو خانه ی ده که ن (دروستبوون ۳۹). حه زره تی یوسف له گرتوو خانه دا خه ونه کانی دوو خزمه تکاری فیرعه ون راقه ده کات. ئه وکات فیرعه ونیش به ده ست خه ونیکه وه ده نالینیت، به لام ئارامی به خشیک نادۆزیتته وه. داوا له حه زره تی یوسف ده که ن بۆ راقه کردنی خه ونه که. ئه ویش پیشبینی حه وت سالی نیعمه ت و خوشگوزه رانی و له پاش ئه وانیش حه وت سال برسییه تی و وشکه سالی ده کات. فیرعه ون له ئه قلی زۆری حه زره تی یوسف سه ری سوپرده میتینیت. کاروباری ولاتی پی ده سپیریت و ئوسناتی کچی فوتی فارعی لی ماره ده کات (دروستبوون ۴۲).

جاریکی تر چیرۆکه که باسی ژبانی حه زره تی یه عقوب و کوپه کانی ده کات.

ولاتی کهنعان دوو چاری وشکه سالی دیت. حه زره تی یه عقوب کوپه کانی ده نیریتته میسر بۆ کرینی نازووقه، به لام بنیامینی بچوو کترین برای حه زره تی یوسف، له لای خۆی ده هیلیتته وه. براکانی حه زره تی یوسف ده چنه میسر و کرپوشی بۆ ده بن، چونکه ئه و ئیتر عه زیزی میسره، حه زره تی یوسف براکانی ده ناسیتته وه، به لام ئه وان ئه و ناسنه وه. حه زره تی یوسف براکانی به سیخوری تاوانبار ده کات و یه کیکیان که شه معونی ناو بوو له لای خۆی گل ده داته وه، تا ئه وان تر بنیامین به یین. حه زره تی یوسف مه به ستنی تۆله سه ندنه وه نییه. به لام، خۆی له به رامبه ر خودا به لپرسراوی کرده وه ی براکانی ده زانیت. ئه و کات فه رمان ده دات گونیه ی براکانی پرپکه ن له گه نم و پاره کانیشیان بۆ بگه ریننه وه. براکان به ترس و له رزه وه ده گه ریننه وه لای باوکیان و مه سه له که ی بۆ ده گێڕنه وه. حه زره تی یه عقوب له ترسی ئه وه ی نه وه ک نازاریک به بنیامین بگات، ناردن ئه و بۆ میسر ره تده کاته وه. به لام وشکه سالی توندتر ده بیت.

ئه وکات یه هودا داوا له باوکیان حه زره تی یه عقوب ده کات ریگه بدات بنیامین له گه ل خۆیان بیه نه میسر. براکان له گه ل بنیامین ده گه ریننه وه میسر. حه زره تی یوسف براکانی بۆ نانخواردن داوه ت ده کات، به لام ئه م جاره شیان به به هانه یه کی تر بنیامین ده خاته به ندیخانه وه. یه هودا داوا له حه زره تی یوسف ده کات له تاوانی بنیامین خو شبیت و ههروه ها خۆی (یه هودا) له جیاتی بنیامین بخه نه زیندانه وه. گوته ی یه هودا کار له حه زره تی یوسف ده کات و بنیامین و هه موو ئه و که سانه ی که له به ندیخانه دان نازاد ده کات، تا کو خۆی به براکانی بناسینیتته وه. سه ره نجام ناسنامه ی خۆی بۆ براکانی ئاشکرا ده کات و پیشان ده لیت که نه یوستوو تۆله یان لیبکاته وه. مه سه له که به ئاشتبوونه وه ی گشتی کۆتایی دیت.

سه ره رای ئه وه، حه زره تی یوسف چا و له تۆله سه ندنه وه ده پۆشیت و ده رگای لیبووردن ده کاته وه. ههروه ها خۆی له رق و کینه و سته م

به دوورده گریت و وهلامی زهبروزهنگی براكانى به لیبوردهیی ده داته وه. بهم جوره چیرۆکی هه زه ته یوسف به ناشتبوونه وهی براكان نهك تۆله سه ندنه وه و سزادان كۆتایی دیت.

له كۆچی دوایی هه زه ته یه عقوبه وه تاكۆچی دوایی هه زه ته یوسف

كاتیك كه براكانى هه زه ته یوسف ده بینن باوكیان كۆچی دوایی كردووه، به یه كتر ده لێن چی بكهین ئه گه هه زه ته یوسف دوژمنایه تیمان بكات و ئه و خراپانه ی له گه لمان كردن به رامبه رمان بكات وه؟ بۆیه به هه زه ته یوسفیان گوت: باوكمان پێش ئه وهی به یه كجاره کی مالتا وایی بكات، وه سیه تی كرد: «به یوسف بلێن له تاوان و هه له و ئه و خراپانه ی براكانت له گه ل تۆ كردیان، ببوره! ئیستا له تاوانی به نده كانی خوای باوكت خۆش به!» هه زه ته یوسف به بیستنی قسه ی براكانی ده ستی كرد به گریان.»

براكانی هه زه ته یوسف كه وتنه به ریپی ئه و و گوتیان «هه موومان به ندی تۆین!»

به لام هه زه ته یوسف وهلامی دانه وه : ترس له دل ده ركه ن! چۆن هاوه ل بۆ خوا دروست بكه م؟ ئه و خراپه یه ی كه ده تانویست له گه ل منی بكه ن، به ویستی خوا بۆ چاكه گۆرا، بۆ ئه وهی كۆتایی بیت به وهی كه ئه مپۆ رویدا و ژبانی كه سانیتی زۆر رزگار بییت. ئیستا به هیچ شیوه یه ك با ترس نیته دل تانه وه. «من پارێزگاری له ئیوه و هه موو ئه وانیه ی كه وابسته ن به ئیوه وه ده كه م»⁽³⁷⁾ «دلی ئه وانیه ی دایه وه و به مبه ره بانیه ی له گه لیان دوا».

(دروستبوون: 50)

8- هه زه ته ی عیسا (د.خ) و ئامۆزگاریی سه رچیا

ئامۆزگاریی سه رچیا (Sermon sur la Montagne) به به شیبکی ناودار و

به رچاوی ئه ده بیاتی ناتوندوتیژی ده ژمیتر دیت. له یه كه مین سه ده كانی میژوو ی زایی نه وه تاكو ئه مپۆ، په یقه كانی هه زه ته ی مهبیح له سه رچیا بۆ هه موو ئه وكه سانه ی له میژوودا، باوه ردار یا خود بی باوه رن، داوا ی ناشتی و برابه تی و دان به خۆداگرتن له خه لك ده كه ن، و رینماییه گه لیبکی ئه خلاقی و ئایی نیی زۆر ده وله مه ندیان تیدا یه.

به بروای قه شه ئۆگستین، ئامۆزگاریی سه رچیا «perpectvs vitae chirstanea modus» بو، له كاتیکدا لۆته ر و هه ندیک له راقه كانی پرۆتستانت له و باوه رده ان كه ئه و ئامانجانیه ی له ئامۆزگاریی سه رچیا ی هه زه ته ی مهبیحدا خراونه ته روو نایه نه دی. به لام بۆ ریبوارتیکی رۆحانی وه كو تۆلستۆی، ئه و ئامۆزگارییه به ردی بناغه ی ناتوندوتیژی مهبیحیه ته. له یادمان نه چیت ئه و زه روورته ئه خلاقیانه ی خۆشه ویستی، دادپه روهری و ناتوندوتیژی كه له ئامۆزگارییه كه دا باسكراون بونیادی فه لسه فی- خواناسییه خه باتی خۆبه دوورگرتن له توندوتیژیی كه سانیتی وه كو مارتین لۆته ر كینگ، دیزمۆند توتو و ئۆدۆلفۆپیریز سكوئیل فه راهم كردووه، ته نانه ت گاندیش كه ره نگه بتوانین به باوكی هزری ناتوندوتیژی له سه ده ی بیسته مدا ناوبنیتن، چه ند جارێك ئامازه به ئامۆزگاریی هه زه ته ی مهبیح له نووسینه كانیدا ده كات.

له گه ل ئه وهی كه كه مپیک سهیره، به لام له ئینجیله كاندا چه مکی ناتوندوتیژی باس نه كراوه. له جیاتی ئه وه، به زۆری له نووسینه كانی هه واریه كاندا زاره گه لیبکی وهك ناشتی و دادپه روهری به رچاوده كه ون. كه واته، هه زه ته ی مهبیح هزری ناتوندوتیژی وه سیه ت ده كات به بی ئه وهی په یقه كه ی به سه ر زماندا بیت. له باره ی كاره كانی هه زه ته ی مهبیحیش هه ر وایه: ئینجیله كان روخساریکی خۆبه دوورگر له توندوتیژی له ودا ده رده خه ن. به لام به تایبه تی له راقه كانی ئامۆزگارییه كه ییدا رووبه رووی هزری ناتوندوتیژی له لای هه زه ته ی مهبیح ده بینه وه. بیگومان له بهر بارودۆخی

میژوواییه که نامۆژگاراییه که به ژێدهرێک بۆ خواناسی و ناتوندوتیژی ناسراوه.

له راستیدا ئه و خوایهی که حهزهرتی مهسیح به ئیمهیی دهناسینیت، خوایهکی بێ توندوتیژییه، کهواته خودی حهزهرتی مهسیح له بهرگی پیغه مبه رێکی خۆبه دوورگر له توندوتیژی، نیشاندهری ئه و خوایهیه. ههر له یه کهم رۆژی په یامه که یه وه وهک پیغه مبه ر، دژی زه بروزهنگ و ستهم ده جهنگیت. له سه ره تای ئینجیلی قه شه مه ر قۆسدا، حهزهرتی مهسیح داوا له خه لکان ده کات تۆبه بکه ن و ناتوندوتیژی خوا په سه ند بکه ن «کاته که هاتوو و پادشاهیتهی خودا نزیک بووه ته وه، تۆبه بکه ن و باوه ر به یته ن به م مزگینیهی». (مه ر قۆس ۱: ۱۵)

له ئینجیلی قه شه لۆقادا هاتوو، حهزهرتی مهسیح مۆژدهی فه رمانه وایی خوا راده گه یه نیت که له گه ل میه ره بانای و دلۆقانی ده رده که ویت. «پیتویسته مۆژدهی فه رمانه وایی خوا به شاره کانی تریش رابگه یه نم چونکه بۆ ئه و مه به سته نیر دراوم.» (لۆقا ۴: ۴۳) له کاتێکدا که له ئینجیلی مه تتادا، مهسیح وهک مامۆستای ئه قل و یاسای ئه خلاقی ناسراوه. مه تتای قه دیسیش به یاسا دانه رێک که بۆ دانانی هه ندیک یاسا و گۆرینی یاسا کانی تر هاتوو ناوی ده بات. ههر له و رووه وه، له نامۆژگاری سه رچیدا له یه ک کاتدا جیگه ی شادمانی و نامۆژگاری، به تایبهت دادگه ری و خۆشویسته ننی دوژمنان به یه که وه کۆکراونه ته وه. بۆ نمونه له و ده سته واژه گه له ی که هینامانه وه وهک هه وائی خۆش مۆژدهی شادمانیهی کان دراوم. مهسیح ده لیت خۆزگه به حالی هه موو ئومیده وار و برسی و تینوویه کی دادپه روه ری. مهسیح خۆشی و شادی به هه ژار و ئازار چه شتوو ه کان ده به خشیته. چونکه ئه وان سته م له که س ناکه ن، داوامان لیده کات بۆ هه ژاری و لیبوردن و میه ره بانای، و پیمان ده لیت برسی و تینووی دادپه روه ری بیه ن. به للام دادپه روه رییه کی نوێ ته و او که ری رێگای

ناتوندوتیژی مهسیحه ئه م رێگایه شه ش لادان (تجاوز) ده گرتیه وه که زۆریه ی خه لک به ئه نتهی تیزی داده نیه ن. مهسیح دژایه تی یاسای کۆنی یه هودییه تی کردوو، و رافه کانی خۆی به گۆره ی یاسای خوا یی ده خاته روو. به م شێوه یه ئه و یاسا ره تناکاته وه، به لکو یاسای ریکخستوو و به که مالی گه یاندوو، چونکه هه م خودی حهزهرتی مهسیح و هه م گوتاره که ی ته و او که ری یاسا و پیغه مبه رانی پێش ئه ون. ئه م به شه ی ئینجیلی مه تتا (۵: ۴۱-۴۸) له پێشه کییه ک و شه ش لادان پیکه اتوو. پێشه کی (۵: ۱۷-۲۰) له چوار نامۆژگاری پیک دیت. شه ش لادانه که بریتیه له: کوشتن، زینا، لیکجیا بوونه وه، سویند، یاسا، قه ساس، خۆشه و یستی دوژمنان. یاسا له چاخی کۆندا پالپشتهی له که مینه ده کات، به للام حهزهرتی مهسیح فه رمان و ئه رکه کان زیاد ده کات، سنوورداریتی له یاسادا هه لده گرت و ئه حکامه کانی چاخی کۆن به رز ده کاته وه.

به م شێوه یه ناتوندوتیژی بئه ره تیی حهزهرتی مهسیح ته نیا کار ناکاته سه ر مهسیحیهی کان به لکو کار ده کاته سه ر هه موو مۆقه کان. به م شێوه یه پیتویسته باوه ردار به راده ی که مال بگات: «که واته به که مال بگه، چونکه خوی تۆ کامله.»

ده رووه سته یی حهزهرتی مهسیح به ناتوندوتیژییه وه له چوارچێوه ی ساده ی فیربونی بئه ما ئه خلاقییه کان تیده په ریت. زه روره تیکی ئه خلاقییه که له ویستی مهسیحیدا ده رده که ویت و داوا له په یه وه کانی ده کات بچنه ریزی ئه وانه ی خوا ده په رستن. که واته هه موو قسه کانی حهزهرتی مهسیح له نامۆژگاری سه رچیدا له ئه رکیکی بالا، له ئایینیکی زیریندا کورت ده بنه وه: «چۆن ده تانه وێ خه لکی هه لسوکه و تتان له گه ل بکه ن، به هه مان شپوه هه لسوکه و تیان له گه لدا بکه ن؛ ئا ئه مه یه پوخته ی شه ربه عت و فیرکردنی پیغه مبه ران.» (مه تتا ۷: ۱۲) لیره دا حهزهرتی مهسیح په یامی ناتوندوتیژی به زه روره تیکی بنچینه یی داده نیت که هه مان بایه خدانه به

ئەوانى تر. كەواتە حەزرەتى مەسىح خۆى لە رووبەروو بوونەو دەى توندوتىژانە بەدوور دەگرىت و فېرە خۆشەويستى دوزمىنان دەكات. حەزرەتى عىساي مەسىح داوا لە ھەموو خەلک دەكات بەشدارى لە بزاشى گەورەى خۆشەويستىدا بکەن كە خوا خۆى دامەزرىنەر و حەزرەتى مەسىحيش پەيامھىنەرە ھەلبەتتە دراوھە كەيەتى.

بەم شىوھىيە خۆشەويستى خوايى لە كار و بزاقە مەسىحىيە كاندە شىوھىيەكى مەرىيى بە خۆبەو دەگرىت و دەبىتتە بنەماى فەلسەفى-خوانىسى (تېئولوگى) تىزىكى خۆبەدوورگىرانە لە توندوتىژى بۆ گۆربىنى جىھان. دوچار دەگەيىنە ئەو ئەنجامەى كە سەرەراى ئەوھى لە ئىنجىلە كاندە تىئورىكى روون لە مەر ناتوندوتىژى نابىرئىت، لەگەل ئەوھشدا دەتوانىن عىساي مەسىح بەو مەرۆف و پىغەمبەرە دابىنئىن كە ھەمىشە لە پىناو ناتوندوتىژى ھەنگاوى ناوھ و ئاوھە ژياوھ. لەم رووھىيە كە بە درىژايى سەدەكان، ئەو كەسانەى لە بەرامبەر سەتمدا رىگەى ناتوندوتىژىيان ھەلبەتتە دووھ پشتمانىيان لە نامۆزگارىي سەرچىا كرووھ.

نامۆزگارىي سەرچىا

حەزرەتى عىسا بۆ دىتتى خەلكى بەسەرچىادا ھەلگەرا. پاشان دانىشت و دەرويشەكانى لىيى خىروونەوھ. عىسا دەستى بە قسە كرد و ئەوانى بەم شىوھىيە فېر كرىد: (۳۸)

خۆزگە دەخوارزى بەوانەى ھەژارن لە رۆح

چونكە پاشايەتى ئاسمان بۆ ئەوانە.

خۆزگە دەخوارزى بە لىو بەبارەكان

چونكە دلنەوايى دەكرىن.
خۆزگە دەخوارزى بە دلنەرمەكان
چونكە زەوى بۆ ئەوان بە مىرات دەمىنئىتتەوھ.
خۆزگە دەخوارزى بە برسى و تىنووھكان بۆ راستى و دروستى
چونكە تىر دەبن.

خۆزگە دەخوارزى بە دل پر لە بەزەبىيەكان

چونكە بەر بەزەبى دەكەون.

خۆزگە دەخوارزى بە دلپاكەكان

چونكە خودا دەبىن.

خۆزگە دەخوارزى بە ئاشتىخوزان

چونكە بە رۆلەى خودا ناو دەبرىن.

خۆزگە دەخوارزى بە چەوسىنراوان لە پىناو راستى و دروستى

چونكە پاشايەتى ئاسمان بۆ ئەوانە.

خۆزگە دەخوارزى پىتان، كاتى خەلكى جىنووتان پىدەدەن و دەتان چەوسىننەوھ، لە پىناوى من قسەى خراپتان دەدەنە پال. دلخۆش و شادومان بن، چونكە پاداشتتەن مەزنى لە ئاسمان، ئاواش پىغەمبەرانىيان پىش ئىبوھ چەوساندۆتەوھ.

(ئىنجىلى مەتتا ۵: ۱-۱۲)

«بىستوتانە لە كۆندا بە خەلكى وتراوھ: خەلكى مەكوژن، ئەوھى بكوژىت شايانى حوكم بەسەردانە. بەلام من پىتان دەلئىم: ھەر كەسى بە نارەوا لە براكەى توورە بىت شايانى حوكم بەسەردانە.»

(ئىنجىلى مەتتا ۵: ۲۱-۲۲)

«بىستوتانە چاو بە چاو و ددان بە ددان. بەلام من پىتان دەلئىم بەرەبەرەكانى خراپە بە خراپە مەكەن. ئەوھى كىشاي بە روومەتى راست،

ئەوى كەشى بۆ راگرە. ئەوئەوى ويستى كراسەكەت ببات، چاكەتەكەشى بدەرى، ئەوئەوى ناچارى كردى يەك ميل لەگەلى برۆيت، دوو ميل لەگەلى برۆ. ئەوئەوى داواى شتىكى لىكرديت، بيدەرى، ئەوئەوى قەرزت لىدەكات، مەيگىرنەوئە.»

(ئىنجىلى مەتتا ۵ : ۳۸-۴۵)

«بيستوتانە ووتراوئە: ئەوئەوى لىت نىزىكە خۆشت بوئى و ئەوئەوى دوژمنە رقت لىنى بىت. بەلام من پىتان دەلىم: دوژمنەكانتان خۆش بوئى و نوئىز بىكەن بۆ ئەوانەى دەتان چەوسىننەوئە، بەمە دەبنە رۆلەى ئەو باوكەتان كە لە ئاسمانە...»

(ئىنجىلى مەتتا ۵ : ۴۳-۴۵)

«خەلكى تاوانبار مەكەن تا تاوانبار نەكرىن، چونكە بەو شىئەيەى خەلكى تاوانبار دەكەن ئىئوئەش تاوانبار دەكرىن، بەو پىئوانەى بۆ خەلكى دەپىئون، بۆتان دەپىئونەوئە. بۆچى سەرنج لە پووشى ناو چاوى براكەت دەدەيت، بەلام ئاگات لە تەختەدارەكەى ناو چاوى خۆت نىبە؟ يان چۆن بە براكەت دەلىت رىم بدە با ئەو پووشە لە چاوت دەرىهەنم؛ لە كاتىكدا تەختەدارىك لە چاوى خۆت داىە. ئەى دوو روو، يەكەم جار تەختەدارەكەى ناو چاوت دەرىهەنە تا باش بىنىت ئەوسا پووشى ناو چاوى براكەت دەرىهەنە.»

(ئىنجىلى مەتتا ۷ : ۱-۵)

۹- فرانسىسى ئاسىزى: دۆزىنەوئەى ھەزارى ئىنجىلىيە

فرانسىسى ئاسىزى (Saint Fran ois d Assise) ئەو قەدىسەيە كە بۆ

رىنمايەكانى مەسىح دەگەرپىتەوئە. پەيرەوى ئىنجىلى ھەزارى و براپەتییە. ھەرئەھە زىندووكەرەوئەى ئىنجىلىە. قەشە فرانسىسى لە ميانەى لىكۆلىنەوئەيەكى نوئى ئىنجىلىدا، بەشىئەيەكى تازە پەيوئەندىنى ئىوان مرۆف و جىھان لىكەدەداتەوئە. ئەو شتەى كە رەھەندىكى مەئەوئەى راستەقىنە بە تاقىكردنەوئەى ئىنجىلى قەشە فرانسىسى دەدات، ھەمان رووبەر رووبوئەوئەى ئىوان پەيامى خۆبەدوورگىرانە لە توندوتىژى مەسىح و مېئوئەى سەدەكانى ناقىنە لە ئەوروپا. فرانسىسى ئاسىزى لە جەرگەى كۆمەلگەى ئايىنى ئىتالىيە سەدەى دوازە و لە ئىئو ھەموو عارىفە مەسىحىەكاندا، روخسارىكى نوئى لە خوا، زۆر جىاواز لەوئەى كە لە لايەن كەنىسە و كەسايەتییەكانى سەردەمەكەى پىئشانى خەلك دەدرا، دەدۆزىتەوئە.

فرانسىسى بىرناوئە (Francesco Bernadona) لە سالى ۱۱۸۲ز لە خىزانىكى خۆشگوزەراندا لە داىك بوو. باوكى بازركان بوو و بە زۆرى لەبەر كار و كاسبى دەچوئە ئەو دىو چىكانى ئالپ. دەپوست مندالىكى ۋەكو خۆى بىت. فرانسىسى لەبەر ئەوئەى خۆشەويست و خوتىن گەرم بوو، ھەر زوو سەرنجى لاوئە خۆشگوزەرانەكانى شارۆچكەى ئاسىزى راكىشا، و زۆرىەى كاتەكانى خۆى بە جەژن و شادى لەگەل ئەوان دا بەسەر دەبرد. ئەو كە شاعىرى ئايىنى بوو دەپوست بىتە شاسوار و بچىتە رىزى ھىزە سەربازىيەكانى پاپا و لە باشوورى ئىتالىا لەگەل سوپاى ئىمپراتورى بچەنگىت. بەلام لە نىوئەى رىگەى سپوليت (Spolite) راوئەستا، چونكە دەنگىكى دەروونى داواى لىدەكرد بۆ شارە زىدەكەى بگەرپىتەوئە. لە گەرپانەوئەدا، وازى لە برادەرە كۆنەكانى ھىنا و بىدەنگى و گۆشەگىرى بۆ دوئەكردن ھەلىئەرد. فرانسىسى لەو ھەموو خۆشيانەى كە ھەزى لىدەكردن دووركەوتەوئە و برىارىدا بۆ سەردانى مەزارى ھەوارىەكان بچىتە رۆما و لەگەل خواى خۆى رووبەر روو بىتەوئە.

كاتى گەيشتە رۆما، لەگەل سوالكەرەكانى گۆرەپانى قەشە پوترۆسدا

تیکه لای و پووه لای بیچاره و ههژارکان و له جاران زیاتر بایه‌خی به بینه‌ویان دا. له گه‌رانه‌وه‌دا بۆ ماله‌وه له ئاسیز، چهند تۆپه قوماشتیکی سووری له دوکانی باوکی فرۆشتن تا کو گۆژمه‌ی چاگردنه‌وه‌ی میحرابی که نیسه‌ی قه‌شه دامیانۆ (Saint Damiano) دابین بکات. پیترو برنادونا (Pietro Bernadona) ی باوکی له شیوه‌ی نوێی ژبانی کورده‌که‌ی توره‌بوو، کورده‌که‌ی هینایه لای ئەسقه‌فی ئاسیز بۆ دادگاییکردنی. کاتیک بریاردرا پاره‌کانی باوکی بگه‌ریتیتیه‌وه، فرانسیس جله‌کانی داکه‌ندن و فرپی دانه پیش باوکی و هاواری کرد: «هه‌مووتان گوی له من بگرن و بزائن! تا ئیستا پیترو برنادۆم به باوکی خۆم داده‌نا. به‌لام ده‌توانم ئیستا بلیم باوکم له ئاسمانه‌کانه.»

بهم شیوه‌یه فرانسیس په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ رابردو و پچراند تا ژبانیکی نوێی مه‌عنه‌وی ده‌ست پیتبکات. له‌ نزیک میحرابی که نیسه‌ی قه‌شه دامیانۆدا نیشته‌جی بوو. دو‌عای ده‌کرد و به‌نایی کرد به‌پیشه. جلی زاهیدانه‌ی پۆشی و گۆچان به‌ ده‌ست له‌ که‌نیسه‌یه‌که‌وه ده‌چوو که نیسه‌یه‌کی تر تا کو چاکیان بکاته‌وه. رۆژیکیان له‌ که‌نیسه‌ی مه‌ریه‌می پیروژ خه‌ریکی په‌رستان بوو -ئهو که‌نیسه‌یه‌ی که‌ کاری چاگردنه‌وه‌ی به‌ره‌و کۆتایی ده‌رۆشت- له‌ زمانی قه‌شه‌ی پیری که‌نیسه‌که‌ گوی بیستی ئەم گوتانه‌ی هه‌زرتی مه‌سیح بوو: «که‌واته‌ برۆ و ئامۆژگاری خه‌لکان بکه‌ و بلێ: فه‌رمانه‌روایی ئاسمانه‌کان نزیکه‌. له‌ شاله‌کانتاندا نه‌ زێر و، نه‌ زیو و نه‌ دراوتان پیته‌بیت و نه‌ خواردنیکتان بۆ ریگا پیتیت، نه‌ جل، نه‌ پیتلاو، نه‌ گۆچان...» فرانسیس به‌ بیستنی ئەم وتانه‌ بوورایه‌وه. پیتلاو و گۆچانه‌که‌ی فریدان، وه‌کو ده‌رویتشه‌کانی هه‌زرتی عیسا ته‌نیا به‌ پارچه‌یه‌کی قوماش که‌ له‌شی داپۆشبوو بۆ ئامۆژگاری کردن ئەم شوپین و ئەو شوپینی ده‌کرد. له‌و رۆژه‌ به‌ دواوه، به‌ به‌رده‌وامی فرانسیس ریگای ده‌بری تا داوای ناشتی و خۆشه‌ویستی له‌ خه‌لکی بکات. هه‌ر زوو چهند

که‌سیک له‌ کاسبکاره‌ به‌ توانا‌کانی شاری ئاسیز په‌یوه‌ندیان پیتوه‌کرد. بهم شیوه‌یه‌ که‌مه‌له‌ی براهه‌تی فرانسیسکن دروست بوو (۳۹).

له‌ سالی ۱۲۰۹ فرانسیس له‌ گه‌ڵ برا‌هاو‌ری‌بازه‌کانی، بۆ به‌ده‌سته‌هینانی پشتیوانیی پاپا به‌ره‌و رۆما به‌رپێ که‌وت و بۆ سیتییه‌مین جار پاپا ئینۆکنتیۆس (Pape Innocent III) ی بینی. پاپا دوا‌ی که‌م‌تیک بیرکردنه‌وه‌ رازیبوونی زاره‌کی خۆی راگه‌یاند و که‌مه‌له‌ی تۆبه‌کارانی ئاسیز به‌ شیوه‌ی گرووپیکی ئایینی ناسرا و بووه‌ خاوه‌نی شوپین که‌وتووگه‌لیکی نوێ، که‌ لیۆن (Leon)، جه‌نه‌قیشه (Genevieve) و ماسه‌یۆ (Masseo) به‌ناو‌بانگترینیان بوون. له‌ گه‌ڵ ئەوه‌ی که‌ فرانسیس و برا‌کانی رایانگه‌یاند که‌ گرووپی‌که‌یان شیوازیکی نوێی ژبانه‌ به‌ پیتی رینمایه‌یه‌کانی ئینجیل و له‌سه‌ر خاکه‌رایی، هه‌ژاری و براهه‌تی راوه‌ستاوه. ده‌سه‌لاتی که‌نیسه‌یان په‌سه‌ند کرد و به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک حوکمیان له‌ باره‌ی گه‌نده‌لی و پله‌وپایه‌کان نه‌دا. فرانسیس له‌ وه‌سیه‌تنامه‌که‌یدا ده‌نووسیت: «خوا له‌ که‌نیسه‌دا وه‌ها باوه‌رپی پێ به‌خشیم که‌ ئاوه‌ها به‌ ساده‌یی ده‌په‌رستم و ده‌لیم عیسی مه‌سیح ئە‌ی پیروژترین، لیره‌و له‌ هه‌موو که‌نیسه‌کانتدا و له‌سه‌رتاسه‌ری جیهاندا ستایش و سوپاست ده‌که‌م، چونکه‌ به‌ خامه‌ پیروژه‌که‌ت جیهانت رزگار کرد.» «په‌روه‌ر‌دگار باوه‌رپکی وه‌های به‌ من و ئەو قه‌شانه‌ی که‌ وه‌کو که‌نیسه‌ی پیروژی رۆما ده‌ژین به‌خشیه‌وه. ئە‌گه‌ر هه‌ر ئەو ئازارمان بدات، دیسان په‌نا بۆ ئەو ده‌به‌ین. و کاتیک که‌ به‌ زانایی بيمه‌ سوله‌یمان، ئە‌گه‌ر هه‌ندیک قه‌شه‌ی بی نه‌وا ب‌بینم که‌ ژبانی دنیا‌ییان گرتۆته‌ به‌ر، به‌پیتچه‌وانه‌ی خواستی ئە‌وان، نامه‌وی ئامۆژگاری له‌ سنووری قه‌له‌مه‌وه‌که‌یاندان بکه‌م. پیم خۆشه‌ ئە‌وان و قه‌شه‌کانی تر وه‌ک مامۆستای خۆم خۆش بوین، به‌ گه‌وره‌یان بزانه‌م و ره‌چاویان بکه‌م.» (۴۰)

که‌واته‌ فرانسیس خۆشه‌ویستی به‌ په‌رنه‌سیپی بنچینه‌یی ژبانی مه‌عنه‌وی ده‌زانیت. که‌واته‌ ده‌توانین بلێین خۆشه‌ویستی بنچینه‌ی مانای

فرانسیسیسیکنه و ههر کارتیک که له لایهن فرانسسیس و گرووپه که ی فۆرمالیزه بییت پیوسته له رهه ندهدا لیک بدریتته وه. ئەم خوا خوشه ویستنه ی فرانسسیس تیکه له به ئوینی مرۆقه کان ده بییت. به شی یازدهیه م له یه که مین ریبازی دادوه ریه کانی ئەو تایبته بووه به م بابه ته وه:

«پیوسته یه کترین خوش بویت... و کرده وه کانیان نیشاندهری ئەو چاکه یه بیته که پیوسته له نیوانیادا به رقه رار بیته... و خا که رابن، پر له میهره بانی له به رامبه ر ئوانی تر.» (٤١)

ئەم ئه وینه له خووه یی و به په ره شه ی فرانسسیس که هاوکاته له گه له خا که رایی به شیوه یه کی که متر له هه موو فرانسسیسیکنه کاندای فۆرمیکی سیمبۆلی ورده گریت:

«هیز و ده سه لاتخوازی له نیوان برابه کاندای نه بیته... به لام ئه وه ی که ده په ویت له نیوانیادا به گوره ترینیان ده رکه ویت، با وه ک بچوو کترینیان بیته.» (٤٢)

له لای فرانسسیس ئه وینی مه له کوتی و گیانی هه ژاری له گه له شادییه کی گه ردوونیدا به که مال ده گهن. فرانسسیس له میانه ی سرووده کانی دو عادا ئەم شادییه گه ردوونیه له رووبه رووبوونه وه ی له گه له سروشتدا ده رده پریت. ستایشی گو له ئه ستیره کان ده کات. له گه له بالداران ده چریکینیت و سه باره ت به بچوو کترین گیانه وه ران ئه وینتیکی گه وره له خو ی پیشان ده دات. سیلانۆ (celano) یه که مین ژیان نامه نووسی فرانسسیس، له مه ر ئەو خوشه ویستیه ده لیت: «به تایبه تی ئەو کاته ی ته ماشای خو ی ده کرد، له مانگی ده پروانی و سه یری ئه ستیره کان و گه ردوونی ده کرد شادییه ک که وه سف نا کریت هه موو بوونی ئه وی داده گرت... کرمی زۆر خوشده ویست، چونکه خویندبوویه وه رزگار که ر گوتویه تی: من کرمیکم نه ک مرۆقییک. بۆیه کرمه کانی له سه ر رینگا هه لده گرتن و ده یخستنه که ناروه، له ترسی

ئه وه ی نه وه ک له ژیر پیی ریبواراندا پان بینه وه...» (٤٣)

په یامی مه عنه ویی فرانسسیس به رزتره له رپه ویتیکی زاهیدانه. تاقیکردنه وه ی ناتوندوتیژی له شیوه ی یه کیتی له گه له جیهاندا ده چه سپیت. فرانسسیس له قوولایی ئەم یه کیتییه دا، رینگای ئه وینی خوایی و شادمانیی ئینجیلی رزگاری ده دۆزیتته وه و ده یانگۆریت بۆ ئاوازی سروودی ئایینی. به پیی ده سه ته واژه یه کی پۆل ریکۆر، فرانسسیسی ئاسیزی له هه ولی ئه وه دایه هه موو دۆژمنایه تییک بگۆریت بۆ کیشمه کیشیکی برایانه له نیو یه که یه کی مه خلوقدا.» (٤٤)

بەم شیوه یه به بۆچوونی فرانسسیسی قه دیس، ژیان و نامۆژگاریی ناشتی و ئارامی یه ک شتن. ده توانین ئەم شه یداییه ی بۆ ناشتی له «سروودی ئافریده کانی» ئەودا ببینن. هه روه ها ئەم شه یداییه له دو عای به ناویانگی قه شه فرانسسیسدا که که سانیتیکی وه ک دایکه تیریزا چه ندین جار گوتوویانه ته وه، ده رده که ویت.

قه شه فرانسسیسی ئاسیزی، پیتش مردنی له سیی ئۆکتۆبه ری ١٢٢٦، له ته مه نی ٤٤ سالییدا بواری بۆ ره خسا کۆتایتیرین به ندی «سروودی خو ر» بچریت: «سو پاس بۆ تۆ خواجه که خوشکمان مردنی جه سه ته ی داهینا که هیچ بوونه وه رتیک لیتی رزگار نابیت...»

لاشه ی به گو له داپۆشراوی قه شه فرانسسیس، رۆژتیک دوای مردنی گیتپردرایه وه بۆ ئاسیز و له که نیسه ی جو رچی قه دیسدا به خاک سپێردرا. به م شیوه یه ئەم هه نگا وه ی قه شه فرانسسیس وه ک سه رسوریه تیرترین روودای میترووی جیهانی مه سیحیه ت له سه ده کانی نا فیندا به ری گرت. قه شه فرانسسیس وه کو که سپیک که زیاتر له هه مووان له ئامانجی مه سیحیه تی یه که م و رینماییه کانی چه زره تی عیسا ی مه سیح له مه ر ناتوندوتیژی و خوشه ویستی نزیک بووه وه، چوه نیو ئه فسانه وه.

دوعای قه‌شه فرانسسیس

خوایه بکه به نامرازی ناشتی، که
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که رقی لئییه، خۆشه‌ویستی به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که خراپه‌ی لئییه، لیبوردن به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که دوورویی لئییه، تیگه‌یشتان به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که گومرایی لئییه، راستی به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که گومانی لئییه، باوهر به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که بی‌ئومیدی لئییه، هیوا به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که تاریکی لئییه، رووناک‌ی به‌رم
 بۆ‌ئه و شوتینه‌ی که غه‌می، شادومانی به‌رم
 خوایه، وا بکه که
 زیاتر له‌وه‌ی دل‌م بدریته‌وه، دل‌بده‌مه‌وه
 زیاتر له‌وه‌ی درکم بکه‌ن، درک بکه‌م
 زیاتر له‌وه‌ی خۆشیان بویم، خۆشم بوین
 چونکه به‌خۆ له‌بیربرده‌وه، ده‌توانین بدۆزینه‌وه
 به‌به‌خشین ده‌توانین ده‌به‌خشرین
 به‌مردن، ده‌توانین چاو به‌ژیانی نهمر هه‌لبینین

سروودی ئافه‌ریده‌کان

ئه‌ی باشرین، به‌توانای ره‌ها، خوای باش
 ستایش، گه‌وره‌یی، شانازی و میهره‌بانی گشتیان هی تۆن؛
 ته‌نبا ئه‌ی باشرین، تۆ شایسته‌ی ستایشی
 و هیچ مرۆفیک شایسته‌ی نییه‌ ناوی تۆ به‌ینیت
 سوپاس بۆ تۆ، په‌روه‌ردگارم، و هه‌موو ئافه‌ریده‌کان

به‌تایبه‌تی پایه‌به‌رز خۆری برا،

که تیشک بلاوده‌کاته‌وه و به‌وه‌وه رووناکیمان پێده‌به‌خشیت؛
 و جوان و تیشک هاو‌پێژه، زۆر به‌شکۆیه؛
 ئه‌ی باشرین، خۆر به‌لنگه‌یه‌کی تۆبه.
 سوپاس بۆ تۆ، په‌روه‌ردگارم، که مانگی خوشک و ئه‌ستیره‌کانت
 دروستکردن و له‌ئاسمانه‌کاندا، رووناک، به‌نرخ و جوانت کردن
 سوپاس بۆ تۆ، ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، که برای با
 هه‌روه‌ها هه‌واو، هه‌ور و ئاسمانی گه‌ش و کانت داهینان
 که به‌ئوان یارمه‌تی ئافه‌ریده‌کانت ده‌ده‌ی
 سوپاس بۆ تۆ، ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، که ناگری برات داهینا،
 که شه‌وی پێ رووناک ده‌که‌یته‌وه و
 جوان و شادومان و جیگیر و به‌توانایه.
 سوپاس بۆ تۆ، ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، که زه‌وی خوشکی دایکیمان داهینا
 که ده‌مانگریته‌ خۆی و ده‌مانبات
 و میوه‌ جوړاوجۆره‌کان له‌گه‌ڵ گۆله‌ رنگاوره‌نگ و سه‌وزه‌کان به‌ره‌م
 ده‌هینیت
 سوپاس بۆ تۆ، ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، له‌پێناو ئه‌وانه‌ی که له‌به‌ر ئه‌وینی تۆ
 لیبیان ده‌به‌خشرین و سته‌م و زه‌حمه‌ت ده‌کیشن
 خۆزگه‌ به‌حالی ئه‌وانه‌ی که بۆ ناشتی تیده‌کوژن.
 چونکه تۆ ئه‌ی باشرین، پاداشتیان ده‌ده‌یه‌وه
 سوپاس بۆ تۆ ئه‌ی په‌روه‌ردگارم، که خوشکمان مردنی جه‌سته‌بییت
 داهینا،
 که هیچ بوونه‌وه‌ریکی لیبی رزگار نابیت؛
 دوور بین له‌حالی ئه‌وانه‌ی که به‌گوناهباری ده‌مرن؛
 به‌لام خۆزگه‌ به‌حالی ئه‌وانه‌ی که به‌رگی کرده‌وه ده‌که‌نه‌ به‌ر ویسته

چونکه پارتیزاون له نازاری مه‌رگی دووهم.

سوپاسی په‌روه‌دگاری من بکه‌ن و ره‌حمه‌تی بۆ بنی‌رن و زۆر به خاکه‌راییی سوپاس و خزمه‌تی بکه‌ن.

۱۰- سه‌عدی: مرۆفگه‌راییی ئیسلامی

ئه‌مرۆ کۆمه‌لێک خه‌لکی ئه‌م سه‌رده‌مه، ئیسلام به‌ ئایینی ناتوندوتیژی و دانبه‌خۆداگرتن له‌ قه‌له‌م ناده‌ن، به‌لام هه‌له‌یه‌ ئه‌گه‌ر حوکم به‌سه‌ر تاقینه‌کردنه‌وه‌ی خۆ به‌ دوورگرتن له‌ توندوتیژی له‌ ئایینی ئیسلامدا بده‌ین، به‌بێ ئه‌وه‌ی باس له‌ نه‌ربیته‌کانی عاریفه‌ عه‌ره‌ب و ئیترانییه‌کان بکه‌ین، ئه‌و نه‌ربیتانه‌ی که‌ له‌ جیهانی ئیسلامیدا کاربگه‌رییه‌کی پۆزه‌تیقیان له‌سه‌ر بزافه‌ خۆ به‌دوورگه‌کان له‌ توندوتیژی هه‌بووه‌:

زیاتر له‌ ته‌مه‌نێک و ته‌نانه‌ت زیاتر له‌ کتیبیکیش پێویسته‌ تاکو بتوانین باس له‌م نه‌ربیتانه‌ بکه‌ین. ئه‌مه‌ خۆی بواریکه‌ بۆ ئه‌وه‌ی سه‌عدی، په‌کێک له‌ که‌سه‌یه‌تییه‌ گه‌وره‌کانی عیرفانی ئیترانی بخه‌ینه‌روو تا نیشانه‌بیه‌ک بێت له‌سه‌ر خولیا مرۆفگه‌راییه‌کانی ئیسلام. به‌ گۆته‌ی و. ئا. کلارتۆن (W.A.Clarton): «بێگومان سه‌عدی به‌ به‌تواناترین بلیمه‌تی هه‌موو چاخه‌کان له‌ قه‌له‌م ده‌دریت.»

شیخ موسلیحه‌ددین یاخود موشریفه‌ددین سه‌عدی له‌ ده‌وره‌یه‌ری سالی ۶۰۰ کۆچی له‌ شیراز له‌ دایک بووه‌. باوکی له‌ گه‌وره‌پیاوانی ده‌ریاری موزه‌فه‌ره‌ددین توکله‌ی کوری ئه‌تابه‌کی زه‌نگی، سییه‌مین ئه‌تابه‌کی ویلایه‌تی فارس بووه‌ سه‌عدی له‌ سه‌رده‌می فه‌رمانه‌روایی جه‌نگیزخاندا له‌ ئاسیا و هه‌روه‌ها له‌ سه‌رده‌می ئیلیخانیه‌کان له‌ ئیتراندا ده‌ژیا. خوتیندی سه‌ره‌تایی له‌ قوتابخانه‌ی نیزامیه‌ی به‌غدا ته‌واو کرد که‌ وه‌زیری ئه‌عزه‌م، خواجه‌ نیزاموله‌لیک دايمه‌زاندبوو.

له‌ به‌غدا له‌گه‌ڵ ئه‌بولفه‌ره‌جی ئیبن جوزی و شیخی گه‌وره‌ شه‌ها به‌ددین عومه‌ر سیه‌ره‌وه‌ردی ئاشنا بوو. هه‌روه‌ها له‌و سه‌رده‌مه‌دا بوو که‌ له‌ قوتابخانه‌ی نه‌قشبه‌ندییه‌دا ئه‌سه‌وفی ناسی به‌ توندی که‌وته‌ ژێر کاربگه‌ریی گوته‌کانی نه‌جمه‌ددین کوپرای نه‌قشبه‌ندی. سه‌عدی گه‌روکیکی بێ وینه‌ بوو؛ چین، هیندستان، تورکستان و مه‌راکشی بینی.

له‌ به‌ره‌مه‌ گه‌وره‌که‌یدا به‌ناوی گولستان، باسی زۆریه‌ی ئه‌م سه‌فه‌رانه‌ی کردووه‌. گولستان له‌ سالی ۶۵۶ کۆچی، دوو سال پاش گه‌رانه‌وه‌ی سه‌عدی بۆ شیراز نووسراوه‌. هه‌روه‌ها له‌ هه‌مان کاتدا به‌ره‌مه‌ په‌خشانه‌ شعریه‌که‌ی به‌ناوی بوستانی نووسی. گولستان شیعر و په‌خشانه‌ که‌ له‌ بنچینه‌دا ئیله‌هامی له‌ هزره‌ سۆفییه‌کان وه‌رگرتووه‌. به‌ره‌مه‌میکی فیکره‌رانه‌یه‌ له‌ شیوه‌ی نامه‌یه‌کی ئه‌خلاقی (له‌ شیوه‌ی ئه‌خلاقی ناسری، به‌ره‌می خواجه‌ نه‌سیره‌ددینی تووسی) که‌ شیوازی ژبان ده‌خاته‌روو. ئه‌م به‌ره‌مه‌ له‌ دیباجه‌یه‌ک، پاشه‌کیه‌ک و هه‌شت بابته‌ پیکدیت. ناوینشانی دوو به‌شی یه‌که‌م که‌ له‌ شه‌ش به‌شه‌که‌ی تر درتێترن، به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه‌: له‌ باره‌ی ژباننامه‌ی پاشایه‌کان و له‌ باره‌ی ئه‌خلاقی ده‌رویشاندا. شه‌ش بابته‌که‌ی تر بریتین له‌: له‌ باره‌ی فه‌زیله‌تی قه‌ناعه‌تدا، قازانجه‌کانی بێده‌نگی، له‌ باره‌ی جوانی و خۆشه‌ویستی، له‌ باره‌ی لاوازی و پیریدا، له‌ باره‌ی کاربگه‌ریی په‌روه‌رده، له‌ باره‌ی ئادابه‌کانی قسه‌کردندا.

شیوازی روون و ره‌وان، گیانی وردبینانه‌ و ته‌نز ئامیژ و نووسینی فیکره‌رانه‌ی گولستان رۆلێکی شایسته‌یان هه‌یه‌ له‌ به‌ناوبانگ کردنی سه‌عدیدا. به‌م شیوه‌یه‌ گولستان (زیاتر له‌ بوستان) ئه‌و به‌ره‌مه‌یه‌ که‌ ماوه‌ی حه‌وت سه‌د ساله‌ له‌ جیهاندا به‌ به‌رده‌وامی خوتراوه‌ته‌وه‌. زۆریه‌ی نووسه‌رانی سه‌ده‌کانی هه‌ژده‌ و نۆزده‌ چه‌ندین جار باسیان لێوه‌ کردووه‌، نووسه‌رانی وه‌کو گۆته، هاینه، رینان، هۆگۆ، پۆشکین و سه‌رادقین ئارنۆلد. ئه‌و ئه‌مریکبانه‌ی په‌یره‌وی ترانساندانتالیزم (فه‌لسه‌فه‌ی بالاخواری)

وهك ئيمه رسۆن و تورو ستايشى گولستانيان كرددوه و زورجار له بهرهمه كانياندا ناويان بردوه. ئيمه رسۆن له يادداشته كانيدا له مهر سه عدى دهنوسيت: «مرؤقايه تى سه عدى خوش دهويت... (چونكه) سه عدى شاعيرى دۆستى، خوشه ويستى، پالنه وانى براده رايه تى، وهفادارى، چاكه، دهررون پاكي و ويستى خواييه.» (45)

له روانگه ي سه عدى سه وه ئه وين سروشتىكى عيرفانى هيه. ئامانجه كه يه كيتييه له گه ل مه عشوق كه خوايه. بهم شيوه يه كاتيك سه عدى باس له مه ي و مه يخانه و ژيان دهكات، پيويسته ئه وه به تامه زرؤبى و ئيخلاسى عارف له بانگ كردنى خوا راقه بكه ين. رهنگه ههر له بهر ئه وه بيت له گولستاندا سه عدى رهخه له زوه د فرؤشيبى دهرويشه درؤزنه كان ده گريت. له چيرؤكى شه شه مه ي به ندى دووه مى گولستاندا ده لپت:

«ئهى هونه ردا نهر له سه ر به رى ده ست له بن باخه لاعه بيت دا پؤشى
چؤن به پارهى قه لپ ئه توانى سه ركه ش چشى بكره وه يا بفرؤشى» (46)

ههروه ها سه عدى رهخه له خؤبايى بوون و زهبروزهنگ ده گريت، بؤيه به شاعيرى لپورده يى و مرؤقدؤستى له قه له م ده درپت. به شى يه كه مى گولستان سه رتا پاي پره له و ئامؤزگار يانه ي كه بانگى پادشاك ان دهكات تاكو واز له زهبروزهنگ و سته م به ين. بؤ نمونه له چيرؤكى شه شه مه ي به شى يه كه مدا ده لپت:

«شه هى زؤر و سته م بئ خووى به رامبه ر ژير ده ستانى
له جهنگا دؤستانى لى ئه بيتته دوژمنى گيانى»

ههروه ها له چيرؤكى يازده هه مى به شى يه كه مدا هاتوه:

«ئهى زهبرده ستى ژيرده س به بازار تاكه ي بمينى وا گه رم بازار»

سه عدى داوا له مرؤقه كان دهكات به به زينى دوژمنه كانيان شاد نه بن، چونكه ژيان پيشكه شكراوئى هه تاهه تايى نيبه:
«ئه گه ر به رت دوژمن جئگه ي شادمانى نيبه
كه ژيانى ئيمه ش جاويدانى نيبه»

به مانايه كى تر، سه عدى له و بر وايه دايه كه پيويسته ئاشت بين له گه ل دوژمنان، چونكه مرؤقه كان «له يه ك گه وه هر دروست كراون». گولستان به دووماهييه كى كورت كؤتايى ديت تيايدا سه عدى راده گه يه نيت كه ئه و په پره وى له نه ربتى پيشينان نه كرددوه («له شيعرى پيشيناندا ريچكه ي خوازه ي تيهه لكيشراوى گرته بهر»). سه ره نجاميش به به رگر كردن ئىك له خؤى كؤتايى پئ دئيت:

ئامؤزگار يمان ئيمه خسته دهر رؤزتيكمان تيدا برده سه ر
ئه گه ر نه هاته گوئى ئاره زووى كه س له سه ر پئغه مبه ر گه ياننده و به س
يا ناظراً سل بالله مرحمة على المصنف واستغفر لصاحبه
واطلب لنفسك من خير تر يدبها من بعد ذلك عفراً لكتابها

سه عدى له نزبكه ي 691 كؤچيدا له شيراز كؤچى دوايى كرد. ئيستا مه زاره كه ي بؤته په رستگاي عاريف و ئه ويندارانى شيعرى پارسى.

گولچنئىك له گولستانى سه عدى

«به دوو بازووى تواناو به هئزى په نجه ي دوو ده ست
خه تايه په نجه يى بئ هئزو لاوازت كه بشكئينى
له پئ كه وتوو ببينى و لئى نه بورى دياره ناترسى
له پئ كه وت خؤى له بؤ ده سگرتنى كه س ده ستى بؤ ببينى
كه سئ توى به دبى چاندو ته ماي بوو چاكه به ره هه م بئ

دەماغى بلح و بىن كەلكە خەياللى پووج ئەجووليتىنى

لە گوپى خۆت لوکە دەربىنە و بېرسە وادەى ئەم خەلكە

ئەگەر نەبېرسى دادرەس بۆ سبەينى تۆلەى ئەستىتىنى»

(بەشى يەكەم، چىرۆكى دەيەم)

«ئىنسان ئەندامى لەشى يەكترن لە ئەسلى سىروشت لە يەك گەوھەرن

كە ئەندامىكى ئازاردا رۆزگار هيچ ئەندامكى تر ناي مېنى قەرار

لە دەردى كەسان كە تۆبى خەمى ناشى كە ناوت بنىن ئادەمى»

(بەشى يەكەم، چىرۆكى دەيەم)

«دېتە بېرم ھەروھە شىعەرىكى وت فيلەوانى بوو لە گۆى دەرياي

نىل حالى ميلوورە لە ژىر پىتا وەكو حالى تۆوايە لە ژىر دووقاچى

فيل»

(بەشى يەكەم، چىرۆكى بېست و دووھەم)

من ئەو مېرووھەم پېم لى ئەمالن نەك زەردەوالەم كە لېم بنالن

چۆنم بۆ بىرى سۇپاسگوزارى كە نېمە تواناي مەردوم نازارى

(بەشى سېيەم، چىرۆكى دووھەم)

لە گەلىا تۆگران مەدوئى كەسى ئەدوئى كەوا ئاسان

لە قاپى رىكىدا ھەركەس بە شەر تۆبۆى مەچۆ مەيدان»

(بەشى ھەشتەم، ئامۆزگارى پانزەيەم)

چاك و ئاسانە زىندووكەى بىن گيان كوشتوو ناتوانى زىندووكەيتەوھە

خۆ مەرجى عەقلە ھېتاش تىرباوئى لە كەوان دەرچوو ناگەرىتەوھە»

(بەشى ھەشتەم، ئامۆزگارى پېنجهسېيەم)

«بەنەقاشانى چىنى وت فەرەيدون

كە بۆ كەرگەل كۆيانى جوانى بدروون

بەدان چاك راگرە ئەى مەردى ھۆشيار

كە چاكان گەورەن و پېرۆز كىدار

(بەشى ھەشتەم، ئامۆزگارى سەدو چوارەم)

لە دەستت دى وەكو خورما بە خاوەنى بەخشش

لە دەستت گەر نەيە باوھك سەرو بە تۆ ئازاد

(بەشى ھەشتەم، ئامۆزگارى سەد و دەيەم)

پەراوتزەكان:

1-voir Joseph Lin: Le Tao,p.128.

2- Ibid.

3- Ibid,chapitre 34.

4- Ibid,chapitre 40.

5- Ibid,chapitre 11.

- 24- *La Bhagavad-Gita*, op. cit., II. 19.
- 25- Cit in N. Shanta: *La voie Jaina*, Oeil Paris, 1985, p. 261.
- 26- Cit in A.Guerinot: *La Religions Djaina* Paul Geuthner, Paris, 1926, p. 213.
- 27- Cit in *Religion and Non-Violence*
- 28- Cit in Max Muller: *Sacred Books of the East* vol XL.X, Oxford, 1895, p. 309.
- 29- Ibid. vol XXII, p.12.
- 30- Cit in N.shanta: *La voie Jaina*, op. cit., p. 262-263.
- ۳۱- اسطورهء زندگی زردشت، ژاله آموزگار، احمد تفضلی، تهران، ۱۳۷۰.
- 32- M. Boyce, *Zoroastrians*, London, 1979, p.18.
- ۳۳- دایرة المعارف فارسی، جلد اول، زیر نام زردشت.
- 34-Jacques Duchesne-Guillemin:*Zoroastre*, Maisonneuve, 1948, p. 80.
- ۳۵- گاتاها، گزارش پورداود، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۴.
- 36-*Le Criton* de Platon, Paragraphe 49. traduction francaise de leon Robin Biblioth que de la Pl inade Gallimard, Paris.1950. p.194.
- 37- Cit in *La Sainte Bible*, traduction francaise Par l ecole biblique de Jerusalem, Cerf, paris,1972, p. 60.
- ۳۸- بۆ وه رگپیرانی دهقه کانی ئینجیل په نامان برده بهر: ئینجیلی پیروژ- به شپوهی کوردی سووانی، کومه لهی دهولی کتیبی پیروژ، ههولیر ۱۹۹۸. (و.)
- 39-Elle sera compos e de 5000 membres en 1226.
- 40- Cit in Ivan Gorly: *Saint Francois d Assise*, Seuil, Paris, 1957,

- 6- Ibid,chapitre 12.
- 7- Ibid,chapitre 63.
- 8- Ibid,chapitre 31.
- 9- Pour toutes les citations voir Paul Carus:*L Evangile du Buod-dha*, Paris, Ernest Laroux,1902 et Maurice Percheron:*Le Bouddha et le bouddhisme*, Paris, Seuil,1956.
- 10- Paul Carus: *L Evangile du Bouddha*, op. cit., p. 193.
- 11- cit in Unto Tahtinen: *Ahimsa*, Reider and Co.London, 1976,p. 58.
- 12-Paul Carus: *L Evangile du Boddha*, op. cit,p.46.
- 13- Ibid, p.82.
- 14- Ibid, p. 114.
- 15- Ibid, p. 138-139.
- 16- Ibid, p. 153.
- 17- Ibid, p. 195.
- 18- Ibid, p. 190-91.
- 19- *La Bhagavd-Gita*, Traduite par Emile Senart *Les Belles Lettres*, Paris, 1967, p.71.
- 20- Sri Aurobindo: *Essays on the Gita*,New York 1950, p.44.
- 21- Mahatma Gandhi: *Truth is God*, Navijivan Publishing House, Ahmedabad p. 94.
- 22- Mohadev Desai: *The Gospel of Selfless Action*, Navijivan Publishing House, Ahmedabad, p.130.
- 23-Radakrishnan: *Indian Philosophy*, vol I, George Allen and Unwin Limited, 1971, p. 522.

p. 137.

41- Ibid, p.62.

42- Ibid, p.66.

43- Ibid, p.152.

44- Paul Ricoeur: *Le volontaire et l'Involontaire*, Paris, 1967, p. 452.

45-Emerson: *Journals* vol IX, Boston, 1912, p. 562.

۴۶- هم‌م‌و دیره شیعه‌ک‌انی له گولستانی سه‌عدی، وه‌رگیرانی
مسته‌فا سه‌فوهت، په‌خشخانه‌ی ناجی، بانه ۱۳۷۱، وه‌رگیراون. (و،)

به‌شی دووه‌م

دامه‌زینه‌رانی ناتوندوتیژی

هینری دیتھید تۆرۆ و

بیداریی رۆحی ناک

«رۆژی بیدارییونو نه و همان دیت.»

هینری دیتھید تۆرۆ

هینری دیتھید تۆرۆ (Henry David Thoreau) هزرقلانی ناتوندوتیژی به مانای راسته قینهی په یشه که نییه. له گه ل ئەوه شدا، کاربگه ربیه که ی له سهه تییۆریسته سیاسییه کان و که سایه تییه کۆمه لایه تییه کانی ناتوندوتیژی له سهدهی بیسته مدا، سنوره کانی ئەمریکای باکووری به زاندوو. ئەو که سهی که زیاتر له سهدهیه ک به لاسایی که ره وهی رالف والدۆ ئیمه رسۆن (Ralph Waldo Emerson) ی فه یله سووفی ئەمریکی ده ناسرا، ئەمپۆ له ریزی پینج یان شه ش له گه وه نووسه ره ئەمریکیه کانی هه موو سه رده مه کاندایه. هه ره ها ئەو که سهی له ماوهی کورتی ته مه نیدا، وه کو که سیکی شیت و نامۆ له لایه ن خه لکی شاری کۆنکۆرد (concorde) وه ده رکراو و فه رامۆش کرابوو، ئیستا به یه کتیک له دامه زینه رانی تاکه گه رایی دیوکراتیک ده ناسریت. ویرای ئەوهی که هه ندیک به دژه ده ولت و کۆمه لیک تر به ئیکۆلۆجیستی له قه لۆم ده دن، ماوهی سه د سا له تۆرۆ له سه نته ری و توو یژه کاندایه له مه پ به ره نگار یونو وهی جه ماوه ری و مافه کانی تاکه که سی رووبه رووی حکومه ت راوه ستاوه. کتیبه به ناویانگه که ی والدن (Walden)، و نامیلکه بچوو که که ی له مه پ سه ریپچیکردنی مه ده نی (Désobeissance Civile) بوون به سه رچاوهی ئیلهامی که سایه تییه گه وه کانی میتووی مودیرن، وه ک

تۆلستۆی، گاندی و کینگ. لیۆ تۆلستۆی له په یامیدا بۆ خه لکی ئەمریکا (Message Adressé au Peuple Américain) له م باره یه وه ده نووسیت:

«ئه گه ر بربار بیت شتییک به خه لکی ئەمریکا بلتیم، چه ز ده که م به و بۆنه وه سوپاسیان بکه م، که ئەو نووسه ره ئەمریکانه ی له ده وره ی سالی ۱۸۵۰ هاتنه مه یدان، زۆر یارمه تییان دام. له ناویاندا ناوی گاریسۆن (Garrison)، پارکەر (Parker)، ئیمه رسۆن، بالۆ (Ballou) و تۆرۆ بیه م که نه ک ته نیا له بیریاره هه ره گه وه کانی به لکو که سایه تییان کاربگه ربیه ییه کی زۆری تیکردم...»^(۱)

گاندی یه که م جار له کتیبخانه ی گرتووخانه دا له ئەفریقای باشوور، نامیلکه ی هینری تۆرۆ له مه پ سه ریپچیکردنی مه ده نی بینی، چه ند سالییک دواتر ده نووسیت: «نامیلکه ی مامۆستایانه ی تۆرۆ پالپشتی زانستیانه ی کارتیک بوو که من خه ریکی ئەنجامدانی بووم.»^(۲)

«مارتین لۆته ر کینگ» یه چه ند جار تیک له گوته و نووسینه کانی دا ناوی تۆرۆ ده بات، له کتیبی هه نگاویکی گه وه به ره و نازادی (Stride Toward Freedom) ده لیت: «کاتیک که خه یالۆم به رزتر ده فریت، به و ئەنجامه ده گم که ئەو شته ی ئیمه به راستی خه ریکی ئەنجامدانی بووین، ئەوه بوو که درتغی بکه ین له پالپشتیکردنی سیستمیکی شوم، له کاتیکدا که ته نیا ده توانین درتغی له پالپشتیکردنی ئابووری کۆمپانیای گواسته نه وه بکه ین. له م باره وه نامیلکه ی سه ریپچیکردنی مه ده نی تۆرۆ که وه ته وه بیرم. وه بیری خۆم هینایه وه ئەو کاته ی که بۆ یه که مین جار له کۆلیژ خویندمه وه چ کاربگه ربیه کی له سه ر من به جیه یشت. به م شپوه یه گه یشتمه ئەنجام که ئەوه ی ئیمه خه ریک بووین له مۆنتگۆمیری (Montgomery) ئەنجامی بده ین په یوه ندی هه یه به ئەوه ی که تۆرۆ پیتش ئەمه گوته بووی.»^(۳)

ئەم وتەيەي كىنىگ باس لەو ھەستە دەكات كە چەند نەوہەيەكى ئەمريكيەكان لەمەر خويندنەوہي ناميلكە بە ناوبانگەكەي تۆرۆ ھەيانبووہ. ئەوانيش وەك كىنىگ، گاندى و تۆلستۆي، لەو باوہرەدان كە تۆرۆ پالەوانى بەرەنگاربوونەوہي تاكەكەسيەيە لە بەرامبەر ياسا نادادپەرەكانى حكومەتى ئەمپۆ. لەگەل ئەوہشدا تۆرۆ بەو مانايەي كە شۆرشگيرەكانى وەكو باكۆنين (Bakounine)، مالاتيستا (Malatesta) و كرۆپۆتكين (Kropotkine) دژە حكومەتن، وەكو ئەوان دژە حكومەت نيەيە. كەلكەلە و خەمى تۆرۆ بايەخدانە بە گۆراني دەرووينى تاك و بەرز فريپەكەي زياتر لايەنى مەعنەويى ھەيە تاكو سياسى. بۆيە، كە دەسەلاتى حكومەت رەتدەكاتەوہ، لە پيناوى بەرگريكدنە لە ھۆشيارى تاكەكەسى نەك لە پيناوى خستەنەرووى ئايديۆلۆجيايەكى سياسيدا. بە دەستەواژەيەكى تر، ھزرى سياسىيى تۆرۆ خاوەنى پەرچەكردارىكە لە پيش تواناي دانەپراوى مرۆف لە پيشكەوتنى مەعنەويدا. كەواتە تۆرۆ بە ناوى بىدارى مەعنەويى تاك و ئازادىيە ئەنتۆلۆجيايەكەيەوہ ياسا نادادپەرەكانى حكومەت رەتدەكاتەوہ. بە پرواى تۆرۆ پىويستە ھاوولاتى گۆپرايەلى لە حكومەتيك نەكات كە لەگەل ئەو ياسا گشتيانەي كە لە قوولايى بوونماندا ھەن نەگونجيت. تۆرۆ دەنووسيت: «پىم وايە سەرەتا پىويستە مرۆف بين ئىنجا گۆپرايەل يان شوپنكەوتە.»^(٤) لە راستيدا گرنگى ئەم داددەريە لەو شتەدايە كە نەك لە لايەن سياسىيەكى چالاک كە ھەولى گەيشتن بە دەسەلاتى سياسى دەدات، بەلكو لە لايەن تاكگەرايەكى مەعنەويى خوازيارى دەرکردنى جەوھەرى جيھان دەردەبريت. لە ھەمان رووہوہ، تۆرۆ لە ياداشتەكانيدا دەنووسيت: «من عاريفم، ترانساندانتاليستم (پەپرەوى فەلسەفەي بالاخوازي)، زياد لەوہش، فەيلەسووفىكى سروشتگەرام.»^(٥)

تۆرۆ بە ئيلھام وەرگرتن لە كتيبي «سروشت» (Nature) ي ئيمەرسون

(لەو ماوہيەدا خوينديەوہ كە قوتابى بوو لە زانكۆي ھارشارد) و بە ئيلھام وەرگرتن لە بەرھەمەكانى رۆمانتيكە ئەلمانى و ئىنگليزەكانى وەك كۆلريج (Coleridge) و وۆردس وۆرس (Words worth) و گۆتە، ئايدياليزمى پۆست كانتىبى تۆماس كارلايل (Thomas Carlyle)، بە سيمبۆلى نوپوونەوہي ژيان دەناسيئيت. ئەو ھەميشە ھەولى دۆزىنەوہي بنچينەي ژيان و يەكيتىي رۆحى لەگەل جەوھەرى جيھان دەدات. لە سالى ١٨٤٥ كونجى خەلوەت ھەلدەبژيريت و پەنا دەباتە بەر دارستان. لە رۆژى سەربەخۆي ئەمريكادا، لە كۆلتيكتا كە خۆي لە كەنارى گۆمى والدن (Walden) دا لە دارى كاژ دوستى كردبوو، نيشتەجى دەبيت. دوو سال لەوئ دەميئيتەوہ و ئەزمونىكى شاعيرانە بە دەست دەھيئيت كە دەبيتە سەرمايەي بەرھەمەكەي والدن. تۆرۆ لە كتيبي والدندا چەند جارىك داوا لە مرۆفەكان دەكات لە سنوورەكانى ھزرى بۆماوہي بكوئەوہ و بەم شيوەيە بينە خاوەن ژيانىكى دەولەمەند و كامل. دەنووسيت: «پيشينان گوتوويانە ئەوہي كە ناتوانى ئەنجامى بەدەي، وازى لى بەيتە ودان بەو دەبانى كە ناتوانى ئەنجامى بەدەي. رووداوەكانى رابردوو مولكى رابردووہكانن و رووداوە نوپيەكان مولكى لاوہكانن.»^(٦) بەردەوام دەبيت و دەليت: «ھيچ كاتىك درەنگ نيەي، بۆ ئەوہي حوكمە پيشينەكان بخەينە لاوہ. ھەر شيوەزىكى ھزر يا خود ئەرك ھەر چەند كە كوئيش بيت، ناتوانين بى ھۆ پروامان بى ھەبيت و دلنياين لى.»^(٧) بەم شيوەيە، لەلاي تۆرۆ ناسينى واقيعى ژيان، وەكو بەدبھاتنى ئامانجى بوون وايە؛ و بۆ ناسينى واقيعى ژيان، پىويستە خۆمان بناسين. بە پرواى تۆرۆ، ئەو خۆناسىيە لەسەر بنچينەي پشت بەستەنە بە خودى بى كۆتايى مرۆف وەك ئافەريدەيەكى خوا. بەلام بۆ دۆزىنەوہي خودى سەرەكى مرۆف پىويستە روو بگەينە بنچينە نوپيەكان و ھەلومەرجە مەعنەويەكان سەر لە نوئ دوست بگەينەوہ و دەست ھەلگيرن لە بيروباوہر و نەريتە نادروستەكان. بە گوتەي

تۆرۆ: « له شوپنیک راوهستین پیتییه کافمان بچوولیتین و به گل و لمی باوهر، حوکمه پیتییه بییه کان، نهریت، خه یالپالوی و رواله تدا بیانیه یه خواره وه، پیتییه کافمان به نیتو ئه و زیح و لمانه دا که سهرتاسهری زهویان ههر له پاریس تا له نندهن، له نیویۆرک تا بۆستان و کۆنکۆرد، که نیسه و حکومهت، شیعر و فلهسهفه و ئایینیان داپۆشیوه، هیتنده بیانیه یه خواره وه تا بگهین به ئاستیکی جیگیر و بهرده پته وه کان، بهو شتهی که دهتوانین به راستیی ناو بهین و بلتین: «ئیتتر ئه مه ههله نییه.»^(۸)

بهه پیتییهش تۆرۆ داوامان لیدهکات جاریکی تر هه موو شتییک بهینه ژیر پرسیاره وه تا بتوانین به دیدیکی نووی له جیهان بروانین. به بۆچوونی ئه و، گۆمی والدن باشترین شوپنه بۆ ئه م نوپکردنه وه رۆحییه. هه موو رۆژیک به یانی زوو له خه وه هه لدهستیت تا وه کو هیندۆسه کان خۆی له گۆمه که دا بشوات. چونکه به پروای ئه و: «ناوی پاکی والدن تیکه ل به ناوی پیرۆزی گۆنگ ده بیته.»^(۹) له پاش ئه م خۆ شوشتنه ی به یانیان، تورو چاوی رۆح پاکده کاته وه و ناماده ده بیته بۆ خویندنه وه ی به گۆد-گیتا. ئه و ده نووسیت: «به یانی، عه قل له ناو فلهسهفه ی سهرسوره یته ر و جیهانی دروستبوونی به گۆد-گیتادا ده شووم، ئه و به ره مه ی که نووسینه که ی ده گهریته وه بۆ رۆژگاری خواپی، و جیهانی ئه مرۆ و ئه ده بیاتی ئیمه به به راورد له گه لیدا زۆر ئاسایی و بی نرخ ده رده که ون...»^(۱۰) وه ک ده بینین تۆرۆ به راستی په پره ی قدایه. به و مانایه ی که به ره مه قدایه کان ده ریده برن، ئه و خوازباری مه عرفیه یه. هه ز له یوگا ده کات و خۆی به یوگی ناو ده بات. له نامه یه که دا بۆ ه. ج. ئۆ. بلاک (H. G. O. Blake) ده نووسیت: «ئه وه ی له قوولایی بیهرکردنه وه دا نوقم بیت، یوگی ده وروکار به گه ربی ده بیته له دروستبوونیدا. ئه و بۆنیکه مه له کوتی هه لده مرژیت، شتگه لیکه سهر ده بیستیت. شته مه له کوتیه کان به ناو ئه ودا تیده په برن بی ئه وه ی بیدرن، و ئه و له هاتوچۆدایه، به پی سروهستی

خۆی، وه ک بلتی گیان به مادده ی سهره کی ده به خشیت، تاراده یه ک و هه ندیک جار منیش یوگییم.»^(۱۱)

باهه خدانی تایبه تی تۆرۆ به ئه ده بی پیرۆزی هیند، جیای ده کاته وه له هه موو په پره وانی تری هزی ئامادییانه ی ئه مریکه ی. له گه ل ئه وه شدا، تۆرۆ له هه ز کردنی له کتیبه پیرۆزه کانی هیندی قه رزاری ئیمه رسۆنه. چونکه یه که م جار له کتیبه خانه ی ئیمه رسۆن دا یاساکانی مان (Lois de Man) له وه رگیترانی سیر ویلیام جۆنز (Sir William Jones) ی بینی. به گۆته ی پیتری میلله ر (Perry Miller) له کتیبه ی خۆناسی له کۆنکۆرد (Consciousness in Concorde) دا تۆرۆ بۆ یه که مین جار له سالی ۱۸۴۱ له پاش خویندنه وه ی کتیبه ی جیراندۆ (Gerando) به ناوی میژوووی پراکتیکی سیستمه فلهسه فییه کان Histoire Compar e des Syst mes de Philosophie به ئایینی رۆژهه لاتی ئاشنا بوو.^(۱۲) به م شیوه یه له ساله کانی دواتردا هه ولیدا هه ندیک له ده قه پیرۆزه کانی هیندی، وه کو ساداراما پانداریکا سوترا (Saddharama Pandarika) (Sutra) و لوتوس سوترا (Lutus Sutra) بۆ بلاو کراوه ی ئیمه رسۆن The Dial وه رگیتریت. له سالی ۱۸۴۹، تۆرۆ به بلاو کردنه وه ی کتیبه ی هه فته یه ک له کۆنکۆرد و رووباری میتریاک (Aweek on the Concorde and Merrimack Rivers) دا تاراده یه ک ئایینی هیندۆسی و بوودایی به ته وای په سه ندکرد و له هه مان کاتدا به ترانساندانتالیستیش مایه وه. ده لیت: «ده زانم هه ندیک که س که ناوی هه زه رته ی مه سیح له ته ک ناوی بوودادا بیین حوکمی توندم به سه ردا ده دن، به دلنیا ییه وه من هانیان ده ده م مه سیحه که یان خۆشتر بویت له بوودای من. چونکه گرنگ خۆشه ویستییه، منیش هه زه رته ی مه سیحم خۆشه ویت.»^(۱۳)

تۆرۆ به وه سفکردنی هه زه رته ی مه سیح وه ک ئافاتاری خوایانی هیندۆسی په یوه ندی له نیتوان مه سیحه ت و ئایینی بوودا ییدا به رقه رار

دهکات. ههروههها له رپي خستنه پرووی یه کیتی رۆحی و مهعنه ویی له گه له گوره شاعیری ئیرانی سهعدی له میانهی فهزا و کاتدا نزیکیی مهعنه وی خۆی له سهعدی ئاشکرا دهکات و راده گه یه نیت. تۆرۆ دهنووسیت: « تنیا هزری بهرز مرۆقه هاوئایینه کان به یه که وه ده به ستیتته وه. هه میسه چه ند ره گه زیکیی که م بایه خن که ده بنه هۆی دروستکردنی ناکۆکی له نیوان ئایینه کاندای. له پشت فره وانترین گه رداوه کانی کاتدا، له رپیی نیشانه گه لیکیی هه ره یه کلابوه وه ی هزر، هزر دهناسیتته وه. بۆ نمونه من ده زانم که له رابردوودا سهعدی وه کو من بییری ده کرده وه، بۆیه ناتوانم قایل بيم به جیاوازییه کی سه ره کی له نیوان خۆم و سه عدیدا. بۆ من سهعدی بیتگانه نییه، نه وه ک ئیرانییه ک و نه تاکتیک له رۆژگارانی رابردوودا، نه وه به هۆی لیکچوونی هزرمان له ناخی مندا ماوه ته وه. جیاوازیی گه دریله کافمان چ گرنگییه کی هیه هه؟ سهعدی سه باره ت به من له یه کدلی و تاکایه تییه کی زیاتری نه بووه، خودی نه وه قولتتر، گرنگتر و پیرۆزتر نه بووه له وهی که ئیستا له هزری مندا به شپوه یه کی نه بستراکت ده خریتته پروو. له رپیی به هاو دلیمان له گه له سهعدی دا، ده بیینه هاوشپوهی نه وه. فکر و بیره که ی نمونه یه که که له نه ودا هه مه، پارچه یه کی دلی نه وه که ده بیتته هۆی نه وه ی ئیتر ئیستقانه کانی نه م هزر فانه له هه ر کوی ئارام بووین هیچ گرنگییه کیان نه بیت، به لکو نه م خاوه ندارتییه، تاکتیک و هه کو نه وه ده هینیتته ئاراهه. مرۆقتیک که له نیو نه وه ی داهاتوودا ناوبانگ ده رده کات، جیاوازییه که ی له گه له نه وه یه دا که مانه وه ی وی، و جیاوازیی له گه له نه وانی دی له یه ک جیهاندا گرنگ نییه. من پیم وایه ده توانم له گه له خۆرسکی مرۆقتیکیی گه وره له رابردوودا هاوشپوه بيم، رهنگه بتوانین بلتین به قه د نه وه ی نه وه هاوشپوهی خۆیه تی.»^(۱۴) که واته تۆرۆ ده ریده خات که رۆحانیه ت له رۆژهه لات و رۆژئاوادا وه ک یه ک ریزی لیده گیریت. له گه له هه موو نه مه دا تۆرۆ له بهر دوو هۆی سه ره کی جهخت ده کاته سه ر نرخ و گرنگیی

عاقلمه نده رۆژهه لاتیییه کان: یه که م نه وه یه که تۆرۆ مه به ستیه تی ئایینه کانی رۆژهه لات به نه مریکیییه کان بناسینیت، دووهم، نه خلاقیی رۆژهه لاتیی پشت نه ستوو به خاکه رایی و لیبورده یی له به رامبه ر نه خلاقیی سوودخوازانه ی نیو ئینگلاندا بنیت. له م باره یه وه، له کانوونی دووهمی ۱۸۴۳دا له بلاو کراوه ی The Dial دا رسته یه کی تۆرۆ به رچاو ده که ویت: «ناشی باج له براهمانییه ک وه ر بگیردیت.»^(۱۵) له م رپیه وه دا که تۆرۆ له سالی ۱۸۴۸ له یاریگای کۆنکۆرد (Concorde Lyceum) دا زنجیره و تاریکی پیتشکه ش کرد. له م وتاراندا که سالتیک دواتر له ژیر چاودیری نه لیزابیتس پیبۆدی (Elizabeth Peabody) له شپوه ی نامیلکه یه ک له بلاو کراوه ی «Aesthetic Papers» دا به چاپ گه یشت، تۆرۆ بیرۆکه بانگه وازی و پێژانی تاکه که سی له به رامبه ر یاسا سه پیندراره کانی حکومه تدا خسته پروو. به م شپوه یه نه ویش وه کو نانتیگۆن، نه وه ی که به «یاسایه بالاتره کان» ی ناوان و به هه میشه یی و نه مری له قه له مدان، خستیی به رامبه ر نه و یاسایانه وه که سیاسه تمه داران دایانان. به گوته یه کی تر، به پشت به ستن به چه مکی راستی، یاسای نه خلاقیی له به رامبه ر یاسای سیاسیه وه به ناوی هه مان راستیه وه که به پروای نه و خسته خۆشه و بیستی گرنگتره، پاره و پول و نیوانگ، داوا له هاوولانییان ده کات بۆ سه ر پیتچیکردنی مه دهنی. تۆرۆ که له به رگری کردن له ئازادییه تاکه که سییه کان له به رامبه ر یاساکانی پاراستنی کۆیله داری حکومه تی نه مریکا ئاگادار بوو، وه ک مرۆقتیکیی هۆشیار ده رکه وت که به دوا ی دۆزینه وه ی دادپه روه ری راسته قینه دا به کانیاو پیک گه بشتبوو. نه وه دهنووسیت: «نه وانه ی که کانیاوه سازگارتره کانی حه قیقته ت پێ نازانن و رپیی نه وه سه رچاوانه یان نه گرتۆته بهر، عاقلانه ئیکتیفایه ئینجیل و یاسای بنچینه یی ده کهن و به نه دهب و خاکه رایییه وه له کانیاوه که ده خۆنه وه. به لام نه وانه ی له نیو تۆرپیکیی ته نکدا ده که ونه نیو نه م ده رباچه

یاخود گۆمەوه و بە ناویدا دەگەرپین و دەسورپین، جارێکی تر بۆ رزگار بوون ئاماده دەبن و بە نییەتی سەردانی سەرچاوەی تور درێژە بە رینگاکە دەدەن.»^(۱۶)

بەم تێپروانییە، تۆرۆ وەک یەکیک لە پێشڕەوانی بییری تاکگه‌راییی دیموکراتیک، هەر وەها وەک کەسایەتییه‌کی کۆمەڵایەتی ناتوندوتیژی دەر دەرکەوت. بە پروای تۆرۆ ماف و ئەرکی هەموو تاکیک ئەو یە کە سەرپێچی لە حکومەتی بکات کە پشتیوانی لە کۆیلەداری دەکات یاخود بۆ زالبوون بە سەر ئەوانی تردا شەرتێکی نادادپەرەرانە هەڵدەگیرسییتیت (ئەو لیترەدا ئاماژە بە کوشتنی سوورپێستەکان بە دەستی ئەمریکاییەکان دەکات). دەلیت: «تەنانەت بۆ ساتیکیش ناتوانم دان بەو ریکخستنه سیاسیانیانە دابنیم، چونکە ریکخستنه مۆلکی حکومەتی کۆیلەدارین.»^(۱۷) تۆرۆ لە دواي بەرگریکردن لە جۆن براون کە یەکیک بوو لەو ئەمریکایە کە لایەنگری نەهێشتنی کۆیلایەتی دەکرد، لەبەر هێرشکردنی بۆ سەر جبه‌خانەي حکومەتی هارپیرس فیتری (Harpers Ferry) لە فیئیرجینیا دادگایی کراو لە سیداره درا، باج بە حکومەتی ئەمریکا نادات. بە بۆچوونی تۆرۆ، جۆن براون نیشانە یەکی تەواوی بیروکەي سەرپێچیکەرە. لە نووسینی کدا بە ناوی: بەرگریکردنیک لە جۆن براونی فەرماندە (A Plea for Captain John Brown)، وەک تاکیکي «لە بنەرەدا ترانساندانتالیست» باسی دەکات کە لە بەرامبەر ستمی پارێزگارانی کۆیلەداری خۆراگر بوو.»^(۱۸) لەگەڵ ئەوەش تۆرۆ لەم نووسینەدا کەمیک لە بیروکەي «شۆرشێ ئارام» کە لە نامیلکە کەیدا بە ناوی سەرپێچیکردنی مەدەنی باسی لێو کردوو، دەکشیتتەوه. ئەو لەم نامیلکە بەدا دەنووسیت: «من خوازیاری رووبەر و بوونەوه نیم لەگەڵ هیچ مۆقییک یاخود نەتەو یەک، من نامەوێت فوو لە ناگر بکەم، و خەریکی جیاوازییە جوژی و جوانەکان بەم و بە دواي ئەوانە دا بگەرێم کە باشترین

لەوانەي دەرووبەرەم. من زیاتر لە هەولێ دۆزینەوی پاساوێک دام تا خۆم لەگەڵ یاساکانی ولات بگۆنچینم و زۆر ئامادهي خۆگۆنچاندم... لەو باوەرەدا حکومەت زوو باری ئەم ئەرکە لە سەر شانم دەهێنیتتەخوار و ئەوکات ولاتپەرورێکی باشتەر نابم لە هاو نیشتمانییەکانم. ئەگەر واز لە خۆیەسەندی و لەخۆبایی بوون بهینین و بە چاویکی کراوەتر پروانین، یاسا بنچینەییە کەمان وێرای هەموو کەم و کوربیەکانی، زۆرباشە؛ یاسا دادگاگانان زۆر شایستەي ریزن، ئەم حکومەت و دەولەتەي ئەمریکا لە هیندییک روووه دەگەن و شایەنی ستایشکردنە و پێویستە لە بەرامبەریدا ماف و ئەرکی خۆمان بناسین و هاو رابین لەگەڵ ئەو وەسفەي کە گەلییک کەس کردوویانە...»^(۱۹) بەم پێیە، دیارە کە تۆرۆ ریز لە یاسای زۆرینەي دیموکراتی دەگریت. وێرای ئەمەش پابەند دەبیت بە بییری «دادپەرورەي رەها». بە بۆچوونی ئەو، پێویستە دەسەلاتی خەلکی لەگەڵ دادپەرورەي رەها و راستیدا بگۆنچیت. بەم شیوہیە ئەو وەک کەسایەتیە کە لە جۆن براون دەروانیت کە لایەنگری راستییە. بە بۆچوونی تورو، ئامانجی براون و ئەو هۆکارەي کە بەکاری هیناوه هەردووکیان پەسەندن. وێرای ئەوەش، ئەو زیاتر سەرنجی «گیانی بەرەنگاریبوونەوهي» جۆن براون دەدات نەک ئەو چەکانەي کە ئەو بۆ بەرگریکردن لە خۆي لە بەرامبەر پارێزگارانی کۆیلەداری بەکاری هیناون. چونکە دەلیت: «زانینی ئەو یە چ چەکیک بەکار دەهینین گرنگ نییە، بەلام ئەو گرنگە کە بە چ مانایە ک بەکاری دەهینین.»^(۲۰) بە پروای ئیمە راست نییە ئەگەر بمانەوێت تەنیا لە میانەي ئەم رستە یەوه حوکم لە بارەي هەموو ژبانی تۆرۆ و بەرھەمەکانی بدین. لە راستیدا، لەبەر جیھانبینی و بەکارهینانی ئاشتیخوازانەي سەرپێچیکردنی مەدەنی دەتوانین تۆرۆ بە هزرغانیک لە قەلەم بدین کە بەشدارییەکی شایستەي هەبە لە پیشخستنی هزری ناتوندوتیژیدا و بێگومان ژمارە یەکی زۆری ئەو ئەمریکی و ئەوروپییانەي کە پەنادەگرن لە ناتوندوتیژی سوودیان

لیۆ تۆلستۆی

بەرگری نەکردن له بەرامبەر خراپەدا

« تۆ دەتەوێ خراپە بە خراپە ریشە کیش بکە، ئەم شتە مومکین نییە، خراپە مەکە تا خراپە نەبێت. »

(تۆلستۆی: باوەرم بە چی هەیه؟) (٢٢)

لیۆ تۆلستۆی له روسیا و سەرتاسەری جیھاندا وەکو موژدەهینەری گەورە ناتوندوتیژی له سەدەى بیستەمدا ناسراوە. کەسانىكى زۆر و پیرای ئەوێ ستایشى توانای نووسەری یاخود دادوەرییە ئەخلاقییەکانى ئەو دەکەن، بە هزرشانىكى گەورەشى دانانین. بۆ نمونە دەستەواژەیهک له نامەکەى برتراند راسل دەگوازینەوێ کە له سالى ١٩٠٤ بۆ لويس دىکنسون (Lowes Dickinson) ی نووسیوه، تیايدا دەلێت: «بەخت رەشییەکی گەورەیه بۆ نەژادی مرۆیی کە تۆلستۆی توانای بەلگەهێنانەوێ کە مە...» (٢٣) هەرەها ئایزایا بەرلین (Isaiah Berlin) له نامیلکەى «تۆلستۆی و روشنگەری» دا باوەری بەکێک له رەخنەگرەکانى سەدەى نۆزدەهەم له بارەى تۆلستۆی دەگوازێتەوێ: «هەمیشە دوو شت له بارەى تۆلستۆی گوتراون...، نووسەریکی گەورەى چیرۆکە خەیاڵییەکان و بیرمەندیکی خراپە...» و بەرلین خۆى زیاد دەکات «ئەم حوکمە تارادەبەک گشتییە، سەدەیهکە بێ رکا بەرە...» (٢٤) بەم پێشەش له راستیدا تاكو نەوێد ساڵ دواى مردنى تۆلستۆی، رەخنەگر و مێژوونووسانى بیروباوەرەکان بە بەردەوامى له بارەى بلیمەتییە راستەقینەکەى تەبا و هاویران. رەنگە ئەم دادوەرییانە نیشانەى کەسایەتى ئالۆزى تۆلستۆی بن. له لایەکەو، ئەو نووسەریکی فزولییە سەبارەت بە هەموو شتیکی، چێژ له ویناکردنى

له ئەزمونى تۆرۆ وەرگرتووێ بۆ گرتنەبەرى ستراتیژیهتیکی نوێ له بارەى ناتوندوتیژی. هەرەها له هیندستان تۆرۆ بە یەکیک له مامۆستا بیربارەکانى گاندی دەژمێردرێت. هەلبەت له مەزگاندییەوێ هەمیشە شایەدى ناهاوکاری و ناتوندوتیژی بەردەوام بووین. بەلام و پیرای ئەوێ کە هزرى ناتوندوتیژی تۆرۆ جیاوازه له گەل گاندی هەمیدیس تۆرۆ له کەسایەتییە ناشتیخوازهکانى ئەمریکایە. ناتوانین ئەو بە فەیلەسوفى دژە حکومەت ناو ببەین. چونکە له هەولێ له ناو بردنى حکومەتى دیموکراتیدا نییە. ئامانجى ئەو دۆزینەوێ رێگاگەلیکە بۆ نەهیششتنى ئەو هەلومەرجانەى کە مرۆڤەکان و حکومەتەکان بەرەو توندوتیژی پەلکێش دەکەن. له زەینى تۆرۆدا، ئەم رێگایانە بەر له هەر شتیکی رۆحین، چونکە بە بۆچوونى ئەو پێویستە مرۆڤ له لایەنى دەروونییەوێ بگۆرێت. بە پروای ئەو، مرۆڤناسیى مەعنەوێ پێشتره له لۆجیکى سیاسى، پێویستە ژيان و بەرھەمەکانى هێبزی دێقید تۆرۆ له هەمان زەمینەدا رافە و شروڤە بکرتین. چونکە بە هەمان شتیوێ کە ئیمەرسۆن له گوتەى بە خاک سپاردنەکەیدا دەلێت: «تۆرۆ وتارخوین و له کریکارەکانى حەقیقەت بوو... گیانى ئەو بۆ کۆمەلگایەکی بالاتر خولقا بوو...» (٢١)

کۆمه‌لگای روسیای سه‌رده‌مه‌که‌ی وهرده‌گریت؛ له لایه‌کی تره‌وه ئه‌خلاقگه‌رایه‌کی مه‌سیحییه که ته‌نیا دادوهری له باره‌ی ماهییه‌تی حکومت و ده‌سه‌لاتی که‌نیسه له روسیا ده‌کات. به‌لام هه‌زکردن له میتافیزیکا و ئەم هه‌ستی ره‌خه‌ تونده تاییه‌ت نییه به که‌سایه‌تی تۆلستۆی پیره‌وه، هه‌روه‌ها له تافی لاوتییدا زۆر هه‌زی له خۆبندنه‌وه‌ی به‌ره‌می فه‌یله‌سووف و ئه‌خلاقگه‌راکانی سه‌ده‌کانی هه‌ژده و نۆزده بوو و ئه‌و بۆچوونی فه‌یله‌سفه‌یی خۆی له‌باره‌ی مه‌سه‌له چاره‌نووسییه‌کانی مرۆف ده‌خسته‌پروو. پاشان له یه‌کتیک له نووسینه به‌راییه‌کانیدا به ناوی لاوتی (Adolescence) نووسی: «هیچ قوتابخانه‌یه‌کی فه‌یله‌سفه‌ی به‌قه‌د قوتابخانه‌ی گومانگه‌راییه سه‌رنجی رانه‌کیشاوم. له راستیدا بۆ ساتیک منی بۆ حاله‌تیکی وه‌کو شیتایه‌تی په‌لکیش کرد. ته‌سه‌ورم ده‌کرد له ده‌روه‌ی مندا هیچ شتیکی و هیچ که‌سیک له جیهاندا بوونی نییه، شته‌کان ئیدی شت نین، به‌لکو وینه‌ن و هه‌ر که چیتیر بیران لێ نه‌که‌مه‌وه خۆبان نامین. به‌کورتی منیش وه‌کو شلینگ له‌و باوه‌رده‌ی بووم که ئه‌مانه شت نین که بوونیان هه‌یه، به‌لکو په‌یوه‌ندی ئیمه‌یه به ئه‌وانه‌وه. هه‌ندی کات، ئەم هه‌زه جیگه‌یره وه‌ها رایده‌چله‌کاندم که هه‌ندی جار به جاریک وهرده‌گه‌رام و له پریکا له شوینیک که خۆم نه‌ده‌دۆزییه‌وه چاوه‌ری بووم نه‌بوون و مردن بدۆزمه‌وه.»⁽²⁵⁾ به‌م شپوه‌یه یه‌که‌مین خۆبندنه‌وه‌کانی تۆلستۆی کار ده‌که‌نه سه‌ر هه‌موو ژبانی و له بۆچوونه فه‌یله‌سفه‌ی و ئاینده‌یه‌کانیدا ریتچکه ده‌به‌ستن. دیکارت له‌وه هه‌زفانه یه‌که‌مینه رۆژئاوا ییانه‌یه که ریگای راقه‌کردنی مانای ژبان، جیا له پره‌نسیپه دۆگمای و بیروباوه‌رییه‌کان فیره تۆلستۆی ده‌کات. تۆلستۆی له حه‌فده سالییدا بنه‌مای سه‌ره‌کی فه‌یله‌سفه‌ی دیکارت، واته «من بیر ده‌که‌مه‌وه، که‌واته من هه‌م» راقه ده‌کات و به شپوه‌ی «من ده‌خوازم، که‌واته من هه‌م» راست ده‌کاته‌وه. که‌واته به بۆچوونی تۆلستۆی، داواکردن مه‌رجی پیوستی

بوون (وجود)ی مرۆقه. له سالی 1869، تۆلستۆی ده‌گه‌رپته‌وه سه‌ر ئەم هه‌زه و بیرکردنه‌وه‌ی فه‌یله‌سفه‌ی شوپنه‌اوه‌ر و تیوری «خواستی ژبان» په‌سه‌ند ده‌کات (داواکردن جه‌وه‌هه‌ری جیهانه، هه‌ر ده‌رکه‌وتنیکی فکری تاییه‌ی داواکردنیکه، که‌واته تاکه شپوه‌ی خۆشبه‌ختی نه‌فی کردنی داواکردنه).

به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا، شوپنه‌اوه‌ر چهند باه‌تیکی که‌م له‌مه‌ر ئایینی مه‌سیحی و خۆشه‌ویستی فیره تۆلستۆی ده‌کات. له‌م بواره‌وه، کاربگه‌ری پاسکال دیارتره. تۆلستۆی ده‌نووسی: «ئەم هه‌زه جیگه‌ی خۆی به هه‌زیکی تر ده‌دات، به هه‌زی پاسکال که ده‌لیت: ئەگه‌ر به ته‌واوی ریتناییه‌کانی ئاین راستیش نه‌بن، به فیره‌بوونیان شتیکی له‌ده‌ست ناده‌ین... له ژیر کاربگه‌ری ئەم هه‌زه‌دا، که‌وتمه جه‌مه‌سه‌ری دژ (رکابه‌ر) وه، زۆر له خواترس بووم و به‌بێ دوعا ده‌ستم نه‌ده‌دایه هیچ کاریک»⁽²⁶⁾. له سالی 1874 دا بوو که تۆلستۆی که‌م که‌مه به شپوه‌یه‌کی جیدی مه‌یلی بۆ ئاین چوو. له‌م ماوه‌یه‌دا (له نیوان ساله‌کانی 1875 تا 1880)، که دوا قوناغی قه‌یرانی ئایینی تۆلستۆیه کتیبی «پاسکال»ی دۆزیه‌وه. تۆلستۆی بوو به شه‌یدای کتیبی هه‌زه‌کان (Pensées) ی پاسکال و براده‌ره‌کانی خۆی ئامۆژگاری کردن بۆئه‌وه‌ی ئەم کتیبه بخویننه‌وه. به هه‌مان شپوه‌ی که‌ن. وایسباین (N. Weisbein) له نامیلکه‌ی «گۆرانی ئایینی تۆلستۆی (volution Religieuse de Tolstoi) روون ده‌کاته‌وه: «له پیناسه‌یه‌کی زۆر قورس و زه‌حمه‌تدا مه‌عریفه له ریتی باوه‌ری دل که جیاوازه له مه‌عریفه له ریتی عه‌قل و لۆجیکه‌وه، به دوا دۆزینه‌وه‌ی شوینپیکانی لوجیکیکه‌وه‌ین که شتیکی ده‌روونییه و به‌گوتی پاسکال، عه‌قل و لۆجیک نایاسن. هه‌ر چیه‌ک بیت پیوسته له یادمان بیت که تۆلستۆی هه‌موو ئەو ساله قه‌یراناویانه‌ی له فه‌زایه‌کدا به‌سه‌ربرد که پاسکال هینایبووه ئاراوه»⁽²⁷⁾.

به لآام خوښندنه وهى بهرهمه كانى پاسكال، تاكه هوكارى قهيرانى ئاييىنى
 ټولستوى نيبه. ماوهى نيوان نووسينى بهرهمه كانى كه نجيتى ټولستوى
 تاكو بلاو بوونه وهى كتيبى دانپيدانانكان (Confessions) قوناغيكى
 كاربگه ره به چه ندين قهيران كه له لايه نى روحيه وه به كيكيان له وى تر
 توندتر بوو. له م قوناغه دا دوو رومانى گه وره شپړ و ناشتى (Guerre et
 Paix) و ئانا كارنيناى نووسين. نهو رومانان له مهر ماهيه تى دهسه لات
 بوون كه ټولستوى بو به كه مين جار بنچينه تيوره سه ره كيه كه له باره
 ئانارشيصى خو به دوو رگر له توندوتيرى بونيا تا. له دواى هم تيرامانه
 فهلسه فيانده دا، ټولستوى بهو نه نجامه ده گات كه گنده لى و سته مى
 ئابوورى، كومه لايه تى و سياسى به شپكن له سيستمى كومه لايه تى -
 سياسى روسيا.

ټولستوى ناوى كتيبى كه به ئيلهام له جوزيف پرودون (Joseph
 Proudhon)، نووسه رى كتيبى شپړ و ناشتى: چه ند توژينه وه يهك له باره
 بنه ما و ده ستنيشان كردنى مافى تاكه كه سان^(۲۸) و هرگرت. له ژير
 كاربگه ريبه كى زورى بوچوونه كانى پرودون له باره خواهن داريتى و
 ههروه ها ميكانيزمى جهنگه كه يدا، پيناسه ي باوى ره تکرده وه، نهو
 پيناسه يه ي كه سه ركه وتن و شكستى جهنگه كانى به نه نجامى بليمه تيبى
 تاكه كه سيك له قه لهم ده دا. كه واته رومانى شپړ و ناشتى بواريكى
 گونجاوى بو ټولستوى ره خساند تا بوچوونى خو ي له مهر ميژوو دهر پريت.
 ټولستوى له م رومانان دا، بچ توانايى ويستى تاك له بهرامبه ر ميژوودا، بو
 كه سايه تيبه كانى به تايبه تى بو «پير» دهرده خات. پاشان به بوچوونى
 ټولستوى، تاك له خه يالچنوبى هه لېژاردندا ته سه ور ده كات كه به هوى
 خو ي و بو خو ي ده ژيت، له كاتيكدا به راستى نهو ئامرازى ده ستى ميژووه
 و ميژوو نهو هه لده سوور پينيت تاكو به مه به سته كه ي بگات. ههروه ها
 نه وانه ي كه له هه ولى گه يشتن به دهسه لاتن، ته سه ور ده كه ن كه ده توان

ميژوو بنه خشين و ببنه نازاد ترين مرؤف. به لآام به پرواى ټولستوى،
 دهسه لاتداران نازاديه كى كه متربان هه يه. كه واته پتويسته له نيوان
 دهسه لات و نازاديدا به كيكيان هه لېژيرين. چونكه نهو كه سه ي كه به دواى
 گه يشتن به دهسه لاتنه وه يه ناتوانيت له دهر وونى خو يدا و له په يوه نديدا
 له گه ل نه وانى تر به ئارامى بگات. به لآام ټولستوى پيمان ده ليت به بچ
 دوزينه وهى خواى ئاماده و زيندوو ناتوانين هم ئاراميه دهر وونيه به
 ده ست به ينين. به بوچوونى ټولستوى، خوا ژيانه، كه واته به بچ داوا كردنى
 خوا ناتوانى خوازيارى ژيان بى. نه مه بهو مانايه يه كه به بوچوونى
 ټولستوى، داوا كردنى خوا ته نيا له و رووه وه مومكينه كه مرؤف به خو رسك
 تواناى نه وهى هه بيت به دواى زاتى خو يدا بگه ريت. به لآام كه ده ليين مرؤف
 به خو رسك خوازيارى دوزينه وهى خوايه، له بهر نه وه يه كه مه عسوم و بچ
 تاوان هاتو ته جيهانه وه. كه واته خراپه له مرؤفدا له نه نجامى كاربگه رى
 دام و ده زگا كومه لايه تى و سياسيه كاندا دروست ده بيت. ليرده ا تيده گه ين
 كه ټولستويش پرواى روسو په سه ند ده كات كه ده ليت مرؤف به باشى له
 دايك ده بيت، به لآام شارستانيه ت به ره و گومرايى په لكيشى ده كات. به م
 شپويه ټولستوى پرهنسيپى «سه ره تايبى باش» ده خاته نيو هزه
 نه خلاقيه كه يه وه كه به پتې نه وه مرؤفى سه ره تايبى له لايه نى نه خلاقيه وه
 له مرؤفى شارستانى باشره.

به ده سه وازه يه كى تر، ټولستوى بېرؤكه ي په ره سه ندنى مرؤف له روسو
 وهرده گريت. له گه ل نه وه شدا پتويسته جياوازي بكه ين له نيوان دوو شپويه
 به كار هيتانى هم بېرؤكه يه له لايه ن ټولستوى پير و ټولستوى گه نجدا.
 به راي ټولستوى لاو، په ره سه ندنى نه خلاقى به بچ بنه ماي نه قلاتى ناتوانيت
 بوونى هه بيت. به پرواى نهو، پشت به ستن به نه قلى مرؤف باشرين پتوهره
 بو دوزينه وهى راستى. به لآام به راي ټولستوى پير، بابته كه ته واو
 پيچه وانه يه. له سه ره تاى سالى ۱۸۷۰ نهو به ره به ره له راسيوناليزمى

مۆدیرن دوور ده که ویتنه وه و ئەقلانییه تی مؤدیرن مه حکوم ده کات به وهی که ناتوانیت وهلامی پرسه سه ره کییه کانی بوونی مرۆف بداته وه. به بۆچوونی تۆلستۆی، زانستی نوێ توانای وهلامدانه وهی پرسه سه ره کییه کانی نییه، بۆ نمونه ئەوهی که «بۆچی من ده ژیم؟» و یاخود ئایا له ژبانی مندا، هیچ ئامانجیک ههیه که له گهڵ مهرگی نکۆلی لینه کراوی مندا له ناو بچیت؟» تۆلستۆی که له دوا قهیرانه رۆحیییه کهی، زۆر له ئەقلخوازی بیزار ده بییت، خواناسی و زانین له رتگای باوه په وه ده خاته به رامبه ر راستی زانستی و ئەقلانییه وه. له پاش کۆتایی هاتنی قهیرانه که، په یوه ندی خۆی به ربردوه ده و له مه نده کهی ده پچرتنیت و وهک پیر بیزۆخۆف (Pierre Be zouxhov) له رۆمانی شه ر و ناشتیدا و کۆنستانتین لیفین (Constantine Levine) له کتیبی ئانا کارنينا (Anna Kare land) له باوه رپی مه عنه وهی ده کات. رۆمان رۆلان (Romain Rol land) ده لیت: «کۆتایی ئانا کارنينا گێرانه وهی ژباننامه ی که سیکه له گۆرانی ئەخلاقی که دوو سال دواتر له کتیبی دانپیدانانه کاندای بیرو را کانی خۆی به یان کردوون.» (۲۹)

تۆلستۆی به م شپوه به په یامه ئەخلاقیییه کهی به یان ده کات: خزمه تکردن به خوا. به لام بۆ خزمه تکردن به خوا پتویسته خزمه ت به هاوچه شنه کانت بکه ی، چونکه خوا ته نیا چاوه پروانی خۆشه ویستی و کرده ی چاکه ده کات. که واته تۆلستۆی له رپی ئەو کرده وانه ی که له ئینجیله کاندایان دۆزیته وه به رده وام بانگه شه بۆ په رستن ده کات. به م شپوه به به بۆچوونی تۆلستۆی، رتینماییه کانی چه زه تی مه سیح به بنه مای هه موو کاریکی ئەخلاقی و سیاسی له قه لهم ده درتین. به پروای تۆلستۆی، حه قیقه تی مه سیح تاکه چه کیکه که رتگه به مرۆف ده دات رتگری پوچی مردن پشتگویی بخت و له دژی درۆ و رباکاری ده سه لاتنی سیاسی بجه نگیت. به لام به باسکردنی ئەم بابته تۆلستۆی ئیلاهیاتی دۆگمایی نوێ له به ر چا و ناگرتیت. به پتچه وانه وه، ده ستپتیشخه ری بۆ ره خنه به کی کۆمه لایه تی نوێ له سه ر

بناغه ی باوه ر ده کات. تۆلستۆی به گۆتپرایه لی کردن له حه قیقه تی مه سیح، خه لکی فیره بچ میه ری سه باره ت به ده سه لات ده کات.

که واته، ده سه لاتنی سیاسی و هتیزی که نیسه به جاریک به نا په وادا ده نیت و هه ردووکیان به وه تاوانبار ده کات که له رپی خراپه و درۆه خه لک به ره وه هه لدر ده بن. به م شپوه به به هه موو هتیزی وه داوا له مرۆقه کان ده کات که سه ره نجام تیبگن «به ره له وهی وابه سته بن به حکومه تیکه وه وابه ستهن به خوا وه و پتویسته هتینه دی هاوولاتیه کانیان بیتگانه کانی شیان خۆش بوین.» (۳۰) بۆیه نیشتمانپه روه ری له لا په سه ند نییه، چونکه پتی وایه نیشتمانپه روه ری له جیاتی ئەوهی مرۆقه کان بکاته یه ک، له یه کتریان جیا ده کاته وه. له به ره ئەوه ده لیت: «[په یامی مرۆف] به هیچ شپوه به ک ئەوه نییه که کاولکاری پتیشکه ش به نه ته وه کان بکات، به لکو پتویسته له و ماوه کورته ی که له م جیهانه دا ده ژین بۆ به دی هتینانی ئاواته کانی مرۆف هه ولده بن.» (۳۱) هه روه ها تۆلستۆی سه باره ت به هتیزی که نیسه نه رمی نانوتنیت و که نیسه به وه تاوانبار ده کات که له جیاتی بلاو کردنه وهی په یقه کانی مه سیح، درۆ و خورافه ی نا په سه ند بلاو ده کاته وه. داوا له مرۆقه کان ده کات جاریکی تر په پیره یی له مه سیحیه ت و مه سیحیه کانی به ری بکه ن. که ئەو مه سیحیه ت و مه سیحیه کانه ش به هه مان دلستۆزی سه ره تاوه لای جووتیاره کانی روسیا ده دۆزیته وه. به م شپوه به داوا له روسیا ده کات چاکسازی ئایینی له جیهاندا بکات و داوایان لیده کات ئەوه نده به ته نگ به ره ژه و ندییه ماددییه کانیانه وه نه بن و چا و به رووی ژبانیکی مه عنه وی هه لبه تین که له سه ر بناغه ی خۆشه ویستی دامه زراو بیت. به ناوی ئەم ئایدیایه ی خۆشه ویستیه وه به که تۆلستۆی ده که ویتته لایه نی رکا به ری ئایینی که نیسه وه. له گه ل ئەوه شدا، له هه ولتی ئەوه دا نییه بیرۆکه ی کاری ویرانکه رانه له دژی که نیسه بلاو بکاته وه. به لکو ده به ویت به جوړیک له جوړه کان له رتگه ی خۆشه ویستی و

ناتوندوتیژییهوه باوه‌ری مه‌سیحی توندوتۆل بکات. به بۆچوونی تۆلستۆی، خۆشه‌ویستی خودی خوایه. به بروای ئەو، بۆ دۆزبنه‌وه‌ی خوا، پیتوبسته مرۆف هاوچه‌شنى خۆی خۆش بویت. که‌واته بیروکه‌ی ئەوین لای مرۆف خۆرسکه، چونکه به وتەى ئەو «مرۆف خۆشه‌ویستی ده‌کات، چونکه خۆشه‌ویستی جه‌وه‌ه‌ری رۆحه.»^(۳۲) تۆلستۆی له نامه‌یه‌کدا بۆ هیندۆسیک (Lettre a un Hindou)، ده‌چیته سه‌ر باسی بیروکه‌ی ئەوینی سه‌رتاپاگیر و ده‌نووسیت: «له هەر مرۆفیکدا، به‌شیک له‌م رۆحه گشتییه هیه که ژبان به هه‌موو بوونه‌وه‌ران ده‌به‌خشیت. ئەم ره‌گه‌زه‌ خوازباری یه‌ک‌گرتنه‌ له‌گه‌ڵ هەر شتییک که له لایه‌نی جه‌وه‌ه‌ره‌وه لێی نزیکه و ئەم ئامانجه له ئەویندا به‌دی دیت. ئەم بۆچوونه به شتییه‌که‌ی تاراده‌یه‌ک روون له سه‌رده‌مه جۆراوجۆره‌کان و ولاته جیا‌وازه‌کاندا و به شتیوازی جیا‌جیا وتراوه‌توه له ریبازی براهمانی، ئاینی هیندۆسی، ئاینی مه‌زدایی و بووداییزم...»^(۳۳) هه‌موو ئاگادارن له راده‌ی کاربگه‌ری ئەم کتیبه له‌سه‌ر گانیدی لاو له‌و کاته‌ی له ئەفریقای باشوور بوو. گانیدی له پاش خۆتندنه‌وه‌ی ئەم کتیبه، بریار ده‌دات نامه‌یه‌ک بۆ تۆلستۆی بنووسیت. چاوپێداخشاندنیکى خیرا به نامه‌کانی ئەم دووانه‌دا پیکچوونیکى زاتى له نیوان یاسنایا پۆلانا (Iasnaia Poliana) ی زاناو گانیدی لاو ئاشکرا ده‌کات. دواتر له سه‌ده‌ی بیسته‌مدا، گانیدی وه‌ک په‌یامه‌په‌نهری گه‌وره‌ی ناتوندوتیژی ده‌ناسریت. له سالی ۱۹۱۹، تۆلستۆی له نامه‌ی بانگه‌وازییک بۆ گانیدی دا ده‌نووسیت: «تا ئەو کاته‌ی که زیندووم، به تابه‌تی ئیستا که زۆر هه‌ست به نزیکبوونه‌وه‌ی مه‌رگ ده‌که‌م، پیم خۆشه قوولترین هه‌سته‌کانم به ئەوی تر بناسینم. باسکردنی شتییکه که گرنگیه‌کی له راده‌به‌ده‌ری بۆ من ده‌بیت، ئەویش ئەوه‌یه که به «به‌ره‌نگارنه‌بوونه‌وه» ی ناو‌زه‌ده‌که‌ن. له راستیدا ئەم به‌ره‌نگارنه‌بوونه‌وه‌یه شتییک نییه جگه له فی‌رکردنی ئەوینی راسته‌قینه که به راقه‌ درۆزنه‌کان

دووچاری ته‌حریرف کردن نه‌بیته‌وه... ئەم خۆشه‌ویستییه، که پیتوبستی یه‌کیته‌ی براده‌ران و ئەو که‌سه چاکانه‌یه که ئەم خۆشه‌ویستییه‌ی لیتوه سه‌ره‌لده‌دات، به‌رزترین یاسای ژبانی مرۆفه، و هەر بوویکی مرۆیی وه‌ک چۆن له مندا‌ل‌اندا ده‌بینریت- له قوولایی رۆحیدا هه‌ستی پیتوده‌کات... هه‌موو فه‌یله‌سوفه هیندی، چینی، عیبرانی، یۆنانی و رۆمانییه‌کان پالپشتی له‌م یاسایه‌ی خۆشه‌ویستی ده‌که‌ن. به‌لام پیم وایه مه‌سیح له هه‌موویان باشتر ده‌ری بریوه، ئەو کاته‌ی که ده‌لێت: «ته‌نیا خۆشه‌ویستی هه‌موو یاسا و پێغه‌مبه‌ران ده‌گریته‌ خۆی.»^(۳۴)

که‌واته به بۆچوونی تۆلستۆی، یاسای خۆشه‌ویستی جه‌وه‌ه‌ری بوونی ئیمه‌یه. چونکه بنجینه‌ی ژبان پیاده‌کردنی توندوتیژی ئەم تاک نییه به‌سه‌ر ئەو تاکه‌وه، به‌لکو خۆشویستی هاوچه‌شنه.

لێره‌دا تۆلستۆی رینماییه‌کانی مه‌سیح له باره‌ی ئەوین به زمانی خۆی ده‌لێته‌وه: «ئەو که‌سه‌ت خۆشبووی که خراپه‌ی له‌گه‌ڵ کردووی، ئەو که‌سه‌ی که تۆی مه‌حکوم ده‌کرد و خۆشی نه‌ده‌ویستی خۆشت بوی؛ ئەو کات هه‌موو ئەو شتانه‌ی خوا له رۆحی تۆدا شارده‌بوونیه‌وه له ناوده‌چن و وه‌ک بلێی له‌سه‌ر به‌نده‌ریکی ناوی سازگار، چه‌مکی یه‌زدانیانه‌ی خۆشه‌ویستی خوا ده‌بینی.»^(۳۵) و له وه‌لامی ئەو که‌سانه‌دا که پرسباری لێده‌که‌ن له باره‌ی رینگا‌کانی ململاتی له‌گه‌ڵ بالاده‌ستی حکومه‌تدا، ده‌لێت: «خۆشه‌ویستی له خۆماندا په‌روه‌رده بکه‌ین، نه‌ک ته‌نیا خۆشه‌ویستی ئەو که‌سانه‌ی که ئیمه‌یان خۆشده‌ویت، به‌لکو خۆشه‌ویستی هه‌موو مرۆفه‌کان، به تابه‌تی ئەو که‌سانه‌ی که به‌نیسه‌ت ئیمه‌وه بیگانه‌ن و ئەو که‌سانه‌ی لێمان بێزارن.»^(۳۶) له میانه‌ی ئەم گوتانه‌ی تۆلستۆی تێده‌گه‌ین که ئەو له ئامۆژگاری سه‌رچبای مه‌سیحدا به دوا‌ی ئامانجه شۆرشگه‌رییه‌که‌یدا ده‌گه‌ریت. که‌واته بۆ باشتر ژبان له‌گه‌ڵ ئەم ئامانجه‌دا، تۆلستۆی له کۆتایی ته‌مه‌نیدا بریار ده‌دات واز له شتیوازی ژبانی ده‌ره‌به‌گایه‌تی به‌ی‌نیت و چیدی

خزمه تی خزمه تکارانی په سهند نه کات، به خوئی جله کانی ده شوات، له کیلنگه دا کار ده کات و بریار ده دات ئیتر مهی نه خواته وه، خوئی له تووتن به دوور بگریټ و گوشت نه خوات. تاکه ئامانجی خزمه تکردنی مرؤقه کانه به گیانیتی چاک و ناتوندوتیژی. واز دینیت له چیژه له شیبه کانه و ئه و شته ماددیانهی که خوئی دهوین، تاکو ژیانیتی مه عنه وی پر له خوشه ویستی و ئامادهیی خوا به دست بهینیت. چونکه ده لیت: «ژیانی راسته قینهی ئیمه به و شیوهیهی لیره، له سهر زه وی ده ژین و به و شیوهیهی که ده بیینین، ته نیا دهره کی و جهستهیی نییه، ئیمه ژیانیتی ترمان هیه سهره رای ئه م ژبانه که دهرونی و رو حییه.»^(۳۷) که واته، باس له یه کیتی له گه ل خواو داهینراوه کانی خوا ده کات. چونکه خوای تۆلستوی ئه و ره گزه یه که یه کیتی بوونی له نیو سیستمی جیهاندا هیه. سهرچاوهی خوشه ویستییه و له ریگه ی ئه ووه هه موو شتییک ده بیته خوشه ویستی؛ به ده سته وازه کی تر، خوشه ویستی له روانگی تۆلستویه وه مهرجی زه رووری به خته وهری مرؤقه. له و شوبه ی خوشه ویستی هیه، ژبان هیه. له کاتیکدا که رق و کینه و زه بره زه نگ مایه ی کاولکارین. به پروای تۆلستوی، چه مکی خوشه ویستی شورشگریترین په یامه که مرؤقایه تی ده یناسیت.

به بۆچوونی ئه و، خوشه ویستی سیمبولی جیهانی نارازیبوونی ئه خلاقیه له دژی هه موو جوړه سهرکو تکردنیتی پایه و پایه ی مرؤف له کومه لگای ئه مرؤدا. تۆلستوی وینه ی زانستی و ئیستاتیکی شارستانیه تی روژئاوا رته ده کاته وه. جهخت ده کاته سهر مانای ئایینی هونه ر. چونکه به گوته ی ئه و، هونه ری راسته قینه هه میشه له خزمه تی هوشیاری ئاییندا بووه. که واته ئه گه ر ئامانجی هوشیاری ئایینی به رزکردنی ئه خلاقی مرؤیی و یه کیتی گشتی «به شیوهی برایه تییه کی گه وره ی خوشه ویستی» بیت، هه روه ها هه ولی هونه ری راسته قینه دهری پنی به رزترین هه سته کانه به شیوهیه ک که «ئامرازی یه کیتی نیوان مرؤقه کان»

بیت. تۆلستوی دهنوسیټ: «ئیدی ئامانجی هونه ری داهاتوو باسکردنی ئه و هه سته نییه که ته نیا هه ندیک له ده وله مهندان بتوانن به ده سته بین، [به لکو] مه به سته که ی دیار خستنی به رزترین هوشیاری ئایینی نه وه کانی داهاتویه.»^(۳۸)

سهره نجام تۆلستوی له ته سکه رتی بزاقی عیرفانی و له ترسی و نکردنی خوا، گوشه ی ته نیایی ده گریټ. له ۲۸ ی تشرینی دووه می ۱۹۱۰، واز له زهویه فیودالیه کانی ده هینیت تاکو په نا بۆ نه وسک (خه لوه تخانه ی ئوپتینا (Optina) بیات. به لام له شه مه نده فهدا نه خو ش ده که ویت و له سالتونی ویستگه ی بچووکی ئاستاپوڤو (Astapovo) دایده نین. له هه وتی کانونی یه که می ۱۹۱۰ پیش ئه وه ی له کاتژمیر شه شی به یانی کۆچی دوایی بکات، دوایین وشه ی به زماندا هات: «راستی... زۆرم خو شده وی.»

چهند سالتیک دواتر رومن رۆلان به «رۆحی گه وره ی روسیا»^(۳۹) وه سفی ده کات و ماها تمانا گاندی نازناوی «گه وره پیغه مبه ری به رهنکار نه بوونه وه له به رامبه ر خراپه»^(۴۰) لیده نیټ. بیگومان تۆلستوی کاربگه ری جوړاوجوړی له سهر میژووی سه ده ی بیستم به جیهیتشت. له گه ل ئه وهدا، په یامی جیهانی ناتوندوتیژی ناتوانیت گوته بیژیکی باشتری له ماها تمانا گاندی هه بیت.

ماهاتما گاندی

په یامهینه لیبوردهیی

ماهاتما گاندی په کیچک بوو له و مرؤقه دهگمه نانهی که هم تیبوریستی لیبوردهیی (توله رانس) بوو و همیش لیبوردهیی پراکتیزه کرد. گاندی له دلوه باوه پری به وه هه بوو که لیبوردهیی (تسامح) نه ته نیا په کیچکه له ریگه چاره کانی سده که ی، به لکو ریگه چاره ی سده کانی داهاتو شه. هه ره له بهر نه وه بیر و هزره کانی گاندی له مه پری لیبوردهیی و ناتوندوتیژی له سنووری میژووی نوی هیندستان تیده په پرن، هه چنده له سه ره تادا مه سه له ی سه ره خوی هیندوستان ناینده که ی به جوړیک له جوړه کانی له بهر چاوی بوون. قسه یه کی هه راواهی نییه که بلین نه گهر گاندی هیندی نه بواپه هه رگیز نه ده بووه گاندی. نه و خاله جیگه ی پروا پیکردنه که هزری لیبوردهیی گاندی ره گی له کولتوری هیندی دابه.

له گه ل هه موو نه مه دا گاندی، له سه ره تادا به هوشیار بییه کی به هیزه وه، کولتوری هیندی و خاله به هیز و لاوازه کانی نه و کولتوری هه لسه نگاندن و بو بره ودان به هزری لیبوردهیی و ناتوندوتیژی خوی له کولتوری هکانی تر دا به دوا ی نه و خالانه دا گه را که ده کری پشتیان پچ به ستیت.

له ناوهینانی نه و که سایه تیپانه ی که کاریگه ری به رچاویان له سه ری هه یه، بیگومان لیو توستوی پایه ی به که می به ده ست هیناوه. نامه گوړینه وه کانی نه و دووانه به یه که مین نامه ی گاندی بو توستوی له ریگه وتی یه کی توکتویه ری ۱۹۰۹، له پاش خویندنه وه ی کتیبی قه له مره وی خوا له ناو نیمه دابه (Le Royaume de Dieu est en vous) دهستی پیکرد و تا مردنی توستوی به رده وام بوو؛ و له نامانه دا بیروپایان

له مه پری دوو کیشی گرنگی ناتوندوتیژی و خوشه ویستی گوړیبه وه.

تولستوی دنووسیت: «له راستیدا، نه م ناتوندوتیژی شتیچ نییه جگه له فیکردنی خوشه ویستی راسته قینه که به رافه درویننه کان دوو چاری ته حریف نه بیت. خوشه ویستی واته حه زکردن له هه ماهه نگی روچی مرؤقه کان، و نه و کرده یه ی که له م حه زه وه به ده ست دیت، یاسای باشتری ژیانی مرؤیبه. هه ره بوویکی مرؤی- وه ک چون له مندا لاندی ده بینیت- له قولایی بوونیدا ههستی پیده کات. هه موو مرؤقینک نه وه ده زانیت تا نه و کاته ی که دروی رینماییه دنیا ییه کان بو چونه کانی په ریشان بکن هه موو فه یله سووفه هیندی، چینی، عیبری، یونانی و رومانیه کان پشتگیریان له م یاسایه ی نه وین کردوه. به لام پیم وایه مه سیح له هه موویان باشتر روونی کردو ته وه، نه و کاته ی که ده لیت: «ته نیا خوشه ویستیبه هه موو یاسا و پیغه مبه ره کان له خو ده گریت.»^(۴۱)

کتیبی تولستوی گاندی هوشیار کرد و به ناگاهینایه وه. هه روه ها بووه پایه یه کی پته و بو دو باره رافه کردنه وه ی به گود- گیتا و نینجیله کان (به تابیه تی ناموژگاری سهر چیا). بو به له سالی ۱۹۳۲، ده لیت: «تولستوی باوه پری منی سه باره ت به وه ی که ته نیا مه عریفه یه کی لیت له باره یه وه هه یه، به هیز کرد.. من له سه ر بنچینه یه ک که تولستوی دایمه زانده بوو ده ستیم به کار کرد. و وه ک قوتابیه کی باش، نه وه ی به میرات بو م مابوویه وه په رده پیدای.»^(۴۲)

به م شیوه یه بیرؤکه ی خوشه ویستی، وه کو یه کیچک له بنه ما بنچینه یه کانی ثابینی حه زه تی مه سیح و فه لسه فه ی تولستوی، بوو به ته وه ری ناوه ندی هزری لیبوردهیی گاندی. پیویست بوو نه م کاریگه ریبه یارمه تی گاندی بدات تا بیرؤکه ی «خوا- راستی» ی خوی باشتر ریکیخت.

له حوزیرانی ۱۹۳۲، گاندی له لوزان له وتوویژیکدا له گه ل پیپر

سیرزۆل (Pierre Ceresole) دا دلالت: «من هاوباوهرم له گه‌ل ته‌وانه‌ی ده‌لین خوا خوشه‌ویستییه. له قوولایی دلمدا، خوشه‌ویستی و راستی هه‌یه.» (٤٣)

خوشه‌ویستی و راستی دوو ئایدیای دایکن له هزری ناتوندوتیژی گانیدا، هه‌م جیاوازن له یه‌کتر و هه‌میش ته‌واوکه‌ری یه‌کترن. راستی سیمبۆلی مه‌به‌ستیکه که پتویسته له ژياندا پتی بگه‌ین. به‌م پتیه‌ش بۆ زانیی راستی جگه له ته‌وین رتگایه‌کی تر نییه. چونکه «ئه‌و که‌سه‌ی که باوه‌ری به راستی و ناتوندوتیژی هه‌یه، پر له هیوا، هیوا به‌دهینه‌ری خوشه‌ویستییه و خوشه‌ویستیش ده‌بیته هۆی دلیری و باوه‌ری.» (٤٤)

که‌واته ته‌زموونی حه‌قیقه‌ت له لای گاندی وه‌ک هۆکاری خوشه‌ویستی و لیبورده‌یی ده‌رده‌که‌ویت، ته‌م ته‌زمونه هاوکاته له‌گه‌ل ره‌تکردنی گشت جوژه بانگه‌شه‌یه‌کی راستیی ره‌ها. له‌م رتچکه‌یه‌وه، ته‌و ئایدیا ساده و سروشتیییه ده‌خرتته‌پوو که راستی له لای هه‌ر یه‌کێک له ئیمه به شتیه‌یه‌کی جیاواز ده‌رده‌که‌ویت. که‌واته به‌بی لیبورده‌یی سه‌باره‌ت به راستیی ته‌وی دیکه ناتوانین له راستیی گشتی نزیک ببینه‌وه. گاندی ده‌نووسیت: «پره‌نسیپی زترین، لیبورده‌یی به‌رامبه‌ره. چونکه هه‌رگیز بیروباوه‌ره‌کانی هه‌موومان وه‌کو یه‌ک نین و هه‌میشه ته‌نیا به‌شیکێ راستی له گۆشه‌ی جیاوازه‌وه ده‌بینین.» (٤٥)

به‌دهسته‌واژه‌یه‌کی تر، ته‌گه‌ر گه‌ران به‌ دوای راستی هۆکاری سه‌ره‌کی بیت له ژيانی رۆحی مرۆقه‌کاندا، هه‌موو که‌سێک بۆی هه‌یه شتیاوی خۆی هه‌ل‌بژیت. گرته‌به‌ری رتگا جیاوازه‌کان چ گرنگیه‌کی هه‌یه له کاتیکدا مه‌به‌ستی هه‌موومان یه‌که. ته‌نجامی لۆجیکی و راسته‌وخۆی ته‌و هزره ته‌وه‌ی که هه‌موو ئایینه‌کان سه‌رچاوه‌یه‌کی وه‌کو یه‌کیان هه‌یه.

که‌واته له‌گه‌ل یه‌کدا یه‌کسانن. گاندی ده‌نووسیت: «پتیم وایه ته‌نیا ئایینیک له جیهاندا هه‌یه، ته‌نیا ئایینیک، و هه‌روه‌ها له‌و پڕوایه‌دام که

ته‌و ئایینه‌ دره‌ختیکێ گه‌وره‌یه و لق و چلی زۆرن... و به‌هه‌مان شتیه‌ی که لقه‌کان ره‌گه‌کانیان له تاکه سه‌رچاوه‌یه‌ک وه‌رده‌گرن، هه‌موو ئایینه‌کانیش جه‌وه‌ه‌ری خۆیان له هه‌مان ته‌و کانیاوه وه‌رده‌گرن که سه‌رچاوه‌یه. بنچینه‌ی ئاین یه‌که، چونکه خوا یه‌که. خواش که گشتیکێ ته‌واوه، ناشی زۆر لقی هه‌بن، به‌لکه‌و نه به‌شبه‌ش ده‌بیت و نه وه‌سف ده‌کریت. له ته‌نجامدا بی زیاده‌ره‌وی ده‌توانین بلتین خوا هینده‌ی مرۆقه‌کانی سه‌رزوی ناوی هه‌یه. ته‌و ناوه‌ی لیتی ده‌نیتین، هینده‌ گرنگ نییه. ته‌و یه‌که و نابج به‌دوو.» (٤٦)

گاندی داوامان لیده‌کات هینده‌ی که رتیز له بیروباوه‌ره‌کانمان ده‌گرن، رتیز له بیروباوه‌ره‌کانی ته‌وی دیکه‌ش بگرن، چونکه به‌بی ته‌م «نازادیکه‌وازییه» ناتوانین به‌دوای نازادیدا بگه‌رتین. له‌به‌ر ته‌وه‌ی که هیشتا به‌ دوای راستیه‌وه‌ین، که‌واته هیشتا به‌ شتیه‌یه‌کی ته‌واو ته‌ومان نه‌دۆزیه‌ته‌وه و پتویسته له که‌موکوورپیه‌کانی بیروباوه‌ره‌کانمان ناگادار بین. به‌م شتیه‌یه، له هه‌مان کاتدا که رتیز له بیروباوه‌ره‌کانی ته‌وی تر ده‌گرن، نابیت سستی له باوه‌ره‌کانماندا بکه‌ین و بایه‌خیان پتی نه‌ده‌ین. ره‌وشتی لیبورده‌ییانه‌ی گاندی سه‌باره‌ت به‌ مه‌سیحیه‌ت، یه‌هودیه‌ت و ئیسلام به‌ هیچ شتیه‌یه‌ک نه‌بۆته له‌مپه‌ر له به‌رامبه‌ر پابه‌ندبوونی به‌ رتینماییه‌کانی ئایینی هیندۆسییه‌وه. له ٢٠ی ئۆکتۆبه‌ری ١٩٢٧، له وتاریکدا له بلاوکه‌راوه‌ی هیندی لای (Young India) دا ده‌نووسیت: «... به‌ پتی تاقیکردنه‌وه‌ی شه‌خسیم، ئایینی هیندۆسی لیبورده‌ترین و به‌ ته‌حه‌مولترین ئایینه... ئایینیکێ تاییه‌تی نییه به‌و که‌سانه‌ی که باوه‌ریان پتی هه‌یه ته‌و توانایه ده‌به‌خشیت که نه‌ ته‌نها رتیز له ئایینه‌کانی تر بگرن، به‌لکه‌و ته‌و چاکیه‌یه‌ی که له ئایینه‌کانی تردا هه‌ن بگرتته‌ خو و ده‌ست خوش‌بیان لیکات. ناتوندوتیژی له هه‌موو ئایینیکدا هه‌یه، به‌لام باشترین شتیه‌ی به‌بانکردن و گرته‌به‌ری له ئایینی هیندۆسیدا ده‌بینیت.» (٤٧)

همموو ئاييينه كاني جيهان له سهر راستين، به لام تهنيا خوا كامله . گاندى پيمان ده لئيت كه مرؤف به پهروه ده كردنى لئيبورده يي له خوږدا سه بارهت به بيرو باوه رپه كاني تر، ده توانيت باوه رپه كاني خوږى كامل بكات. «لئيبورده يي تواناي نفووزى رؤ حيمان پيښ ده به خشيت كه به دوورى جه مسهرى باكور له جه مسهرى باشور له ده مارگيرى دووره.»^(٤٨) ليره دا گاندى تيورى لئيبورده يي هيندى به هه مان شيوهى كه له به ره مه گوره كاني ئاييني وهك ريگ-قيدادا هه يه له زمانى خوږى ده گيرتته وه: «ته و ئيندرا، ميترا، فارونا، ناگنييه... راستييه كه، ته نانهت ته گهر به ناوى جيا جياش بنا سرپت.»^(٤٩) بهه گه فاد- گيتاش ته و باه ته به ناشكرا به يان ده كات: «ته نانهت ته وانه ي ريز له خوايه كاني تريبش ده گرن، له بهر خوږه ويستيه كه يان بؤيان ريز له ئيمه ش ده گرن...»^(٥٠)

كه واته هزرى لئيبورده يي له لاي گاندى به ره مه ي نهرتتي ته من دريژى فره ئاييينه له هيندستاندا كه هه ر له سه رده مي ناشوكاوه تا سه ده ي بيسته م به رده وام بووه و ههروه ها سه رده مي فه رمان رپه وايي ته كبه ر شاش ده گرتته وه. كه واته نهرتتيكي ته واو ئايدياليزميانه نبييه، چونكه ته زمونه دنيا ييه كان پشتگيريان لي كردووه. گانديش له ميانه ي فېربوونى جه نيزم له قوناغى منداليدا له و تاقير كرده وه يه به هره مه ند بووه. به لام گاندى له ده سپيكي تاقير كرده وه كه دا له ته فريقاي باشور رو به رووى مه سه له يه ك ده بيتته وه كه زياتر له جاران به ره وه هزرى لئيبورده يي په لكيشى ده كات. ته و مه سه له يه هه مان يه كيتي نيوان موسلمان و هيندوسه كانه. له و تاريكدا له ريكه وتي ٢٦ ي ئايي ١٩٠٥ كه له بلاوكراوه ي بيرو راى هينديه كان (Indian Opinion) دا چاپ بوو، گاندى باس له خواستى بؤ يه كيتي ده كات: «له راستيدا دروستبوونى په يوه ندى نيوان موسلمان و هينديه كان پيويستى به لئيبورده يي گه لي زور هه يه. هه ندى كات ته وه هزه دپته پيشه وه كه دوورى نيوان ته و دوو كو مه لگا ئاييينه له دوور يي نيوان

رؤژ هه لات و رؤژ ئاوا زياتره.»^(٥١)

له هه موو حاله تيكددا، گاندى له باره ي دژواري ته و مه سه له يه هه رگيز تووشى خه يالپلاو نه بوو. ته و وه كو په يره ويكي ئاييني هيندوسى تا ته و شوپنه ي كه ده كرا بووه دوستى موسلمانان و ته نانهت تا ته و شوپنه چوه پيشه وه كه داوا له په يره وه كاني تري ئاييني هيندوسى بكات خوږيان فيره زمانى ئوردو بكن تا بتوانن باشتر له گه ل موسلمانانه كاني هيندستان په يوه ندى به رقه رار بكن. كه واته ته وه رى ناوه ندى كولتورى لئيبورده يي گاندى، كارى خوږه دوورگرتنى ته وه له توندوتيژى له ماوه ي شه رپه خوږنا وييه كاني نيوان هيندوس و موسلمانان.

گاندى، هوشيارانه له ته ركه هه ره مه ترسي داره كه ي، به هه موو توانايه كه وه، شتوازي ناتوندوتيژى ده گرتته به ر. زورمان ده گريت تا كو تايي به پيكدادانى نيوان دوو كو مه لگا كه به نييت.

ته و دنووسپت: «ته زمونه كانم له ته فريقاي باشور پشت راستيان كردم كه مه سه له ي يه كيتي نيوان هيندوس و موسلمانان كه ahimsa (بيروكه ي ناتوندوتيژى) ه كه م به توندى ده خاته به ر تاقير كرده وه وه، و ته م مه سه له يه فراوانترين بوار بؤ ته زمونه كانم له مه ر ahimsa ده ره خسي نييت.»^(٥٢)

له ٣٠ ي حوزه يرانى سالى ١٩٤٨، گاندى كه تازه به تازه گه ريكي تري مانگرتن به مه به ستي هتور كرده وه ي رفتارى هيندوسه كان له گه ل موسلمانان كه بؤ تايي گه يانديو كه به ده ستي لاويكي ده مارگيرى هيندوسى كوژرا كه په يقه كاني گاندى بؤ پاشه رؤژى هيند به مه ترسي دار ده زانين. گاندى پيش مردن، بواري بؤ ره خسا له بكوژه كه ي پروانيت و په نا بؤ ناوى رام ببات، ههروه ها به بيروكه ي لئيبورده يي ريز له بكوژه كه ي بگريت. حه قيقه تي گاندى و هه موو هيواي ئيمه به داو رؤژيكي باشتر له نيو ته م دوا جو له ي گانديدا شوپنى ده بيتته وه.

بیگومان هەر له سهردهمی سوقرات و سهزرتی مهسیحهوه، ناتوندوتیژی پشتیوانیکه ریکی دیارتر له گاندیی نهبووه. به له بهر چاوترنی ئهوهی که تنیا چهند کهسانیکی کهم وهکو ئه و بوونه، گاندی یه کیکه لهو کهسانه ی که له رزگارکردمان له زهبروزهنگ پشکیتکی هه ره سه ره کیی هه یه. بۆ جیهانی ئیمه که توندوتیژی تیایدا شتییکی سه رتا پاگیره، رینماییه کانی گاندی هه میسه به نرخن.

ئه مرۆ ناتوندوتیژی له شتوازه گاندییه کهیدا، توانایه کی زۆری هه یه، بۆ ئه وه ی په یوه ندی بیچرتینیت له گه ل ئه و نه ریتانه ی بیرکردنه وه که بی توانان له چاره سه رکردنی جیاوازی نیوان ئه خلاق و سیاسه ت. چونکه ئه خلاق و سیاسه ت ره هندی واقعی خویان تنیا له په یوه ندی له گه ل مرۆ قدا ده دۆزنه وه. ناتوندوتیژی هه میسه داوای خه بات ده کات له دژی زۆرداریک که حوکم به سه ر تاکه کانه وه ده کات. به م شتیه یه پتیبسته مرۆ ف له هه ول و کۆششیدا بۆ باشتر ریکخستنی شارستانیه ت ناتوندوتیژی بگرتیه به ر.

به رگر بکردن له مرۆ قایه تی له به رامبه ر خواستی ئه و بۆ و پیرانکاری: ئه مه په یامی ئه و که سه یه که شاعیری هیندی، رابیندرانات تاگور، نازناوی ماهاتما (گیانی گه وره) ی لینا. بیگومان گاندی مرۆ قی سه رده می ئیمه یه، ئه و مرۆ قه ی که به باشی له لایه نی تراژیدی چاره نووسی مرۆ ف تیگه یشته وه، که هه زاران سه لئه توندوتیژی ریشه ی تیا دا داکوتاهه. گه شبینی ئه و له سنووری هه ولئه میژووییه که یدا یه بۆ زالبوون به سه ر توندوتیژیدا، و له سه ر پایه ی بنه ما ئه خلاقیه کانی ئه و راهه ستاهه که ده لیت: «من به ته واوی له که موکوورییه کانی مرۆ ف که خۆ شم یه کیکم له وان، ئاگادارم تاکو له هیچ کهس له هاو جۆره کانم تووره نه بم. به هه مان شیه ی که نامه ویت له و هه لانه ی که به هویانه وه به به رده وامی خۆم سه رزه نشت ده کهم ره نج بکیشم، هه روه ها له و کاته ی که باسی ئه وانی تر ده کړیت ئاماده م به دوا ی خراپه دا بچم له هه ر کوپیه ک بیت، به بی ئه وه ی

ئه و که سه ئازار بده م که به پرسه لیتی... ئه و کاته ی که بتوانم بچوو کترین خراپه نه که م و خۆم رزگار بکه م له هه ر جۆره هزریکی خۆپه رستانه یا خود توندوتیژ، هه رچه ند کاتیش بیت، ئه و کات، و ته نیسا له و کاته دا، دلره قترین مرۆ قه کان له ناتوندوتیژی من دشله ژین.»^(۵۳)

به م شتیه یه، کاری بی که م و کاسی، به لام ناته واوی گاندی، پتیبسته له ره وشه میژووییه که ماندا، ناچارمان بکات په یره وی له ئه زموونه ناتوندوتیژییه که ی بکه یین تا به دوا ی رینگایه کدا بگه رتین بۆ داهاتووی مرۆ ف، ده نا وه ک رۆمن رۆلان پیشتر وتویه تی: «ئه گه ر ئه م هیوا یه له ناوچوو، ئه وه ی ده مینیتته وه ته نیسا پتیکدا دانه زۆر درنده کانن.»^(۵۴)

مارتین لۆته ر کینگ و

داواکردنی ناتوندوتیژی

«زەبروزەنگ نائەخلاقییە، چونکە بە نەفەرت پەرورەدە دەبێت، نەک بە خۆشەویستی. توندوتیژی کۆمەلگا و یران دەکا و بڕایەتی ناهێلێ. لە جیاتی ئەوەی کۆمەلگا بۆ تووێژ رینمایی بکات لە تووێژی یەکلایەنەدا گیرى پێدەخوات. هەرۆهە توندوتیژی خۆشی سەرەنجام بە سەرکەوتن ناگات، تالی بەو کەسانە دەبەخشیت کە ماونەتەوه و خووی دێندەبیش بە سەرکەوتووەکان.»

مارتین لۆتەر کینگ

پاش تێپەرینی سی سال بەسەر کوشتنی «مارتین لۆتەر کینگ» (Martin Luther King) لە چواری نیسانی ۱۹۶۸ لەسەر بالکونی لۆران موتیل (Lorraine Motel) لە مەمفیس؛ کە هێشتا ئەو کەسایەتییەکی زۆر گرنگە لە خەباتکردن لە پیناوتوندوتیژی لە سەدەى بیستەمدا. هەندێ کەس وەک قەدیس و رزگارکەر ستایشی دەکەن و پەپەرەوییان لێکردووه. کۆمەلگەى تر کە بە تاکیکى ئانارشى و تیکدەرى دايدەنێن، لى بىزارن. لەگەڵ هەموو ئەمەشدا لە سالی ۱۹۸۶، کینگ لە تەنیششت جۆرج واشنتون و ئەبرەهام لینکۆلن لە گۆرستانی ناودارانی ئەمریکا نێژراوه. لە پاش ئەوه هەموو سالیك بەریزەوه یادى ئەو لە ۱۵ى کانوونى دووهم، سالی ۱۹۶۴، خەلاتى نۆلى ئاشتى پیدرا و ئەمەش ناوبانگىكى جیهانى گەورەى پێ بەخشی. بەلام لە هەمان کاتدا ج. ئیدگار هۆفەر (J. Edgar Hoover)، سەرۆکی ئیف بى ئای (F. B. I.)، ئەوى بە «خایین بە میلیت و نەژادی خۆی» لە قەلەمدا، کینگ بە تاوانى گەرۆکی،

ئىختیلاس و فیلبازى ۲۹ جار کەوتە زیندانەوه. جارێکیش تا رادەى مردن بریندار بوو و دوو جاریش خانووەکەیان تەقاندەوه. ئەم هەموو رووداوانە نیشانەدەرى دەولەمەندیى میژوویى کەسایەتى ئەون، بەلام بۆ دەرکردنى چەمكى دەروەستەى (ئىلتزام) یەكەى بەس نین. ئەو پرسیارە سەرەکییەى کە پێوستە بخریتەرۆو ئەوهیه: بۆچی کینگ ناتوندوتیژی وەکو شیوازىکى ژيان و ستراتىژىه تىک بۆ رىکخستنى سیاسى هەلبژارد؟ ناتوندوتیژی خالیکی پێوستى دەرخستنى هزرى فەلسەفى-خووناسیى کینگە. لەم روانگەیهوه، کینگ پێش هەموو شتىک و تارخوتنىکى باپتیسستە لە خىزانیکدا کە و تارخوتنى باپتیسست بوون. ئەو خۆى بەو کەلەپووره دەناسیتەوه و لە سالی ۱۹۶۵ دەلیت: «لە دیدى کەسانىکى زۆرهوه، من روخسارگەلىکى جۆراوجۆرم هەیه: لە بواری مافی مەدەنىدا، بەرپرسم، تىکدەر، ئەخلاقگەرا و تارخوتنم، بەلام لە ناخى خۆمدا، لە بنەرەتدا من خزمەتکارى کەنيسەم. و تارخوتنى باپتیسستم. لە هەمان کاتدا ئەمە بوونى من و میراتى منە، چونکە من کور، ئەوه و بەرهەمى و تارخوتنىکى باپتیسستم.»^(۵۵) دوو سال دواتر، دەگەریتەوه سەر هەمان بابەت و دەلیت: «بەر لەوهى من رابەرى بزاقى پاراستنى مافی مەدەنى بىم، و تارخوتنى ئىنجیل بوومە. ئەمە یەكەمین حەزى من بووه و هەمیشەش ئىلتىزامى سەرەكى من دەبێت.»^(۵۶) کەواتە بىرکردنەوه و کردووهکانى کینگ لە وتەکانى ئىنجیلەوه سەرچاوه دەگرن. و ئىمە هەمیشە شاىهەدى باوهرى قوولى کینگ-بىن بە خواو پەيامى حەزرتى عىسای مەسىح، بەم شێوهیه بە بۆچوونى لۆتەر کینگ خوا مانا بە کردەى میژوویى مۆفەکان دەبەخشیت.

جەخت کردنى کینگ لەسەر پەيوەندى سەرەکیى نىوان ئىلتىزامى مۆف و ویستى خواى، تەوهرى سەرەكى خۆى لە رووخسارى دیارى حەزرتى مەسىحدا دەدۆزیتەوه. لە راستیدا، کینگ بە پشت بەستنى بە

که سایه‌تی مه‌سیح له توانایدا ده‌بیت بنه‌ما ئەخلاقییه‌کانی خۆبه‌دوو‌رگرتن له توندوتیژی ب‌لاو بکاته‌وه. به‌بۆ‌چوونی هه‌ندێ له‌ راقه‌که‌رانی به‌ره‌مه‌کانی کینگ، ئەوه به‌و مانایه‌یه‌که: «مه‌سیح مانا و ئامانج به‌و ده‌به‌خشیت و گاندیش میتۆد.»^(۵۷) کینگ له‌ زستانی ساڵی ۱۹۶۸، له‌و باره‌یه‌وه ده‌لێت: «له‌ راستیدا، عیسا‌ی مه‌سیح یه‌که‌مین کاربگه‌ری قوولی له‌سه‌ر من، وه‌ک قه‌شه‌یه‌ک هه‌یه... له‌ کاتی‌کدا که‌ ماها‌تما گاندی ئەو که‌سه‌یه‌که‌ زیاتر له‌ هه‌موویان له‌ لایه‌نی پراکتیکی و میتۆده‌کانی جێبه‌جێکردن بۆ کارکردن له‌ ژیا‌ندا کاری تێک‌کردم، چونکه‌ به‌ کرده‌وه مه‌سیحیه‌تی پێشکەش کردم.»^(۵۸) که‌واته، مارتین لۆتەر کینگ سه‌رچاوه‌ی ناتوندوتیژییه‌که‌ی له‌ گوته‌ و کرده‌کانی چه‌زهره‌تی مه‌سیح و گاندیدا ده‌دۆزیته‌وه. که‌واته به‌ بۆ‌چوونی کینگ، مانا و تاییه‌مه‌ندی چه‌زهره‌تی مه‌سیح له‌ رهنگی پێستیدا نییه، به‌‌لکو له‌ شێوازی ئەنجامدانی خزمه‌ته‌که‌ی به‌ ویستی خوا‌یی دایه. به‌ مانایه‌کی تر، به‌ بۆ‌چوونی کینگ، مه‌سیح به‌ سپاردنی ویستی خۆی به‌ مه‌شیه‌تی خوا‌یی، سه‌رپێچی له‌ یاسا ناداوه‌ره‌کانی مرۆف ده‌کات. کینگیش به‌ هه‌مان نییه‌ته‌وه، پروپاگه‌نده‌ی سه‌رپێچیکردنی مه‌ده‌نی له‌ یاسا‌کانی ئاپارتاید له‌ ویلایه‌ته‌کانی باشووری ئەمریکا ده‌کات. که‌واته، چه‌زهره‌تی عیسا‌ی مه‌سیح له‌ دیدی کینگه‌وه سیمبۆلی خۆشه‌ویستی و دادپه‌روه‌رییه‌که‌ به‌ خاچ ده‌ناسریته‌وه. به‌ وته‌ی خۆی: «خاچ بۆ من ته‌نیا یه‌ک شت، سوێندی کاره‌ساتی شیت ئاسایانه نییه له‌ میتۆدا، به‌‌لکو دووربینی ئەو ئەستێرانه‌یه‌که‌ له‌ میانه‌یا‌نه‌وه ده‌توانین به‌ وردی له‌ ئەبه‌دییه‌ت بکۆلینه‌وه و ببینین که‌ خۆشه‌ویستی له‌ میتۆدا رینگایه‌ک ده‌کاته‌وه.»^(۵۹)

که‌واته له‌ لای کینگ، خاچ خۆشه‌ویستی مه‌سیح له‌ به‌رامبه‌ر گونا‌هه‌کانی مرۆفدا بۆ ئێمه‌ ئاشکرا ده‌کات، هه‌روه‌ها نیشانده‌ری ئیسلامی مرۆفایه‌تیه‌که‌ که‌ خوا نه‌فره‌تی لێ‌کردوه. خاچ به‌هۆی نه‌پێنی

ره‌نجی مه‌سیحه‌وه، هه‌م بێ مانایی زه‌بروزه‌نگی مرۆفه‌کان و هه‌م مانای ئومید ئاشکرا ده‌کات. کینگ له‌رێ به‌ده‌ست هێنایی ئەم هیوا‌یه‌وه روئیا‌ی ئازادبوونی ره‌شه ئەمریکیه‌کان داده‌پێژیت. به‌م شێوه‌یه‌ کینگ به‌ پشت به‌ستن به‌ هزری مه‌سیحیناسی، بزافی ره‌شپێسته ئەمریکیه‌کان راقه‌ ده‌کات و ده‌لێت: «ئهم باوه‌ر به‌ مه‌سیحی‌بوونه ساتیکه‌ له‌ میتۆو، چونکه به‌ بروای ئێمه‌ داوا له‌ نه‌ژادی ره‌ش کراوه تا‌کو ویژدانی بێ‌داری نه‌ته‌وه‌که‌مان بێت، و له‌م رووه‌وه توانای ئەوه به‌ میلیه‌ت ده‌دات تا له‌ ژێر چاودێری په‌روه‌ردگار و به‌ ته‌کلیفی خۆی له‌ میتۆودا کاربکات»^(۶۰). به‌ ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر، رووداوه‌ جو‌راوجۆره‌کانی بزافی مافی مه‌ده‌نی له‌ ساڵه‌کانی ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ له‌ ولاته‌یه‌که‌گرتوه‌کان (وه‌کو قه‌ده‌غه‌ کردنی ئوتوبوس له‌ ساڵی ۱۹۵۶ له‌ مۆنتگمیری، خۆپیشاندانی ساڵی ۱۹۶۳ له‌ بیرمنگام، رتیپوانی واشنتۆن له‌ ساڵی ۱۹۶۳ و تده...) به‌ بۆ‌چوونی کینگ، مانای قوولی خۆیان ته‌نیا له‌ دووباره‌ خۆپێندنه‌وه‌ی ئینجیل له‌ میتۆودا ده‌بیننه‌وه. بۆیه، ده‌لێت: خوا یا Kairos ی پیرۆز ئێمه‌ی په‌سه‌ند کردوه. ته‌نیا وه‌لامی ئێمه‌ بۆ ئەو ده‌کرێ وه‌لامی مارتین لۆتەر بێت: «من لێ‌رم، ئە‌ی په‌روه‌ردگار، هێچ کارێکم پێ ناکرێ، به‌ هانامه‌وه‌ وه‌ره.»^(۶۱)

به‌م جۆره، به‌ بۆ‌چوونی کینگ، له‌به‌ر ئەوه‌ی خه‌لکی زه‌حمه‌تکێش بێ‌دارن، خواش به‌هۆی رۆحه‌که‌یه‌وه له‌وێ ئاماده‌یه. که‌واته به‌ بروای کینگ، شه‌ری ره‌شپێسته‌کان له‌ پینا‌و ئازادی و دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی شه‌ری خوداشه، چونکه: «تا ئەو کاته‌ی که‌ خۆشه‌ویستی هه‌یه، خوا هه‌یه، تا ئەو کاته‌ی که‌ دادپه‌روه‌ری هه‌یه، خوا هه‌یه.»^(۶۲) که‌واته کینگ دان به‌ کاربگه‌ری خوا له‌ میتۆوی مرۆفایه‌تیدا ده‌نێت. له‌م بواره‌دا، کاربگه‌ری خۆپێندنه‌وه‌ی دیارده‌ناسیی رۆح (La Ph nom nologie de L Esprit) به‌ره‌می هێگل، له‌ ماوه‌ی خۆپێندنی له‌ زانکۆی بۆستن، به‌ ته‌واوی دیاره. له‌ لایه‌کی تره‌وه، کینگ که‌ زۆر به‌ توندی له‌ ژێر کاربگه‌ری بزافی خودای

مرۆیی (پرسونالیست) ئەمریکی هارۆلد دی وۆلف (Harold de Wolf) و ئیدگار برايمان (Edgar Brightman) دایه، له کتێبه کهدا به ناوی جهنگ له پیناو ئازادی (Combat Pour la Liberté) دا، دهنوسیت: «ئهم ئایدیالیزمه پرسونالیسته ههمیشه شتوازی فلهسهفی من ده بیت. به جهخت کردن له سه ره ئه وهی که له راشه ی کۆتاییدا، ته نیا نه و پرسونالیسته (بی سنوور یا خود بی کۆتا) یه راستیی هه یه، پرسونالیزم دوو باوه ریم تیا دا به هیتز ده کات: بنچینه ی میتافیزیکی و خواناسیم بۆ دابین ده کات تا ریز له پایه ی هه موو تاکیکی مرۆیی بگرم.»^(۶۳) که واته، به بۆچوونی کینگ، خوا زاتیکی هۆشیاره که به پیره بردنی جیهانی له نه ستۆیه و به خۆشه وستی خۆی دونیا دروست ده کات. که واته خۆشه وستی سروشتی سه ره کیی خوا ده رده خات و درێزه ی پیده دات: «نه و نه ک ته نیا هه موویانی به گشتی خۆشه ویتن، به لکو ئیمه ی تاکه تاکه و هه روه ها جیا و به تاییه تی خۆشه ویت.»^(۶۴)

کینگ له م سه ره چاوه باوکانه یه زدابینه دا به دوا ی سه ره چاوه کانی برایه تیی مرۆییدا ده گه رپت. ئهم برایه تیه تیکه له به زاتی مرۆف، چونکه مرۆقه کان هه موویان «مندالی خوان». به م پیه ش بمانه ویت و نه مانه ویت داوامان لیکراوه بۆ هاوکاری کردن. که واته ره تکرده وهی ئه ویت تر، ره تکرده وهی خوایه. بۆیه، کینگ راسیزم به نه و په ری خۆپه رستی له به رامبه ر خوا دا داده نیت نه و ده لیت: «راسیزم بروایتکه، جو ره بت په رستیه که... دوا لوجیک کۆمه ل کۆژییه و له م رووه وه نیشانه ی نه و په ری خۆپه رستییه، به و مانایه ی که خوا له نه فراندنه که یدا هه له ی کردووه.»^(۶۵)

که واته نه ژاده په رستی دژی یاسای خۆشه وستییه که خوا پیمانی به خشیوه. به م پیه ش پتویسته یاسای راسیزم له پیناو یاسای خۆشه وستی پشیل بکه بن. لیره دا کینگ به جیاوازی کردن له نیوان یاسایه کی دادپه روه رانه و یاسایه کی نادادپه روه رانه دا هاوسه نگییه ک له

نیوان دادپه روه ری و خۆشه وستییدا به رقه رار ده کات. به گوته ی نه و: «یاسایه کی دادپه روه رانه حوکمیکه له لایه ن مرۆقه وه به پیتی یاسای نه خلاق یا خود یاسای خوا؛ یاسایه کی نادادپه روه رانه نه و حوکمه یه که له گه ل یاسای نه خلاقدا ناگونجیت.»^(۶۶) که واته به بروای کینگ، بۆ پالشستی کردن له گوته ی خوا پتویسته له به رامبه ر خراپه دا خۆراگر بین. به لام پتویسته ئهم خۆراگرییه ماهیه تیکی خۆبه دوورگر له توندوتیژی هه بیت، چونکه جهنگیکه له گه ل خراپه نه ک له گه ل نه و مرۆقه ی خوی به خراپه وه گرتوه. به م بۆچوونه، ناتوندوتیژی «تاکه شتی شیوا ی هه لبراردن» ه، چونکه ئامانجه که ی به رقه رار کردنی هه ماهه نگییه له نیوان مرۆقه کاند.

که واته، به بۆچوونی کینگ، ناتوندوتیژی له شتوازیکی کار زیاتره. ناتوندوتیژی شتوازی ژیان و ته نانه ت باوه رپکی ئاینیه یه. ئهم په یشانه ی کینگ به و مانایه ن: «من به ته وای پابه ندیم به ناتوندوتیژییه وه. من هه رگیز مرۆفیک ناکوژم، چ له فیتنام بیت چ لیره، هه روه ها ناگر له هه یج باله خانه یه ک به رناده م... من ده مه ویت پابه ندیم به ناتوندوتیژی، چونکه ئهم فله سه فه یه، ژیا ئمان، نه ته نیا ده ره سه ته یی له جه نگدا بۆ دادپه روه ری نه ژادی، به لکو په یوه ندییه مرۆیه کانی ئیمه و په یوه ندی من به خۆمه وه ریکده خات. من هه میشه پابه ندیم به ناتوندوتیژی.»^(۶۷) به بۆچوونی کینگ، ناتوندوتیژی تاکه ریگایه بۆ دادپه روه ری و ئازادی و هه یج ریگه یه کی تر نییه. پتویسته له نیوان ناتوندوتیژی و نه بووندا یه کیکیان هه لبرترین. چونکه به بروای کینگ، به بی ناتوندوتیژی هه یج ئاینده یه ک نییه، چونکه هه موو جو ره رق و زه بروه نگیک دوورمان ده خاته وه له ئامانجی کۆتایی که دروست کردنی «کۆمه لگای خۆشه ویت» ه. کینگ ده لیت: «پیم وانییه ده سه لاتی سیاسی ئامانج بیت. هه روه ها پیم وانییه ده سه لاتی ئامانج بیت. ئه وان به شپکن له و ئامانجانه ی که له ژباندا به

دوایاندا ویتلین. لهو پروایه دام که نامانج یا خود مه بهستی هەر کۆمه لگایه ک
 برابره تی راسته قینه یه، دروستکردنی کۆمه لگای خوشه ویسته. (٦٨) له
 راستیدا، هزری کۆمه لگای خوشه ویست له پرۆگرامی کۆنفراسی ریبهره
 مه سیحیه کانی باشوور (SCLC) یشدا بهرچاو ده که ویت. ئەو کۆنفراسی له
 سالی ١٩٥٧ له پاش رووداوه کانی مۆنتگمری، مارتین لۆتەر کینگ
 دایه زاندا. «نامانجی کۆنفراسی ریبهره مه سیحیه کانی باشوور په له کردنه له
 دروستکردنی «کۆمه لگای خوشه ویست» له ئەمریکا، ئەو کۆمه لگایه ی
 برابره تی تیایدا واقیعیه تیکه. بهم شیوه یه ئەو کۆنفراسه هەر جوړه
 تیوریکه ی باشتری ره شه کان که جیگیرکردنی زۆرداریه که له شوینی
 زۆرداریه کی تر رته ده کاته وه. ئەو کۆنفراسه نایه ویت به خیرایی رهوشی
 خرابی ره شه کان بگۆریت، چونکه ئەم کاره ده بیسته هۆی له ناو بردنی
 دایه ره وه ری. ئەو کۆنفراسه هه ولی دروستکردنی یه کپارچه یی ده دات. دوا
 نامانجی ئیمه یه که خستنی واقیعی و یه کپارچه یی ئەکتیفه له نیوان
 تاکه کاند. ته نیا ناتوندو تیژی ده توانیت ناشتی بپنیتته دی و کۆمه لگای
 خوشه ویست دروست بکات...» (٦٩)

مارتین لۆتەر کینگ له پیناو دامه زانندی کۆمه لگای خوشه ویست
 هه ولده دات «روئیا پیغه مبه رانه یه که ی» له جهرگه ی روئیا ی ئەمریکیدا
 به رقه رار بکات. له م روانگه یه وه، کینگ باش ده زانیت جاریکی تر به
 بیر به پنیته وه که کاری سه ره کی ئەوه یه به دوا ی عیسا ی مه سیحه وه هه نگاو
 بنین. له م باره یه وه، کینگ له و باوه ره دایه که به دامه زانندی ئەو
 کۆمه لگایه ی که تیایدا مرۆقه کان برای یه کتر بن، سه قامگیری
 فه رمان ره وایی خوا له ئەمریکادا مومکین ده بیت.

کینگ چه مکی خوشه ویستی ده خاته ناوه ندی ئەم کۆمه لگا
 خوشه ویسته وه. له گه ل ئەوه شدا، سی جوړ خوشه ویستی له یه کتر جیا
 ده کاته وه: ئیرۆس، فیلیا و ناگاپی. به بۆچوونی کینگ، ئیرۆس نیشانه ی

ئه وینی توند و شه هوانییه. عشقیکه داوامان لیده کات خاوه نداری بکه ی
 وبینه خودان. که واته ئیرۆس ئەو خوشه ویستییه نییه که له دلای که سی
 خۆراگری خۆبه دوورگر له توندو تیژییدا بلتیه ده دات. «فیلیا» ش ئەو
 خوشه ویستییه که له سه ر بنچینه ی په یوه ندی به رامبه ر له نیوان دوو
 هاوړیدا دامه زراوه و ناتوانیت مانایه کی قولی له خه باتی ناتوندو تیژییدا
 هه بیت. له به رامبه ریشدا، «ناگاپی» تاکه شیوه ی خوشه ویستییه که
 سه رنجی کینگ راده کیشت و له روانگه ی ئەوه وه به توانای ناشتی و
 پیکه وه هه لکردن له قه لمه ددریت. بۆیه، ده لیت: «ئه و کاته ی که باس له
 خوشه ویستی ده که م، مه به ستم زنجیره یه که حاله تی ئی حساسی و سۆزای
 نییه. داوکردن له مرۆقه کان تا سته مکاره کانیا ن خوش بوین شتیکی بی
 مانایه. په یقی خوشه ویستی به و شیوه یه ی که ئیمه به کاری ده هینین،
 پیشانده ری ده رککردن و خیرخوازیه که له په یقی یونانی ناگاپی (agape)
 وه رگیراوه. ناگاپی به مانای ده رککردنی رزگارکه ر، خیرخوازی رزگارکه ر و
 ئەوینتیکی ده وله مه نده که له به رامبه ردا خوازاری هیچ شتیکی نییه.
 ئەوه ی که کار ده کاته سه ر دلای مرۆقه کان خوشه ویستی خوا بیه.» (٧٠)
 که واته ناگاپی نه خوشه ویستییه کی کۆبلا نه یه و نه مایه ی دیلیتی. به لکو
 به پیچه وانه وه، خوشه ویستییه که که له رتی چاکه خوازی بۆ ئەو ویت له کوتی
 رق و کینه رزگاری ده کات. هیتیکه توانای یه کتر خوشویستن به مرۆقه کان
 ده به خشیت به هه مان شیوه ی که خوا به هۆی عیسا ی مه سیحه وه ئەوانی
 خوشویستوه. خوشه ویستییه کی هینده به هیزه که جیاوازی له نیوان دوست
 و دوژمندا ناکات. کینگ ده لیت: «من بیر له خوشه ویستییه کی هه ره
 به هیتز له رووی ئەوین و کرده وه دا ده که مه وه، نه ک شتیکی له شیوه ی
 «دوژمنه کانتان خوش بوین» و لیگه ری با کاری خۆیان ئەنجام بدن. به لکو
 باسکردن له خوشه ویستی دوژمنان به و راده یه ی که بتوانین له
 خواردنگه کاند له ته ک یه ک دانیشین و یارمه تیان بده ین تا به خۆیاندا

بچنهوه، بهو رادهیهی که زبندان پهسه‌ند بکه‌ین- لهو بروایه‌دا نیم که‌سیتیک هه‌بیت وایک‌بده‌توه که‌ئمه‌ ئه‌نجامی زه‌لیلی و لاوازییه...»^(۷۱) به بروای کینگ، ئه‌وین له جوژی ئاگاپی کلیلی به‌دووورگرته له توندوتیژی. هه‌ر لهو رووه‌ویه که کینگیش به په‌یره‌وکردن له گاندی، جیاوازی له نیوان «به‌رگری نیگه‌تیف» و کاربه‌جییی یان بچ‌شه‌رمیدا ده‌کات. ئه‌و ده‌نووسی‌ت: «ده‌سته‌واژه‌ی به‌رگری نیگه‌تیف به زوری ئه‌و ته‌سه‌وره ناراسته ده‌هینیتته ئاراهه که جوژه ریگایه‌که بو کار نه‌کردن و به‌م جوژه که‌سی به‌رگری‌که به‌بێ ده‌نگی و ئارامی خراپه په‌سه‌ند ده‌کات. به‌لام ئه‌مه به‌ته‌واوی له راستی دووره. به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی هاوشان به‌ناتوندوتیژی به‌و مانایه‌یه که له به‌رامبه‌ر رکابه‌ردا شه‌رانی نییه. به‌لام زه‌ینیتی چالاکی هه‌یه و له هه‌ولتی و تووپیژدایه. شی‌وازی ئه‌و له لایه‌نی جه‌سته‌وه کارتیتیکراوه، به‌لام له لایه‌نی رۆحیه‌وه زۆر چالاکه.»^(۷۲) درپژه پنده‌دات و ده‌لیت: «به‌رگری‌کردنی خو‌به‌دووورگر له توندوتیژی شی‌وازی‌یک نییه که تاک له ترسان یاخود له‌به‌ر نه‌بوونی ئامرازی توندوتیژی هه‌لیبهرتیت، ئه‌و که‌سه خو‌به‌دووورگریکی راسته‌قینه له توندوتیژی نییه.»^(۷۳)

به بروای کینگ، پتوبسته ناتوندوتیژی تایبه‌تمه‌ندیگه‌لیکی دیکه‌شی هه‌بن. سه‌ره‌تا ئه‌وه‌یه که نابیت هه‌ولتی بچ‌ریزکردنی دوژمن بدات، چونکه دوا ئامانجی دروستکردنی لیک‌گه‌یشتنه. دووهم، مه‌به‌ستی شه‌پرکردنه له‌گه‌ل خراپه نه‌ک له‌گه‌ل تاکی خراپه‌کار، که‌واته مه‌سه‌له‌که زالبوونه به‌سه‌ر زۆرداریدا نه‌ک زۆردار. سێیه‌م، ناتوندوتیژی به‌بچ‌ره‌نج و زه‌حمه‌ت به‌دی نایه‌ت. له هه‌موو ئه‌م حاله‌تانه‌دا، کینگ وه‌کو په‌یره‌ویکی بیروباوه‌یره‌کانی گاندی ده‌رده‌که‌ویت. به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی گاندی له به‌ه‌گه‌فاد-گیتادا به‌دوای شو‌تینیکدا ده‌گه‌ریت که له فه‌لسه‌فه‌که‌یدا پشتی پتوبسته‌تیت، کینگ سه‌ره‌نج له ئینجیل و کاره‌ساته‌کانی چه‌زهره‌تی مه‌سیح ده‌دات. به‌م شی‌وه‌یه کینگ وه‌کو چه‌زهره‌تی مه‌سیح، وه‌سیه‌تی ره‌نج‌کیشان له کاروانی

به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی ناتوندوتیژیدا ده‌کات. ئه‌و ره‌نج و زه‌حمه‌ته‌ی که هیوا ده‌گریته خو‌ی و پالنه‌ریکه بو ئاشتی راسته‌قینه‌ی نیوان تاکه‌کان. به بروای کینگ، به‌لینی ئاینده‌یه‌کی باشتر، ته‌نیا له ناو کاره‌ساته‌کانی مه‌سیحدا شاراوویه. ئه‌گه‌ر عیسا ره‌نجی خاچی په‌سه‌ندکرد بو ئه‌وه بوو راستی دیار به‌خات. که‌واته پتوبسته ره‌شه‌کانی ئه‌مریکا مه‌سیح بکه‌ن به‌نمونه بو خو‌بان و خاچه تایبه‌تییه‌که‌یان بکه‌نه مل. له پاش ئه‌وه، کینگ له میانه‌ی کاره‌ساتی مه‌سیحدا، بیر لهو ره‌نجه ده‌کاته‌وه که تاکی خو‌به‌دووورگر له توندوتیژی ده‌یکیشیت. ئه‌و ده‌لیت: «ناتوندوتیژی به‌و مانایه‌یه که جه‌ماوه‌ری من به‌دریژی جه‌نگی ده‌ردناکی ساله‌کانی دوایی، زیاتر له‌وه‌ی ئه‌وانی تر ئازار بدهن، خو‌بان ئازاریان چه‌شتووه.»^(۷۴)

مارتین لۆته‌ر کینگ به‌هۆی دلبه‌سته‌نه‌وه‌ی به‌و باوه‌ره وه‌تا کو‌تایی له‌سه‌ر چالاکیه‌کانی خو‌ی به‌رده‌وام بوو. به پیتداگرتن له‌سه‌ر ریگه‌ی ناتوندوتیژی، له دوای ده‌یه‌یه‌ک تیک‌کۆشان بو مافه مه‌ده‌نییه‌کان له ئه‌مریکای باکوور، به توندی جه‌نگی قیتمامیش مه‌حکوم ده‌کات. له چواری نیسانی ۱۹۶۷ سالیک به‌ر له هه‌ولتی تیرۆرکردنی، رۆژانه گوته‌ی مشتومر ورووژینه‌ر له دژی جه‌نگی قیتمام ده‌رده‌بهریت و ده‌لیت: «سووتاندنی بوونه‌وه‌ره‌کان به‌ناپالم، پرکردنی خیزانه‌کانی ولاته‌که‌مان له هه‌تیو و بی‌وه‌ژن، بلاوکردنه‌وه‌ی تووی ژارایی رق و کینه له‌دلی مرۆقه‌کاندا، دووباره ناردنه‌وه‌ی ئه‌و سه‌ربازانه‌ی که له دوای جه‌نگی‌کی خو‌یناوی له‌رووی جه‌سته و رۆحه‌وه بچ‌ریزکراون، هه‌موو ئه‌م شی‌وازانه ناتوانن له‌گه‌ل عه‌قل، دادپه‌روه‌ری و خو‌شه‌ویستی... هه‌ل‌که‌ن. ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ی که سال به‌سال، پاره‌یکی زیاتر بو بودجه عه‌سکه‌رییه‌که‌ی سه‌رف ده‌کات له جیاتی ئه‌وه‌ی بو پرۆگرامی گه‌شه‌پیدانی کۆمه‌لایه‌تی ته‌رخانی بکات، له ده‌سپیک‌کی مردنیک‌کی رۆحی دایه.»^(۷۵)

که‌واته، لیره‌دا هه‌موو نه‌ته‌وه‌ی ئه‌مریکا له‌به‌ر ئه‌و ریگا سیاسیبانه‌ی

که هیلینا بیژاردوون، دهچنه ژیر پرسیاره وه. لهه قوناغه دا کینگ دهکه ویتته بهر ره خه گه لیکه توندی حکومه تی ئه مریکا. له دواى ئه وه «به ترسناکترین ره شپیتست بۆ داهاتووی ئه مریکا» له قه لهه ده دریت.

مارتین لوتهر کینگ له چواری نیسانی ۱۹۶۸ له مه مفسیس سالتیک له دواى وتاردان له مه ره جهنگی فیتنام له نیویورک، تیرۆر ده کرت. کینگ له پیتا و رینمایى کردنی بزاقی نارازیسانه له بهرگر بکردن له که ناسه ره شپیتسته کانی مه مفسیس چووبوه ئه و شاره وه. شهوی پیش تیرۆر کردنی، له یه کیتک له که نیسه کانی ره شپیتستانی ئه و شاره، بۆ دوا جار نامۆزگاری کردن و هه ندیک ئاخوتنی کرد که نیشانه ی ئاگاداری پی شینه ی ئه و بوون له مه ترسی: «منیش وه کو هه موو که سیک هه زم له ته مه نی دریت، دریت پی ته مه ن شتیکی زۆر باشه. به لام ئیستا بیر له و خاله ناکه مه وه. ده مه وی تنیا به خواستی خوا کار بکه م. خوا توانای به سه ر چیا دا هه لگه رانی بۆ من فه راهه م کرد. له و به رم روانی خاکی به لیتن پیدراوم بینی. له وانه یه من له گه لتان بۆ ئه وی نه که وه ری. به لام ده مه وی ئه م شه و ئیوه بزانه که خه لکانی ئیمه به خاکی به لیتن پیدراو ده گه ن...»^(۷۶)

گه شتی سیاسی پر رووداوی کینگ له مه مفسیس کۆتایی دیت. به لام که له پوره مه عنه و بیه که ی تازه وا به ری گرتوه. به گوته ی هاوپی و هاوکاره وه فاداره که ی رالف ئه بیترناسی (Ralph Abernathy): «ئه وان روئیا دروستکه ریان کوشت، نه ک روئیا.» به مه رگی کینگ، تیکۆشان له پیتا و مافه مه ده نیبه کان له ولاته یه کگرتوه کان به کۆتایی نه هات. له زۆر شوینی دیکه، هزر و بیری کینگ له ناو باسه هه نووکه بیه کانی ناتوندوتیژیدا هه میشه زیندوه وه. کینگ داوامان لیده کات بۆ وتووژی پیوست و به رده وام له نیوان میلله ته جوړاوجۆره کاندا. له وهش گرنگتر زۆر موکرانه به بیرمان ده هینیتته وه که «بمانه وی و نه مانه وی ئیمه به یه که وه به ستر اوینه وه.»^(۷۷)

پهراویزه کان:

1- Cit in Wallter Harding: *A thoreau Handbook*, New York University Press, New York, 1956, p. 198.

2-Cit in Suzanne Lassier: *Gandhi et la Non- Violence*, Seuil, Paris

- 20 H.D.Thoreau: Plaidoyer pour John *Brown*, op. cit. p.153.
- 21- R.W.Emerson: 'Thoreau]' in Ralph Waldo Emerson (The Oxford Authors), Oxford University Press, Oxford, 1990, pp. 478, 490.
- 22- Quelle est ma foi?
- 23- Bertrand Russell: *The Autobiography* (1872- 1914) first american edition, 1967, vol I.p.288.
- 24- Isaiah Berlin: 'Tolstoy and *Enlightenment*' in R.E. Matlaw: *Tolstoy: A collection of Critical Essays*, New Jersey,1967,p.28.
- 25- Leon Tolstoi: *Adolescence in Les Oeuvres Litteraires*, Edition Rencontre, Lausanne 1961, vol I, p. 274.
- 26- Leon Tolstoi: *Oeuvres Completes*, tome II,pp.287-288, cit par Dimitri Sorokine: *Les conceptions de Tolstoi sur l Occident*, Editions YMCA,Paris, 1987.
- 27- N.Weisbein: *L Evolution Religieuse de Tolstoi*, Hachette, Paris, 1960,p. 104.
- 28- *La guerre et la Paix, recherche sur le Principe et la constitution du droit des gens*.
- 29- R.Rolland: La vie de Tolstoi, Hachette, Paris, 1947, pp.78-79.
- 30- Leon Tolstoi: *Paroles d un Homme Libre*, stock, Paris, 1901, pp. 223-224.
- 31- Leon Tolstoi: *Ultimes Paroles*, societe d Edition et de Publications Parisiennes, Paris, 1909,p. 182.
- 32- Leon Tolstoi: *Le salut est en vous*, Perrin, Paris, 1893, p.115.
- 33- Cite in M.I. Markovitch: *Tolstoi et Gandhi*, Librairie Honore Champion, Paris, 1928, p. 99.

- 1970, p. 39.
- 3-M.L.King: 'A Stride Toward Freedom' in *A Testament Of Hope*, Harper and Row publishers, san Francisco 1986, p. 429.
- 4- Cit in Giles Fracet: *Henry Thoreau, L eveille du Nouveau Monde* Sang de la Terre, Paris, 1986, p. 26.
- 5- H.D. Thoreau: *Journal*(1837- 1861), Denoel Paris 1986, p. 118.
- 6- H.D. Thoreau: *Walden, l Age d Homme*, Lausanne, 1985, p. 12
- 7- Ibid, p. 11.
- 8-Ibid,p. 84
- 9-Ibid, p. 257
- 10-Ibid, p. 257
- 11- *The Correspondence of H.D. Thoreau*, New York University Press, New York, 1958, cit in Gilles Farcet, op. cit. p. 39.
- 12- Perry Miller: *Consciousness in Concord*, Houghton Mifflin, Boston, 1958, p. 232.
- 13-Cit in Arthur Versluis: *American Transcendentalism and Asian Religions*, Oxford University Press, Oxford, 1993, p 82.
- 14- H.D,Thoreau: *Journal*, op.cit., p.p.108-109.
- 15-Cit in Arthur Versluis, op, cit. p.85.
- 16- H.D.Thoreau: *Le D obeissance Civile*, Mille et une nuits, Paris, 1996, p.46.
- 17- Ibid,p.15.
- 18- H.D.Thoreau:*Plaidoyer pour John Brown*, Pauvert Paris, 1968, p. 118.
- 19- H.D.Thoreau: *La D obeissance Civile*, op, cit, p.p. 42-43.

53- M. K. Gandhi: *Tous les hommes sont fr es* Gallimard, collection Id es, 1969, p. 142, 100.

54- Cahiers Romain Rolland, no 19, Albin Michel, 1969, p. 326.

55- M. L. K.: "The un-christian christian" in *Ebony Aout* 1965, P. 76-80.

56- M.L.K.: "Toi insen" in *Bulletin du CPE*, Sept. 1988.p. 6-20.

57-vior H.Walton: *The Political philosophy of Martin Luther king*, Greenwood pub Co., 1971, p. 44 et suivants.

58- cit par Serge Molla: *Les Idees Noires de Martin Luther king*" Labor et Fides, Gen ve, 1992, p. 95.

59- M.L.K: "Speech at staff Retreat" 67/05/ 29, cit par S.Molla op. cit. p. 101.

60- M.L.K: "Address at Berlin"64/09/13, cit par S. Molla op. cit. p. 216.

61- Ibid.

کایروس (یونانی) چه مکیکه له ئیلاهیادا، (تهسه وریکه) له پیمانی
نوئی دا به مانای زهمهن یاخود دهرفه تی گونجاو بۆ ههنگاونانی رزگارکه رانه
له مهسیحیه تدا.

62- M.L.K: "Toi insens", op cit., p.6- 20.

63- M.L.K: *Combats pour la Libert*, Paris, payot, 1968, p. 105.

64- M.L.K: "Is the Universe Friendly?" 65/12/12 cit par S.Molla, op . cit., p.81.

65- M.L.K: "The Crisis in Civil Rights" 67/07/10-12 cit oar S.Molla, op. cit. p. 121.

66- M.L.K: *Je fais un reve*, Paris, Centurion, 1987, p. 34.

34- Cit in kalidas Nag: *Tolstoty and Gandhi* Pustak Bhandas, Patna, 1950, p. 71.

35- Leon Tolstoi: *Paroles d un Homme Libre*, op. cit . p. 290.

36- Ibid, p. 196.

37- Leon Tolstoi: *La Pens e de l Humanit*, Ambert, Paris, 1912, p. 260.

38- Leon Tolstoi: *Qu est-ce que l art?*, Perrin, paris, 1918, p. 242.

39- R. Rolland: *Vie de Tolstoi*, op. cit , p.1.

40- M. I. Markovitch: *Tolstoi et Gandhi*, op, cit, p. 17.

41- Cit in *Tolstoi et Gandhi* de Marc Semenov, denoel, 1958, p. 42- 43.

42- Cit in *Ce que Gandhi a vriaiaement dit* de Jean Herbert, Marabout Universite, 1974, p. 73.

43- Cit in *Gandhi* P.U.F (collection Sup), 1967, p.24.

44- Ibid, p. 87.

45- In *Ce que Gandhi a vriaiaement dit*, op. cit., p. 80- 81.

46- Ibid, p. 51.

47- Mahatma Gandhi: *The Collected Works*, vol XXXV, Navijivan Trust, 1994, p. 166- 167.

48- In *Ce que Gandhi a vriaiaement dit*, op, cit. p. 52.

49- cit in *Tolerance in Indian Culture*, de R. Balasubramanian, Indian Council of Philosophical Research, 1992, p. 17.

50- Ibid, p.18.

51- Mahatma Gandhi: *The collected works*, op. cit., 1994.

52- In *Ce que Gandhi a vriaiaement dit*, op. cit., p. 114.

بهشی سییههه

که سایه تییه هاوچه رخنه کانی ناتوندو تیژی

67- M.L.K.: "Showdown for Non-Violence" 68 /041. 1609 cit par Serge Molla in "king et la th ologie noire" Dossier N.V.A. Consacr a king, paris, 1992, p. 85.

68- M.L.k: discours du 13 Juillet 1966, ci t in *The Wisdom of Martin Luther king Jr.*, Meridian Book New York, 1993, p. 21.

69- Cit par Serge Molla, op . cit., p. 219- 220.

70- M.L.K: " out of Segergation s Long Night", F vrier 1958, cit par S.Molla, op, cit., p.105.

71- M.L.K: " Interview" . in *Who Speaks for the Negro?* Random House, New York, p.209- 220.

72- M.L.K.: *Stride Toward Freedom*, Harper and Row, New york, 1958, p. 102.

73- Ibid.

74- Cite in Dossier N.V.A., op. cit. P. 36.

75- Ibid, p. 35.

76- M.L.K: *Je fais un reve* op. cit. p.203.

77- M.L.K.: "Paths to Peace", cit par S.Molla, op. cit., p. 122

نیلسون ماندیلا

ئەقلى لىبور دەپى

«ھېچ كەسپىك لەبەر رەنگى پېست، رەگەز ياخود ئايىنىكى تر، پر بە رق
و كېنەو لە داىك نابىت».

نیلسون ماندیلا

نیلسون ماندیلا (Nelson Mandela) لە پاش ۲۷ سال و شەش مانگ
زىندان، لە ۱۱ شوباتى ۱۹۹۰ لە گرتووخانە نازاد دەكرىت. چارەنووسى
یەكەمىن سەرۆك كۆمارى رەشپېستى كۆمارى ئەفرىقای باشوور ھەمیشە بە
چارەنووسى ولاتەكە یەو بەستراو تەو. ماندیلا لە تەك و التەر سىسولو
(Walter Sisulu)، ئۆلىقەر تامبو (Oliver Tambo) و زۆر لە كەسایە تیە
مىژوویە كانى تری كۆنگرەى نەتەو دەپى ئەفرىقا (A.N.C) لە دژى
ئاپارتايد جەنگا. نزىكەى چل سالە ژيانى ئەو بە ژيانى سىاسى ئەفرىقای
باشوورەو بەستراو تەو. سەرەراى ئەو شەش، بېگومان نیلسون ماندیلا لە
دیاركەوتنى ولاتەكەى وەك گەلىكى فرە نەژادى نوئى و، لە لایەنگرى
یەكسانى و دېموكراتى دا دەورىكى بالای گىراو. ئەمرو چىتر ماندیلا
گرتوى ژمارە ۶/۶۴/۴۶ى رۆبىن ئاىسلاند (Robben Island) نییە، و
چىتر جىهانەكەى ژوورىكى دوو و نیو بە دوو مەترى. ئەو
سىاسەتمەدارىكى متمانە پىكراوى جىهانىیە كە لە لایەن گەورەكانى جىهان
پەسەنكراو و مرقایەتى گوى بۆ گوتەكانى ھەلدەخات و ریزى لى دەنەت.
ماندیلا بۆ خەلكىكى زۆر سىمبۆلى رىكخراوىكە: كۆنگرەى نەتەو دەپى

ئەفرىقا ھەروەھا بۆكۆمەلە كەسپكەش سىماي زىندووى ئامانچىكە: ئامانچى دىموكراسىيى فرە نەژادى و ئاشتى لە ئەفرىقادا. بەھەرھال، ماندېلا تاكە رېنگا چارەبە لەدژى پروسەي خىراي توندوتىژى لە ئەفرىقاي باشووردا. ھەر چۆنىتك بىت ناوى ماندېلا ۋەك رىكابەرىكى سىياسى و ھەروەھا لە رووى رەفتارى شارستانىيە ۋە لەبەرامبەر دوژمنانى دوپىنىيدا، كەسايەتپىيەكى سىياسىيى ئومونەيىيە. بېنگومان دەنگى ماندېلا مرۆڧىكى بېبەش لە ئازادى كە ۲۷ سالى تەمەنى لە گرتووخانەدا لە پىناو خوشەويستى ئازادىمان و دادپەرۋەردا بەسەر بردوۋە بەبىر دىنىتەۋە. زىاد لەۋەش نىشانەي مرۆڧىكى دانبەخۆداگرتوۋە كە ھەرگىز رقى لە دلرەقتىن سىتەمكارانى نابىتەۋە. لەم روۋەۋە، ماندېلا مرۆڧىكى سەپرو سەرسورھىتەرە. ئەو بە چاۋنەترسىيەكەي و لوجىكى نەلەرژۆكى لىبورەيىيەكەي ھەمووان، تەنانەت دوژمنانىشى سەرسام دەكات. بەم شىۋەبە لە وتارىكىدا كە لە رۆژى ئازاد كەردنەكەيدا لە شارەوانى كاپ تاۋن (Capetawn) پىشكەشى كەرد، دەلەيت: «من تەمەنى خۆم لە پىناۋى خەباتى ئەفرىقىيەكانەۋە بردۆتەسەر، من دژى بالادەستىي سىي پىستەكان جەنگاۋم و لە دژى بالادەستىي رەشپىستەكان جەنگاۋم. من رىزم لە ھزرى كۆمەلگاي ئازاد و دىموكراتى گرتوۋە. كۆمەلگايەك كە تىايدا ھەمووان بە لەيەكتر گەيشتن و قەبوۋل كەردنى بەرامبەر پىكەۋە بژىن.

ئەمە ئەو ئامانچەبە كە ئارەزوۋ دەكەم پىي بگەم و ھەزەدەكەم لە پىناۋيدا بژىم. جگە لەمەش، ئەو ئامانچەبە كە ئامادەم لە كاتى پىبوستىدا گىانم لە پىناۋيدا بەخت بگەم.»^(۱) لىرەدا ماندېلا وشە بە وشە ئەو رىستانە دەلەيتەۋە كە بەر لە ۲۶ سال لە سالى ۱۹۶۴ لە دوو توپى سكالاي رىڧونىا (Rivonia) لە كۆشكى دادگاي پرتورىا (Pr toria)دا وتىۋونى. لەو كاتەدا نىلئسون ماندېلا بە تاۋانى دەرچوون لە ۋلات بەبى پاسەپۆرت و ھاندانى رەشە ئەفرىقىيەكان بۆ مانگرتنى گشتى لە گىرابوۋ.

ماندېلا لە كاتى بەرگىر كەردن لە خۆي لە سكالاي «رىڧونىا»دا لەرپى جەخت كەردن لەسەر پروسەي خۆپارتىزىي كۆنگرەي نەتەۋەيى ئەفرىقا لە توندوتىژى، مەبەستى چەسپاۋ و جىگىرى ئەو رىكخراۋەي بۆ وتوۋىژ و دانوستان راگەياندا: «كۆنگرەي نەتەۋەيى ئەفرىقا، باۋەرىكى پتەۋى بەۋە ھەبە كە ھەموو مرۆڧەكان، بە چاۋپۆشىكەردن لە نەتەۋە و رەنگى پىستىيان، ھەموو ئەو مرۆڧانەي كە نىشتىمانىيان ئەفرىقاي باشوورە و باۋەرىيان بە يەكسانى و بنەما دىموكراتىيەكان ھەبە، پىبوستە بە ئەفرىقى لە قەلەم بىرپىن؛ ئەم رىكخراۋە لەو باۋەردا بە كە پىبوستە خەلكى ئەفرىقاي باشوور، و ھەموۋىيان لە بەئازادى، لەسەر بىنچىنەي ماف و ئىمكاناتى يەكساندا بژىن.»^(۲) ماندېلا باس لە پابەندىۋونى كۆنگرەي نەتەۋەيى ئەفرىقا بە بنەماكانى يەكسانى و دىموكراتىيەۋە دەكات. سەرنجى دادۋەرەكان تەنىيا بۆ بلاۋكراۋەي «ئازادى» رادەكىشىت كە لە حوزەيرانى ۱۹۵۵ ۋەك بەرنامەي سىياسىي كۆنگرەي نەتەۋەيى ئەفرىقا پەسەندكرا. لەم بلاۋكراۋەبەدا ھاتوۋە كە: «ئەفرىقاي باشوور مولكى ھەموو ئەۋخەلكانەبە تىايدا نىشتەبىن، بە رەش و سىپىيەكانەۋە. ھىچ ھكۆۋمەتپىك ناتوانىت لەبەر ئەو دەسەلاتەي كە لەسەر بىنچىنەي وىستى ھەموو خەلك دانەمەزراۋە بە خۆبەۋە بنازىت... ھەموو گروپە ئىتتىپەكان مافى يەكسانىيان ھەبە... ھەموو لەبەرامبەر ياسادا ۋەك يەكن. پىبوستە ئاشتى و برادەرايەتى لەنىۋ ھەموو خەلكى ئەفرىقاي باشووردا بەرقەرار بىت...»^(۳) بە بۆچوونى ماندېلا، ھەموو گروپە ئىتتىپەكان، واتە پىبوستە ھەموو ئەو مرۆڧانەي لەسەر خاكى ئەفرىقاي باشوور دەژىن، مافى يەكسانىيان ھەبىت. بەم شىۋەبە بلاۋكراۋەي ئازادى دەبىتە ياسايەك لە دژى بنەما دژە دىموكراتىيەكانى سىستىمى ئاپارتايد. ماندېلا كە لە رووى پىشە و ھەروەھا باۋەرىشەۋە لايەنگرى ياسايە، چەكى دىموكراسىيەتى رۆژئاۋا بەرەۋ رووى رىكابەرە رۆژئاۋا يىيەكانى دەكاتەۋە و خوشەويستى و

ریزی خوی سه بارهت به شیتوازی دادگه ری رۆژئاوا دهرده پریت، شیتوازی تک که به دهستی مه گنا کارتا (Magna Carta) دارپژراوه و جارنامه ی مافی مروقی لیکه وتوتته وه. ماندیلا ده لیت: «پیتویسته له م ساته دا هه و لئ سهره کیمان بۆ نه هیشتنی جیاوازی نه ژادی و به رقه رارکردنی مافه دیموکراتییه کان بیت له سهر بنچینه ی بلا و کراوه ی ئازادی مه گنا کارتا، جارنامه ی مافی مروث و جارنامه ی جیهانی ئه و ده قانه ن که دیموکراته کانی جیهان ریزیان لیده گرن. من ده سنخوشی له سهره خوی و بینالیه نیی ده زگای دادوه ری به ربتانیا ده کم. کونگریس، تیوری جیا کردنه وه ی ده سه لاتنه کان و سهره خوی و ه زارته ی دادی ئه مر بکاش هه مان ئه و هه ستانه م تیدا ده ورۆژین.» (٤)

که واته، له روانگه ی ماندیلاوه، یاسا گه لیکه دادپهروه رانه هه ن که پیتویسته له به رچاو بگریین و ریزیان لئ بگرییت، و یاسا گه لیکه نا عادیانه ش هه ن که پیتویسته سهر پیتچیان لئ بکه یین و ره تیان بکه ینه وه. به لام چۆن ده توانین ئه وانه له یه کتر جیا بکه ینه وه؟ لیره دا ماندیلا وه ک مافپهروه ر رای خوی دهرده پریت، چونکه ته نیا ئامازه به ده قه یاساییه کان ناکات، به لکو (وه ک چۆن جاک دریدا - Jacques Derrida - له وتاریکدا له باره ی ماندیلاوه ده نووسیت) باس له مه سه له ی که سی به رپرس له به رامبه ر یاسا ده کات و ده لیت: «مه حکومان ده که ن به تاوانی ئه وه ی که من خوی شاندانه کان ریکده خه م له دژی ئه و یاسایه ی که کۆمار له یه کیتی ئه فریقای باشووردا به رقه راری کردوه، یاسایه ک که ئیمه، نه خه لکی من وخوشم به هیچ شیه یه ک له بریار له سه ردا نیدا رۆلێکمان نه بووه. به لام ئه و کاته ی یاسا حوکمه که ی دهرده کات، پیتویسته له خوی به رسیت لپرسراوی راسته قینه ی پیتشیل کردنی ئه م یاسایه کتیه: ئایا منم؟ یاخود ئه و حکومه ته یه که پشتگیری له م یاسایه کردوه. وپرای ئه وه ی که ده زانیت، خه لکی ئیمه و زۆریه ی خه لکی ئه م ولاته، دژایه تی

ئه و یاسایه ده که ن، و ده زانی که هه ر جوړه ئیمکانیکی شه رعی بۆ دهرخستنی ئه م دژایه تییه له ریگه ی یاساکانی پیتشتر و جیهه جیکردنی به رفره وانیان له خه لکی سه نراوه ته وه؟» (٥) به پروای ماندیلا پیتویسته هه موو یاسایه کی دادگه رانه دهربری خواستی خه لک بیت. به م شیه یه ئه و حوکمه ی گروو پیکه که مینه به سه ر زۆرینه دا ده یسه پینیت یاسایه کی نادادگه رانه یه، چونکه سه رچاوه ی جوړیک له نایه کسانیه. بۆیه پیتویسته رۆژیک له پیتش چاوی هه مووان و به ئاگاداری ئه وان یاسا پیتشیل بکریت، بۆ ئه وه ی ئه م کاره رۆلێکی ئاشکرایانه ی هه بیت. مه به ست له م جوړه سهر پیتچینه کردنه ئارامکردنی حکومه ته له ریگای پیتشیل کردنی ئه و یاسایه ی که به نادادپهروه ر له قه له م ده دریت. که واته، به بۆچوونی ماندیلا، پیتشیل کردنی یاسایه کی نادادپهروه رانه ی وه ک ئاپارتاید، وه ک جیهه جیکردنی یاسایه کی ئه خلاق ی وایه. ماندیلا بیرمان دینیته وه و ده لیت: «له وانه یه دادگا به سه ندنه وه ی مافی نارزه یی دهرده برین له ئیمه، بیه ویت تیمان بگه یه نیت که پیتویسته له چوارچیه ی یاسادا کاربکه یین. وه لامی من ئه وه یه، ئه و حکومه ته ی که به هۆی به هه له به کاره یینانی یاسا، یاسا بی ئیعتیبار ده کات، ده بیته مایه ی سووککردنی یاسا و ههروه ها ده بیته هۆی ئه وه ی هیچ که سیکه تر بایه خ به یاسا نه دات. ئه زموونی من له مباره یه وه زۆر شتمان فیره کات. حکومه ت یاسا به کارده هینیت بۆ ئه وه ی له ژبانی تاکه که سیمدا له، له پیشه و له چالاکیی سیاسیمدا هینده ئازارم بدات که ببیته هۆی ئه وه ی یاسا زۆر به سووک و که م بزانه.» (٦)

ماندیلا بۆ سهر پیتچیکردن له یاسای نادادپهروه رانه ی ئاپارتاید، سه رنج ده داته ئه زموونی ماهاقا گاندی له ئه فریقای باشوور، و له به شیکه ژباننامه ی خوی له کتیبی ریگای دژواری ئازادی (Long Walk to free-dom)، رای خۆی له مه ر ناتوندوتیژی گاندی دهرده پریت: «ئهندامانی راهه راندنی کونگره ی نه ته وه یی ئه فریقا (A.N.C) و S.A.I.C له پزرت

ئەلزابېتس (Port Elizabeth) پېتکەوھە كۆپۈنەوھە ۲۶ى حوزەيران، يەكەمىن سالرۆژى نارەزايىيان بە رۆژى خەبات راگەياناند... ھەرۈھە بۆ زانىنى ئەوھى كە ئايا پېويستە خەبات بە پېتى بنەماكانى ناتوندوتىژى گاندى ئەنجام بدرېت، باس وتووتىژى لەسەر كرا كرا: واتە بە گوپرەى ئەوھى كە گاندى بە ساتيا گەراھى ناو دەبات، ئەو ناتوندوتىژىيەى كە ھەولبەدات لە رېتى گۆپىنى بىروباوەر بە مەبەست بگات ھەندىكيان بەرگرييان لە ناتوندوتىژى لەسەر بنچىنەى ھېز كرد و ئەويان لە رووى ئەخلاقيەوھە لە شىۋازەكانى تر بە باشتر زانى. ھەرۈھە گرووپىتەكىش پېشنيارى كرد كە ئەم مەسەلەيە نە لە گۆشەنىگاي بنەماكانەوھە، بەلكو بەدیدی تاكتىك و بەكارھىنانەكەى وەك شىۋازىك بە پېتى ھەلومەرجەكان لېى بكوئرتىتەوھە... ھەرۈھە منىش لەگەل ئەم رايە بووم، چونكە من ناتوندوتىژى گاندى بە بنەمايەك نازانم كە ناكرى بېھترىت. بەلكو بە تاكتىكىكى دەزانم كە بە پېتى پېويستى بارودۆخ دەتوانرى بەكار بەھترىت. چونكە بنەما ھىندەى ئەو تاكتىكەى بەكار دەھىترىت گرنكى نېيە، تەنانەت ئەگەر، بە پېتى پرواى گاندى خۆيشى، بە شكست كۆتايى بېت. من داواى نارەزايىيەكى خۆبەدوورگير لە توندوتىژىم كرد، بە رادەيەك كە كارىگەر بېت.»^(۷)

بېگومان ماندېلا تاكە ئەندامى راپەراندنى كۆنگرەى نەتەوھى ئەفرىقا نېيە كە جەخت دەكاتە سەر ناتوندوتىژى لە شىۋە گاندىيەكەيدا، بەلكو لەوانەيە يەكەم كەس بېت كە ھەولدەدات پېتەوھە ژيانىكى واقىيەى لە نىوان ھزرى گاندى و نەرىتى كۆنگرەى نەتەوھى ئەفرىقادا بەرقەرار بگات. ئەم شىۋە گونجاندەى گاندى لەگەل نەرىتى رەشەكانى ئەفرىقاي باشوور ئەوھە دەرەدەخات كە بۆچى ھەزاران رەشپىستى ئەفرىقاي باشوور بەتەواوى لەگەل ماندېلا تەبان و لېى تېدەگەن. كەواتە، ماندېلا دەيەوئ بگەرېتەوھە بۆ قۇناغە خۆشەكانى رابردو، كاتى پېش ھاتنى سېپىستەكان و جىگىرپوونى ئاپارتايد كە ناشتى و ئارامى لە ئەفرىقاي

باشووردا بەرقەرار بوو. ماندېلا وئىنەيەكى ئارام و روونى ئەو سەرەدەمە دەكىشىت و دەلېت: «بەر لە چەند سالنىك، كاتى گەنجىكى گوندى ترانسكاي (Transkei) بووم، چىرۆكگەلېكەم لەمەر قۇناغە خۆشەكانى رابردو، پېش ھاتنى مرۆقى سېپىست لە پېرەكانى ھۆزەكەم دەبېستان، لەوكاتەدا خەلكى ئېمە لە ژىر فەرمانرەوايى دېموكراتى پاشاكان و سەرۆك ھۆزەكان دا بە ئارامى و ناشتى دەژيان و ئازادانە و بى ترس، بەبى ھېچ سنووردارىەك لەوبەرى ولاتەوھە دەچوونە ئەو بەر. لەو كاتەدا، زەوى مولكى ئېمە بوو... ئېستا سوئند دەخۆم كە لە نىۋە ھەموو ئەو گەنجىنانەى كە دەكرى لە ژياندا بە دەست بەھترىن، خزمەتكردن بە خەلكى خۆم و رۆلى بچووكم لە خەبات لە پېناو ئازادىدا ھەلدەبېترىم.»^(۸)

كۆنگرەى نەتەوھى ئەفرىقا لە كانوونى دووھىمى ۱۹۱۲ لە بلووم فۆنتىن (Bloom Fontien) بە دەستى دكتور سېمە (Dr. seme) مافپەرۋەرى زۆلۋى دامەزرا. ئامانجى كۆكردنەوھى ھەموو ئەو پاشا و سەركردانە بوو كە ماندېلا باسيان لېتە دەكات. كەواتە، كۆنگرەى نەتەوھى ئەفرىقا ھەر لە دەسپىكى خەباتىدا، سىياسەتى خۆى وەك سىياسەتىكى خۆبەدوورگر لە توندوتىژى و چاكسازىخواز دەستنىشان كرد. بەھاتنى چەند لاوتىكى وەك والتەر سېسولۇ، ئۆلىقەر تامبۆ و نېلسون ماندېلا بۆ ناو سەنتەرى كۆنگرەى نەتەوھى ئەفرىقا لە سالەكانى ۱۹۴۰ و دامەزراندنى كۆرى لاوان، ئەم رېكخراوہ بە رېكخستنى مانگرتن و رېپىوان و ئابلوقەدان ھەنگاۋ دەنېتە قۇناغىكى سەرەكى تر لە خەبات و تېكۆشانى سىياسىدا. لە سالانى ۱۹۵۰، كاتىك ماندېلا سەرۆكايەتى نەتەوھى كۆرى لاوانى لە ئەستو بوو بە بەردەوامى جەختى لەسەر ناتوندوتىژى وەك تاكە شىۋەى مانەوہ بۆ شەركردن لەگەل حكومەتېكى زۆردار دەكرد. وشەكانى لە بارەى «خەبات» ى سالى ۱۹۲۵ پشتمگىرى لەم راستىيە دەكەن: «لەبەرئەوھى لە ماوہى شەش مانگى تېكۆشاندا تەنانەت يەك حالەتى توندوتىژىش

له لایهن ئیمه وه رووی نه داوه شانازی به خۆمانه وه ده کهین. ریک و پیتیکی و دیسپلینی خه باتگتیر کافمان نمونه یه.»^(۹) جگه له وهش، به درتیژی «تیکۆشانی سوڤیاتاون» (Sophiatown) له سالی ۱۹۹۵ ماندیلا و لایه نگرانی به پیچه وانیه رای لاوانی شارۆچکهی رهش نشین، نامۆژگاری به رهنگار بوونه وه یه کی خۆبه دوورگیرانه له توندوتیژی بیان ده کرد. بهم شیوه یه سال به سال و له شورشیکه وه بۆ شورشیکی تر، ماندیلا و ره شه کانی ئه فریقای باشوور له به رامبهر هیزی پرتوریا به خه باتی خۆبه دوورگرتن له توندوتیژی و سه ریپتیجیکردنی مه دهنی هه لسان. ئەم چالاکیانه که تیایدا یاساکان ده خزانه ژیر پرسیاره وه، له فه زایه کی پر له ریزگرتن له روحی یاساکان ئه نجام ده درا. ماندیلا ده نووسیت: «ئیمه له بارو دۆخیک دا بووین که ده بوو یان رهوشی هه میشه یی سووکایه تی پیکردن قبول بکه یین یاخود به ناشکرایی شهر له دژی حکومه ت بکه یین. ئیمه گه یشتینه ئه وهی که به ناشکرایی شهر له گه ل حکومه ت بکه یین. ئیمه خه باتی خۆمان به پیشیل کردنی یاسا به بی په نابردنه بهر توندوتیژی ده ست پیکرد.»^(۱۰)

ماندیلا که خۆی یاسازان بوو، له رهوشیکی دژواریشدا دهستی به پیشه ی پارێزه ری کرد. ماندیلا به درتیژی ساله کانی ئیشی مافه ره وه ری، که وه ته بهر سووکایه تی و ئیهانه کردن، و بۆ کردنه وهی نوسینگه ی پارێزه ری له شاردا ئیجازه ی ره سمی پینه درا، ده لیت: «هه ره له سه ره تاه پیشه ی پارێزه ری، له بهر رهنگی پیستم، هه ره ها به هۆی ئینتیما و لایه نگیری بۆ کۆنگره ی نه ته وه یی ئه فریقا رووبه رووی کیشه ی ژۆر بوومه وه. یه که له و کیشه نه وه بوو که تیکه یه شتم به پیتی یاسای شاره وانیه کان به پیچه وانیه ی پارێزه ریکی سپی پیست ناتوانم به بی وه رگرتنی مۆله تی ره سمی له لایهن وه زاره ته وه نووسینگه یه کی کار له شاردا بکه مه وه. داوا ی ئه و مۆله ته م کرد، به لام داواکاریه که م هه رگیز په سه ند نه کرا. له پاش به داواچوون، له سه ره زامه ندی یاسای شاره وانیه کان، مۆله تی کاتیم پیدرا. به لام له

پاش ته وا بوونی ئیتر نوێ نه کرایه وه. کاربه دهسته حکومه ییه کان جهختیان کرد له سه ره ئه وهی من و هاوپیسه که م ئۆلقه ره تامبو [ده بی] شار به جی بهیلین و له شوتیتیکی تر که ۶ هه زار کیلومه تر دوور بوو بۆ ئه فریقیه کان چالاکی بنوینین، شوتیتیک که پارێزه ره کافمان نه یانده توانی له کاتی ئیشه ئیداریه کاندا سهردانی بکه ن. بهم شیوه یه داوامان لیده کرا که خزمه تی براده رانمان نه که یین و واز له چالاکی پیشه یی خۆمان بینین که له پینا ویدا سالانیکی خوتیندبوومان. هه ره پارێزه رتیک که شایسته ی ئه و ناوه بیته شتیکی وه های قبول نه ده کرد. له ئه نجامدا ئیمه چه ند سالیکی له شاردا به شیوه یه کی نایاسایی کارمان ده کرد... ئه مه خۆی جۆرتیک له جۆره کانی ره تکردنه وه ی یاسا بوو. ئیمه ئاگاداری ئه و خاله بووین، به لام ئه م یاسایه به پیچه وانیه ی حه زی خۆمان به سه رماندا سه پینرابوو، ئیمه ش یان ده بوو گوپرایه لی یاسا بین یاخود گوپرایه لی ویردانمان.»^(۱۱)

ئه م بهرگرینه مه یه ی ماندیلا خالکی سه ره کی روونده کاته وه. شوتینی ئه و له شه ری ئه فریقای باشوور داو هه ره ها چۆنیه تی تیکه یشتنی ئه و له ئه رکه که ی پیشانده دات. ماندیلا زاوه ی «گوپرایه لی کردنی ویردان» به کارده هینیت. سه ریپتیجیکردن له یاسا بۆ گوپرایه لی کردنی ویردان، ئه و هزره یه که هیزی دیقید تورو له وتاریک له باره ی سه ریپتیجیکردنی مه دهنی (Essay on civil Disobedience) راقه ی ده کات و گاندی لپی کۆلیوه ته وه، له سالی ۱۹۰۹ ده نووسیت: «کاتیک من په یه وه ی له یاسا ناکه م و له بهر پیشیلکردنی یاسا سزا ده دریم، هیزی رۆحم له کار ده خه م که پیوستی به خۆبه خت کردن هه یه.»^(۱۲) مارتین لۆته ره کینگیش ده لیت: «هه ره مرۆقتیک یاسایه ک پیشیل بکات که دژی ویردانیه تی و به خواسته ی خۆی باجی تاوانی کاره که ی بدات به وه ی بکه ویته زیندانه وه، به مه به سته ی ئه وه ی کۆمه لگا له ناداگه ربی یاسا ئاگادار بکاته وه، گه وره ترین ریزی له یاسا گرتوه.»^(۱۳)

بیتگومان ماندیتلا بیرری له بیروپراو کرده و کانی گاندی و لوتهر کینگ کردوتته و لیسیانی کولپوهته و، بهلام نه و هزر و بیرکردنه وانه بو نه زمونه کانی خوی له نه فریقای باشوردا زیاد دکات. بهم شپوهیه کاتیک ئولیفهر تامبو له نابی ۱۹۸۰ بو وهرگرتنی خه لانی نه هرؤ له دلهی دهیناسینیت، ماندیتلا تامازه به لیکچوونی نووسینه کانی گرتو و خانهی له گهل گاندی دکات: «ماهما گاندی کاریگه ریبه کی سه رسوپهینه ری له سه ره خه لکی هیند و نه فریقای باشور به جیهیشتتوه. له راستیدا، گاندی له خاکی نه فریقای باشوردا، فه لسه فهی ساتیاگه راهاکانی دوزیبه و وه په سندکرد.»^(۱۴) هره وها له کاتی قسه کردنی له کونگره ی نه مریکادا له حوزهیرانی ۱۹۹۰، له نیو نه و که سانه دا که بو مافه مه ده نیبه کان له ولاته یه کگرتوه کاندای تیده کوشان، نای مارتین لوتهر کینگ ده بات: «ناتوانین به بی ستایشکردن گوئی بیستی و ته کانی سوچورنه ر تروس (Sojourner Truth)، فریدریک دوگلاس (Frederick Douglass)، و. ئا. ب. دو بووا (W.E.B. du Bois)، مارکوس گارقه ی (Marcus Garvey)، و مارتین لوتهر کینگ و زور که سی تر بین و به و ریگیانهدا نه رۆین که نه وان بریوبانه.»^(۱۵)

له سالی ۱۹۶۱، دوا ی قه ده غه کردنی چالاکیه کانی کونگره ی نه ته و هی نه فریقا و جینوسایدی شارپفیل (sharpeville)، ماندیتلا بریاری دامه زاندنی شمشیری دوو سه ره ی نه ته و (Vmkhonfo we zizwe) ی داو قوناغیکی بالاتری به رنه گار بوونه و هی له به رامبه ر ئاپار تایددا هه لبارد. نه و سیپارانه ی له شاروچکه کانی ره شه کانی نه فریقای باشوردا بلا و کراونه و، تامنجی نه م ریکخراوه یان روون ده کرده و: «هه میشه وای بیرمان ده کرده و که به بی رشتنی خوتن و به بی شه ری ناخویی ده توانین به نازادی بگه بن، هه میشه وای بیرده که یه و... هه ندی جار له ژبانی میلله تیکدا کاتی وای دپته پیسه و که پیوست دکات ته نیا یه کیک له م

دو ریگیاه هه لپرتیت: ملکه چی یا خود شه کردن. نیستا له نه فریقای باشور نه و کاته هاتوه. نیمه چیدی ملکه چ نابین و ریگیاه کمان نیبه جگه له و هی به هه مو نه و توانایانه ی که له به ره ده ستمانن به رگری له خه لک، نازادی و داهاتوه که مان بکه یین.»^(۱۶) ماندیتلا چاک ده زانیت که نابیت نه م توندوتیژیبه زیان به ژبانی مرؤقه کان بگه یه نیته، به لکو تامانجه ماددیبه کان له به رچاو ده گرت. ماندیتلا ده نووسیت: «ستراتیجه که مان هیرشکردنه سه ر دام و ده زگا عه سکه ری، ویستگه کانی کاره با، هیله کانی ته له فون و توره کانی گواستنه و وه گه یاندن بو... چونکه شوکیکی له ژبانی مرؤقه کان نه ده دا و باشتیرین هیوا هه ماهه نگی نیوان ره گه زه کان له داهاتوودا فه راهم ده کرد.»^(۱۷)

که واته له باره ی ماندیتلا و، جو ره په یوه ندیبه ک له نیوان تامانج و هو دا هه یه. چونکه له راستیدا هو خوی نه و تامانجه پیشانده دات که هه ولی بو ده درئ. بهم شپوهیه ریگا تاکتیکیه کان ده که ونه جهرگه ی نه و تامانجه ی که هه ولی بو ده درئ و له بنه رتدا نه م تامانجه تامانجیکی نیلا هیبه. به رای ماندیتلا تامانج هه یه که ناراسته ناکات. ناشی ناو ابیت، چونکه پیشتر تامانج له هو دا خوی حه شار داوه. له هه ره نگا و نانیکدا که ماندیتلا له به رچاوی ده گرت، یه که م هزر که به میتشکیدا ده هات ناشی بو. نه و له و تاریکیدا که له ۱۰ ی حوزهیرانی ۱۹۹۳ پیشکه شی کرد، گو تی: «خه باتی ها و به شی نیمه بو کوتایی هینان به تاوانه کانی ئاپار تاید له دژی مرؤقیایه تی و بو گو پرنی نه فریقای باشور بو ولا تیکی یه کگرتوو، دیموکراتی، ناره گه زه رست و دوور له جیاکاری ره گه زی به خالیکی چاره نووس ساز گه یشتوه.»^(۱۸)

نه م دیموکراسیه ی که ماندیتلا بیناسازی سه ره کیبه تی له سه ر بنچینه ی تیوری لیبورده یی بونیاتنراوه. له لای ماندیتلا که مافه روه رو مرؤقیکی لیبورده یه، ریزگرتن له نه و تر خالی سه ره کیبه له تاکایه تیبه که یدا که

بەدىلى نىيە. لەبەر ئۈە، ماندىلا لە دوانە رەسمىيەكانى و لە كۆنفرانسە گشتىيەكانىدا لەدوای سالى ۱۹۹۰ جەختىكى زۆرى لە سەر ھزرى «لىبوردەيى» دەکرد. لىرەدا باسى چەند حالەتتىك دەكەين وەك بەلگە بۆ سەلماندى ئەم قسەيەمان:

«كۆنگرەي نەتەوہيى ئەفرىقا لە دەرڤەتە جىاجىاكاندا جەختى لەسەر گرنىگى لىبوردەيى كوردۆتەوہ.»^(۱۹)

«ئىمە وا فىرېووين كە مانەوہى ولاتەكەمان پەيوەستە بەوہى لەدىدى ئەوېنىكى راستەقىنەو رىزگرتن لە ھەموو تاكەكانى نەتەوہو مرۆڤايەتتەيەوہ تىبكۆشىن.»^(۲۰)

«ئىمە بۆ يەكتر، بۆ داب و نەرىت، بۆ رەنگى پىستى جىاواز و بۆ ئايىنە جۆراو جۆرەكانمان پىتويستىمان بە كۆلتوورىكى نەتەوہيى وا ھەيە كە لەسەر رىز لىكگرتن بونىاترايىت.»^(۲۱)

«ئىمە، وەك كۆنگرەي نەتەوہيى ئەفرىقا، بەردەوام دەبىن لە گىراني رۆلى خۆمان و كۆلتوورىكى سىياسى دروست دەكەين كە لەسەر بنچىنەي لىبوردەيى سىياسى دايمەزىت.»^(۲۲) كەواتە، ماندىلا تەنبا سىياسەتمەدار نىيە، بەلكو مرۆڤىكى ئەخلاڤگەرەيە. لەم رووہو دەتوانىن بلتەين ھزرى لىبوردەيى بە بەردەوامى لە خەباتى رابردوو و ئىستى ئەودا ئامادەيە. راستىيەكە ئەم ھزرى لىبوردەيى لە لاي ماندىلا ھەمىشە دەكەوتتە بەرامبەر واقعى جىھانى ئىمەوہ. تەننەت دژى ئەو واقىعە دەوہستىت تاكو ئەو بارودۆخانە بخولڤىنەت كە بە وتوويژ كۆتايى بىت. بردنەوہو دۆراندن بۆ ماندىلا و ئەفرىقاي باشوورو ھەرەھا بۆ داھاتووى جىھانەكەمان گرنەگ، چونكە وەك ماندىلا دەلتى: «ھەموومان لە ھاویندا وەك يەك گەرماو لەزستانىشدا وەك يەك سەرمامان دەبىت و ناسىنى ئەم مرۆڤايەتتەيە ھاوېشەيە كە لە تواناي دايمە وەك نەتەوہيەك پىكەوہەمان بەستتەوہ.»^(۲۳)

دیزمۆند توتو

ئومېدو ئاستى

«مرۆڤایه تیبی من په یوه سته به مرۆڤایه تیبی تۆوه، چونکه ئیمه تهنیا پینکه وه ده توانین مرۆڤ بین»

دیزمۆند توتو

له نیو خزمه تکارانی که نیسه دا که له سه درده مهی ئیمه دا له رووی تیکۆشان له ریبی ناشتی و دادپه روه ریدا رووخسارپکی دیاری هیه، دیزمۆند توتو (Desmond Tutu) شوپنیککی تایبه تی هیه و هک هاو ریبازه کانی مرۆڤیکه، ژبانیهی تایبینه تی، تایین دلیری و هیزی پیوستی پخ به خشیوه تا له دژی کاره خراب و نه نگه کانی ئاپارتاید بجه نگیت. توتوی ئه سقه ف که رۆژانه له کانیواوی ئینجیل و ئه وینی مرۆڤایه تیدا ئاوده خواته وه، له ساله کانی ۱۹۸۰ رابه رایه تی جهنگ له پینا و دادپه روه ری له ئه فریقای باشوور ده گرتیه ئه ستو و ده روازه یه ک به ره و ناشتی له و ولاته دا ده کاته وه. له سالی ۱۹۸۴، خه لاتنی نوبلی ناشتی به دیزمۆند توتو به خشرا. به رای توتو، ئه م خه لاته نیشانه یه که له خوا وه. له کاتی وه رگرتنی نوبل ده لیت: «ئه م خه لاته زیاتر له هه ر شتیککی تر به شیه یه کی جوان پیم ده لیت جیهانه که مان جیهانی خوا به و خوا ئه م جیهانه له به رچاوی خوی دوور ناخاته وه.» توتو به م په یقانه کۆتایی به گوته کانی ده هینیت: «کاتی خوا له گه ل ئیمه دایه، چ که سیک ده توانیت له دژمان بیت؟» (۲۴)

له گه ل گوته نی ئه م شته دا، توتو پشتگیری له یه کیک له مه به سته سه ره کییه کانی خواناسیی ره شه کان ده کات، واته له نازادی سته مدیده کان، که ئه م تیگه یشتنه له هه موو ماوه ی ژبانیدا به روونی ده رده که ویت. به ده سته واژه یه کی تر، به بۆچوونی توتو، هه ر شوپنیککی جیهان سته مدیده ی لپین، به زه روورته خوا پاسه وانیا نه. چونکه به گوته ی توتو خوا ئیمه

«خوایه کی بیتلایه ن نییه. ئه و هه میشه لایه نگری کۆیله، زۆر لیکرا و وقوربانیه کانه، ئه مرۆش هه روایه. ئه و لایه نگری هه ژار، برسی، سته مدیده و قوربانیا نی نادا دپه روه رییه.» (۲۵) به لام نه گه ر خوا لایه نگری زۆر لیکرا و هه ژاران بی، ئه و پیوسته له نیو ئه وندا له خوا بگه رپین. واته که سیک که ده یه ویت خوا بدۆزیته وه، پیوسته له زۆر لیکرا و ان نزیک بیته وه. توتو ده نووسیت: «ئیمه له خۆمان ده پرسین ده بی عیسی ئه مرۆ له کوی ببینینه وه؟ نه گه ر بمانه وئ ئه مرۆ ئه و له ئه فریقای باشوور ببینینه وه، پیوسته له نیو ئه و که سانه دا بین که به دوا ی ئه ودا ویلن، نه ک له نیو لیتو به بزه و رووخۆشه کان، یاخود به هیزو هه ره باشه کان، به لکو له نیوان ئه وانه دا که بۆ باسکردن، جگه له و که س شک نابه ن.» (۲۶)

که واته توتو، تهنیا خوا به بوونی بالا نازانیت. چونکه به پروای ئه و، سه ره رای ئه و هی خوا خاوه ن زاتیککی بالا یه. بوونیککی سروشتی (فطری) یه که ده توانیت نیگه ران بیت له به ر گرفته رۆژانه یه کانی ئه و که سانه ی زه حمه ت ده کیشن. توتو ده لیت: «له به ر ئه و هی نادا دپه روه ری، چه وساندنه وه و سته مه، ئینجیل و خوا ی ئینجیل دژی ده وه ستان. خوا ی ئیمه، به پیچه وانه ی خوا ی گا وره کان، خوا یه ک نییه که سیستمی بریار له سه ر درا و به پیروزی بگرت، ئه و خوا ی سه رسورهینه رییه کانه که ده سه لاتداران و نادا گه ری له نا و ده بات تا فه رمانه وایی خوی جیگیر بکات. ئیمه ئه وه له میژووی نه ته وه ی جوله که دا ده بین.» (۲۷)

که واته، به پروای توتو، خوا راسته و خو کاربگه ری له سه ر چاره نووسی ژیا نی مرۆڤه کان هیه، له راستیدا به بۆچوونی ئه و، ژیا نی مه سیح به لگه و شایه ده له سه ر پشتگیری کردنی ئه م شته: «به لئ، عیسا هاتوه تا راپگه یه نیت که خوا ته ماشاکه ریککی بیتلایه ن نییه. ئه و لایه نگری سته مدیته، هه ژارو چه وسینه رانه، ئه مه ش نه ک له به ر ئه و هی که ئه وان پیروژترن له سته مکاران...» (۲۸) به م شیه یه به بۆچوونی توتو، کاره ساتی

مهسیح رووداویکی میژوواییه که ویستی خواوهند دهردهپریت بۆ ئهوهی مرۆقهکان له ستم و زۆرداری رزگار بن. خالیکه شایستهی سهرنجدان که به پروای توتو ئهه نمونه ئینجیلییه بهسهه بارودۆخی ئهفریقای باشووردا جی بهجی دهبیته. لهه رووهوه، ئامانجی کلێسا جگه له بهرههنگاربوونهوهی ستهمهکاران ناشی شتیکی تر بیته. به گوتهی توتو: «له ئهفریقای باشووردا، پیوسته که نیسه که نیسه یهکی پیغه مبههرا نه بیته، که گوته (کهلامی) ی خوا به دهنگی بهرز بلێتهوه. پیوسته له دژی توندوتیژی، له دژی چهوساندنهوه و ستم بدویت، له دژی ههه شتیکی که مندالهکانی خوا زهلیل دهکات و ئهوان به که متر لهوهی که خواستی خواجه بزانیته.» (۲۹) به دهستهواژهیهکی تر به پروای توتو، گوتهیهکی کردن له خواستی خوا یاساکانی خوا شیواژیکه بۆ بهرهنگار بوونهوهی له گهه یاسا سه پینراوهکانی ئاپارتاید، چونکه ئاپارتاید بیروکهی یهزدانی له مههه ناشتی نیوان مرۆقهکان رتهدهکاتهوه و جهخت له سههه جینۆلۆجیای سپی پیستهکان دهکاتهوه. توتو دهنووسیت: «ئاپارتاید به ئه نهقهست دژایه تی ئهه کاره سههه کییهی مهسیح دهکات و رادهگه یه نیت که ئیمه بۆ جیاوازی، ناکۆکی، رق و نامۆبی که بهری گۆناهن خولقاوین. لهه رووهوه ئاپارتاید نه مهسیحیهت و نه کتیبی پیروزی نییه، چونکه سیسمتیکی نهک شتیکی لابه لایی، به لکو نکۆلی له راستی بنه مایهک له پروای مهسیحیهتدا دهکات.» (۳۰) کهواته، ئاشکرایه که به پروای توتو بۆ رووهو بوونهوه له گهه ئاپارتاید پیوسته پابه ند بن بهرینمایهکانی مهسیحهوه، که نیسه ته نیا ئهوکاته ده توانیت پیشره بیته که بانگی هیوا، خۆشه ویستی و ناشتی لی بهرز بیتهوه. به رای توتو، ئهوه تاکه ریگایه، چونکه «هه موومان ئافه ریدهی خواجه کین، مهسیحیک رزگارمان دهکات و روح لوقودسپیک پاکمان دهکاتهوه، [کهواته] ئیمه یه کین. مانه وهی مرۆقی سپی پیست په بوهسته به مانه وهی مرۆقی رهش پیست و به پیچه وانه وه شهوه؛ و ئهه

مانه وهیه مرۆقه پیست رهنگا ورهنگ و ره شوکییه کانیسه ده گریتتهوه.» (۳۱) بهه شیوهیه، توتو به خوتندنه وهی ئینجیلهکان فیتره وانهی خۆشه ویستی ده بیته. ههروهها توتو وه کو مارتین لۆتیه کینگ (ئهه جار له روانگهی که نیسهی ئینگلیستانه وه) چه مکی خۆشه ویستی دهکات به چه مکیکی ناوهندی له خواناسیی ره شه کاندایه. کهواته، له لای توتو پیوستی به خۆشه ویستی زهروه تیکی ئه نتۆلۆجییه. ئهه خاله به نمونه یهکی نیمچه دیکاریتی دهرده پریت: «منی خۆشه وی، کهواته من ههه.» (۳۲) به بۆچوونی توتو، بوون واته خۆشه ویستی خوا بوون، چونکه خوا مرۆقی به خۆشه ویستی خولقاندوهه. کهواته، پیوسته مرۆقیسه له بههه رامبهه ره وه دا خوی خۆش بویت تا سوپاسی خولقاندنه که ی بکات. به لام خۆشو بیستی خوا بۆ خوشو بیستی هاوچه شن (مرۆق) ئاسان نییه. له روانگهی توتوه ئهه شته یهک لا کراوه ته وه. ئهه ده لیت: «خۆشو بیستی خوا بۆ خۆشو بیستی هاوچه شن ده گه ریتته وه. ئهه دووانه یا له تهک یه کن یا خود ههه دوو کیان ناراستن.» (۳۳) و درێزه ی پیده دات: «خۆشه ویستی بهههه سپاریه تی من و هاوچه شه کهم دهرده خات. کاتیک بهههه ره وه له که سپیک ده پروانی، راستیکی جیاواز ده بینیت و بهههه شیوهیه نایبینی که که سپیک بی خۆشه ویستی، به رق یان ته نانهت بی بایه خانه له هه مان کهس ده پروانیت.» (۳۴) کهواته به پروای توتو، بۆ ئه وهی فیتره خۆشو بیستن بین پیوسته جووری روانیمان بگۆرین. بههه شیوهیه رادین له سهه ره وهی پیکه وه بزین و بیر له ئامانجی هاو به شه که هه مان ناشتییه بکه یه وهه. ناشتی ئهه ناوه ره که به که به زۆری له تیوری یهزدانی ئازادیدا دووباره ده بیته وه. توتو هه موو جووره ئازادییه کی بی ناشتی رته ده کاته وه. بههه حاله شدا، ناشتی به بی لیبور دن مومکین نییه. توتو ده نووسیت: «ئینجیلی عیسا داوای لیبور ده بییه کی بی سنورمان لیده کات... ئه مه وهک به شداری بوون وایه له پاشه که وتی یهزدانیانه یه بۆ رزگار بوون.» (۳۵) بۆیه

لیبورڈن و بہ خشران بۆ ستمه مدیده و ستمه مکاران باشتربن ریگای گه یشتنه به ناشتی گشتی.

که واته، توتو نازادی فرهنه ته و هی و فره ره گه زی مه به ستمه، به بۆ چوونی ئەو، نازادی ره شپیتسه کان په یوهندی به نازادی سپی پیتسه کانه وه هیه. بهم پییه بۆ ئەو هی سپی پیتسه کان له خراپه ی ناپارتاید رزگاربان بیت، پیوسته ره شه کان به نازادی بگهن. توتو ده لیت: «ئیمه دهره وستین (ملترم) به وهی که نازادی به ره شه کان به خشین، چونکه دهره وستین که سپی پیتسه کانیش نازاد بگهن، تا ئەو کاته ی ره شه کان نازاد نه بن، ئیوهش نازاد نابن.»^(۳۶) جگه له وهش ده لیت: «ئیمه، رهش و سپی ته نیا پیکه وه ده توانین به رده و امی به ژیان بدهین. ئیمه، رهش و سپی ته نیا پیکه وه ده توانین مرۆف بین.»^(۳۷)

که واته، به بۆ چوونی توتو به بی ناشتی مرۆفایه تی بوونی نییه. به لām بۆ ئەو هی ناشتی به رفه رار بیت، پیوسته چه ز له پیکه وه ژیان بگهن. بنچینه ی فه لسه فی- تیۆلژی هیزی ناتوندوتیژی لای دیزمۆند توتو له هه مان ئەو راستیی هه دا شاراهیه. توتو پیمان ده لیت توندوتیژی کاریکی خراپه، چونکه ناشتی له ناو ده بات و ژیان هه وهش ده خاته مه ترسییه وه. بۆیه پیوسته رووبه رووی توندوتیژی بیینه وه، به لām له ریگای خۆپاراستن له توندوتیژی وه. به بروای توتو، ناپارتاید شیوه به که له توندوتیژی، چونکه له پایه ی مرۆقه کان که مده کاته وه، ناپارتاید ئایدیۆلۆجیا به کی دژ مه سیحیه. توتو ده لیت: «ئه گه ره مه سیحیه ت به جیدی وه رگری، ئەوا ناتوانی پشتیوانی له ناپارتاید بگهی، چونکه مه سیحیه ت و ناپارتاید به ته وای دژی به کترن، ئەمه هه مان ئەو شته به که که نیسه ی ئیمه و ئەوانی تریش ده لیتن، که ناپارتاید به ئیلحاد له قه له م دهن.»^(۳۸) که واته پیوسته له نیوان مه سیحیه ت و ناپارتاید یه کبکیان هه لیتربن. لیره دا توتو نمونه ی ئینجیلی ده خاته به رامبه ر ستراکچه ری به دخوازانه ی

ناپارتاید. به بۆ چوونی ئەو ئەو هی که پیوسته به رهنگاری بیینه وه، هیزی خراپه به که له نیو یاسای ناپارتایددا هیه. که واته توتو له گه ل له ناوردنی ئەو که سانه دا نییه که به رگری له ناپارتاید ده کهن، به لکو پیوسته له دژی ئەو یاسایانه بجه نگین که ئەو که سانه ی به رگری له ناپارتاید ده کهن خۆیان له پشتیانه وه ده شان وه. ئەم خاله گرنگه، گه شبینی ئەنترۆپۆلۆجیستیا نه ی دیزمۆند توتو و ماهیه تی دوور له زه برزه نگی زۆر له وتارو نووسینه کانی ئەوه مان بۆ دهره خات. بینگومان کاتیک توتو مرۆف له رتی کرده وه کانییه وه ده ناسیت، به هۆی تیکه یشتنی ئنجیلیانه ی گونا ه (Sato here) توانای ئەو ده ستنیشان کردن و جیا کردنه وه یه هیه. که واته، به رای ئەو، گرنگ ئەو یه که خراپه کارو خراپه- که له سروشتی خراپه کاردا یه- تیکه ل به یه کتر نه که ین. ته نیا له به ر ئەو هی: خوا به قه د رشپیتست سپی پیتستی خۆشه ویت، به لām له تاوان بیزاره. له ئەه نجامدا پیوسته ره شپیتست به توندی له گه ل ئەو سیستمه که م و کورته ی که سپی پیتست دا یه مه زرینیت و پارێزگاری لیده کات بجه نگیت. به لām له هه مان کاتدا پیوسته هه موو جو ره رق و توندوتیژی به که به رامبه ر به سپی پیتست له خۆی دوور بخاته وه. بهم شیوه یه، به بۆ چوونی توتو، هه لپژاردنی ناتوندوتیژی ته نیا چه زکی ساده نییه. ئەو کاره په یامیکه. توتو له دهر برینی بیرو را کانیدا هۆیه کانی هه لپژاردنی ناتوندوتیژی راقه ده کات. بۆ نمونه ده نووسیت: «بزاقی هۆشیاری ره شه کان سه ره رای هه موو ئەو شتانه ی که ده شی گوی بیستیان بوویت، بزاقی دوژمنایه تی کردنی سپی پیتسه کان نییه.»^(۳۹) وله داکۆکی کردن له م خاله به رده وام ده بیت: «له به ربه تدا، خه بات و ئاره زووی من بۆ هاتنه دی ئەفریقای باشوور یکی نازاد تر و داد په روه رتره که تبا یدا ریز له هه موو مرۆفیک بگیری، هه مووان وه ک یه ک ده ستیان به شته باشه کانی ژیان رابگات، و بۆ ژیان، کار کردن و فیروون دهر فه تی و ئیمکانی یه کسانیان له به رده ستدا بیت... خاکی

ئەفرىقاي باشوور دابەش ناکرېت، نىشتمان مولكى ھەمووانە، ھەموو ئەو ماف و جياوگانەى كە پەيوەستان بەم نىشتمانەو، پەيوەستان بە ھەموو دانىشتووانەکانىيەو.» (٤٠)

كەواتە دىزمۆند توتو پىشت بە تواناكانى مرۆف دەبەستىت بۆ دروستکردنى كۆمەلگايەكى باشتر. بۆيە، رېز لە چەمكى ھىوا دەگرېت و دەبىبەستىتەو بە چەمكەكانى خۆشەويستى و دادپەرورەبىيەو. ئەو ھىوايە لەسەر باوەرە دەروونىيەكەى وى دامەزراو پېي وايە كە ھەموو شتېك لە دەستى خودادايەو واتا لەووە وەر دەگرېت. ئەو ھىوايە بەھۆى ئەو نىشانە جوانانەو چەكەرە دەكات كە لە باوەر دا شاراون. بە گوتەى ئەو: «لە باغى خوادا ھەموو جۆرە گولتېك دەبىنرېن. گولەكان جۆراو جۆرن و خوا لە ئەفراندنى رەنگە جۆراو جۆرەكاندا بە ھەلەدا نەچووە. بەم جۆرەيە كە پەلكە زېرېنە دەردەكەويت. پەلكە زېرېنە بۆيە پەلكە زېرېنەيە چونكە لە رەنگى جۆراو جۆر پىكھاتووە. ئەگەر تەنیا رەنگىكى ھەبووايە، ئەوا پەلكە زېرېنە نەدەبوو... ئىمەى مرۆفېش پەلكە زېرېنەى خواين.» (٤١)

كەواتە، توتو لەگەل ماندېلا تەبايە كە دەلېت پىويستە ھەول بۆ دىموكراسىي فرە رەگەزى لە ئەفرىقاي باشووردا بەدەين. خواستى سەرەكېي ئەو، وەكو ھەمىشە، ئەوويە كە شاھەدى بەرقەرار بوونى ناشتېي گشتى بېت، بۆيە پىويستە خۆى لە رق و زەبروزەنگ بە دووربگرېت. چونكە ئەو ھۆكارانە رېگەى دروستکردنى داھاتوومان لىدەگرن. دەلېت: «پىويستە ھەول بۆ دامەزراندنى ئەفرىقاي باشوورى ھاوچەرخ، كۆمەلگايەكى نارەگەزى، بە راستى دىموكرات و دادپەرورەئانە بەدەين كە لە رېگا ناشتەوايىبەكان دروست بوويت. ئىمە وەكو كۆمەلەى (ئەفرىقاي باشوور) پىويستە لە ھەموو شېوھەكانى توندوتېژى بېزارېن.» (٤٢)

ئەم گوتەيە دەرىدەخات كە شوپىنگەى توتو كوتىيەو بە چ شېوھەك لە ئەركەكەى گەشتووە. بە پرواى ئەو داوا لە كەنيسەو كۆمەلگا كراو بۆ

بەرقەرارکردنى پەيوەندىي جىدى. بە واتايەكى تر، توتو ئەو شتە پەسەند ناكات كە شوپى ئايىندار لە كەنيسەيەو سىياسەتېش لە ھۆكۆمەتدا. بە بۆچوونى ئەو، پەيامى كەنيسە روونە، پىويستە كەنيسە ھۆكارى گۆرانكارى بېت. پىويستە بە زەرورەت خۆى لە كاروبارە سىياسىيەكان ھەلقورتىنېت. «ئەگەر بلىين سىياسەت ھىچ پەيوەندىيەكى بە ئايىنەو نىيە، وەك ئەو وايە بلىين بەشېكى گرنكى ژيانى مرۆف پەيوەست نىيە بەھۆكمى خواو.» (٤٣) بە واتايەكى تر، توتو ناتوانىت پروا بەو بەكات كە كەنيسە وەك دامەزراوتېك پىويستە تەنیا لە ناخىرەت بەدويت. ئەو بەپېچەوانەو بەدەكاتەو، پىويستە كەنيسە تارادىيەكى زۆر بايەخ بەم جىھانە بدات. بە پرواى ئەو كەنيسە لەمەر ھەلوئىست وەرگرتن لە لايەنى بەرجەستەى سىياسەتدا نابىت بوارى گۆمان و رارايى بدات كە دزە بەكاتە ناخىيەو. بەلكو پىويستە بە جۆرېك لە جۆرەكان و بېژدانى كۆمەلگا بېت. توتو لە رېي باسکردنى ئەم بابەتەو ھەلەدەدات گىيانى ئىنجىلەكان بەدۆزىتەو. ئەو دەلېت: «پىويستە ئىمە لەبابەتە روونەكانى كتېي پىرۆز بەكۆلېنەو تا بىنېن كتېي پىرۆز لەبارەى ئازادىيەو چ دەلېت. ئايا دەلېت رزگارى تاك، تەنیا پەيوەندى بە خواو ھەيە و ھىچ بايەخېك بە رزگار بوون لە لايەنى كۆمەلەيەتى - سىياسى و چوارچىوھى ئابوورى كە تاكەكان لەگەلېا دەستەويەخەن نادات؟ ئايا دەلېت گەردوون لە رووى ئايىنى و ئەخلاقىيەو بى لايەنە... ئەوھى لەبازار، لە دادگاو لە ئەنجوومەن و لەشوتىنانى تردا روودەدات ھىچ مانايەكى ئايىنى تايبەتى نىيە?...» (٤٤)

بە پرواى توتو، واقىعەى كۆمەلەيەتى ھېندە بى مېھرو دژى مرۆفە كە نابىت رووحانىيەكانى مەسىحىيەت لىي بېدەنگ بن. سەرەراى ئەوھش، ئەوھى كە كەنيسە ناچار دەكات لە تەك ستەم لىكراوانەو بېت پروا بوون بە خوايە. بۆيە پىويستە كەنيسە لەھەولى گۆرانى واقىي كۆمەلگادا بېت.

«نیمه پتویستیمان به دروستکردنی بهرپرسیاربه تیبیه کی گشتیبیه بهرامبر به یه کترو بهو هه ساره یه ی که له سه ری ده ژین، بهرپرسیار تیبیه ک که له سه ر دلپاکی و ویژدان دامه زرابی.»

پایه برز دالایی - لاما

تینزین گیاتسو (Tenzin Gyatso)، به چوارده یه مین دالایی لاما یه که به ده رکه و ته ی ئا فالو کیتشه شقارا (Avalokiteshvara) (ئه وه ی که له خواره وه ده پروانیت) له قه له م دهریت. بو دیساتشا (Bodhisattva) ی گه وره ی میهره بان، وه ک هه موو که سایه تیبیه ناوداره کانی تر بو وه ته بابه تی چه ندین و تارو ژبان نامه نووسی: ئه و نووسه رانه ی ژبان نامه ی ئه ویان نووسی وه ته وه، دالایی - لاما یان به قه دیسیکی پیغه مبه رانه، سیاسه تمه دار و پایه برزترین که سایه تی ئایینی بو دایی وه سف کردو وه. به للام ده گمه نن ئه وان ه ی ئه و به زر قانی ناتوندوتیژی ده زانن. له وان ه یه هه موو ئه و ناوونیشانانه بگورین، چونکه له کوتایی ئه م سه ده یه دا [سه ده ی بیست]، جیهان که له پووری راسته قینه ی ماهاتما گاندی له که سایه تی دالایی - لامادا به دی ده کات. راستیدا، له پاش مردنی گاندی له کانونی دو وه می ۱۹۴۸، هیچ که سیکی بهو راده یه کاریگه ری له سه ر هزری هه نوو که بی ناتوندوتیژی نه بو وه. ئه و هزری که که سانیکی وه کو مارتین لوتره کینگ، نیلسون ماندیلا یا خود دیزموند توتو باسی لیوه ده کهن، و پرای ئه وه ی که دالایی لاما ش به کرده وه وه کو ئه وان سیاسه تمه داره سه ره پرای ئه وه ش رتبه ری رچی ملیونه ها تیبیه که ئه وان ئه و به باشتر له مرؤف و کاملتر له وان ی دیکه داده نین.

تینزین گیاتسو له شه شی حوزه بیرانی ۱۹۳۵ له گوندی تاکسته ر (Tak-ster) که ده که ویتته ناوچه ی نامدو (Amdo) له باکووری روزه لاتی تیبیت به ناوی لاما سوندوب (Lhama Thondup) چاوی به جیهان هه له هینا. له

به للام ئه مه ش ئاسان نییه، مه گه ر له دوا ی کاری دوور له توندوتیژی. له م ره هندانه دا توتو به ئه رکی خو ی ده زانیت ئه وه مان به بیر به ینیتته وه که ئه وه ی گرنگه به رده و امیی ژبان نییه، به لکو به رده و امیی ژبانی ها و به شه. ئه و ده لیت: «بو ئه وه ی به واتای راسته قینه مرؤف بین، تاکه رتگه ئه وه یه چ سپی بین یان ره ش، پیکه وه بین.»^(۴۵) ئه م گوته یه ی توتوی ئه سقه ف گرنگی و متمانه به هزره تیولوزییه که ی له باره ی ناتوندوتیژیسه وه ده به خشیت. به ری خه باته که ی، نه مانی ئا پارتاید و هه لجا ردن ی ماندیلا بو وه ک یه که مین سه رؤک کو ماری ره ش پیستی ئه فریقای باشوور. و پرای ئه وه ش رتگای ئه و هیشته به رده و امه و شوین پی پی ئه و هه تا هه تابه ده مینیتته وه.

دالایی - لاما

ئاماده بوون و ناتوندوتیژی

دوو سالییدا دالایی-لاما له لایهن دهسته یه کی نوښنه رانی کوری نه ته وهی لوهاسا به په یکه ری بوودای میهره بانی بی کوتا ناسینرا. له پینج سالییدا له سه رتهخت دانیششت و له وکاته وه به «کوندون» (Kundon) یا خود «ئاماده بوو» ناوئرا. له قونای داگیرکردنی تیبث له لایهن چینیه کانه وه. دالایی-لاما وهک تاکیکی روحنای و سیاسه مه داریک له دارام سالادا (Dharam sala) له باکووری هیندستان ده ژیا. ئم مرؤقه جله کانی رهنگ عه نابی و زه عفرانین و روو خسار تیکی به خه نده و پیکه نینیتی مندالانه ی هیه. له گه ل ئه وهی که به نیشانه ی خوا دانراوه، مرؤقتیکی خاکه راییه و ده لیت: «ده زانی که بوودا مرؤف بوو، منیش خوا نیم. دالایی-لاما بوونی نییه، ناوونیشانیکی ساخته یه، به لام ئه گهر روژتیک به دهستی چینیه کان له نیو بچیت، له وانه یه کوتایی به کاری تیبث بیت. به هر حال ئه گهر خه لکی بیانه ویت رابه ریان بم، من رابه ریکم. کاتیک له روئیاکاندا روو به پروی مه سه له یهک ده بیه وه، هه میشه دینمه وه یادم که من راهیبیکم و هر گیز نه دالایی-لامام و نه خوا...» (۴۶) دالایی-لامای پایه به رز ئم گوتانه له وتووژدا له گه ل فیجای کرانتی (Vijay Kranti) دا ددرکتینی و دریره پیده دات: «من پیم وایه که له حاله تی نه ستیدا، ئی حساسی راهیبوونم زور به هیزه. ته نانهت له روئیایه کاندا راهیبیک ددوژمه وه نهک دالایی-لامایه ک که له سه رووی خه لکی تیبته وه یه.» (۴۷) که واته، وا دهرده که ویت که خاکه رایلی له لای دالایی-لاما فه زیله تیکی زاتییه. به م پییه ئه ویش وهک گاندی، «که سیکه که ویلی راستی» یه؛ ئه راستییه ی ئه و به دوایدا ده گه ریت نهک له فیروستی هزره دهرپراوه کان یا خود تیوره ئه بیستراکته کان، به لکو له رهفتاره بابه تی و کونکریتییه کاندا تو مارکراون. که واته بز ئه وهی راستی بناسین، پیوسته وه کو چاودیرتکی گه شین که له نیو مرؤقاندا ده لیت و به شداره له هه ژاری و مهینه تییه کاندا هه ناگوا بنین. به بوچوونی تینزین گیاتسو، ناتوندوتیژی بنچینه ی گه رانه به دوای

راستیدا. به مانای تیکی تر، ناتوندوتیژی تاکه ریگایه که به دوزینه وهی راستی کوتایی دیت. که واته به گوته ی دالایی-لاما پیوسته لیبورده یی وهک پرهنسیپ تیکی سه ره کی رهفتاره کانمان بکه یه نه پیشه. دالایی-لاما دهنوسیت: «پراکتیکیترین و ناقلا نه ترین کار بو هه مووان ئه وه یه که دؤستانه له تهک یهک دانیشین و به ریزه وه له باره ی بابه ته کان وتووژ بکه ین. راستی زور به روون و رهوانی پیمان ده لیت پیوسته له دهوری یه کتر کو بیینه وه تا ئامانجی هاو به شمان بچه سپینین و نه زمونه کانمان بگو رینه وه.» (۴۸) بیگومان له لای دالایی-لاما، لیبورده یی و ناتوندوتیژی، بهر له هر شتیک رهفتاری زهینین. که واته، میهره بانی فه زیله یه کی سه ره کییه چونکه له بواری په یوه ندی نیوان تاکه کاندا لیبورده یی لیده که ویتته وه. ئه و ده لیت: «به پروای من، میهره بانی سه رچاوه ی گه وری خو شبه ختییه، [چونکه] گه یشتن به خو شبه ختی له رتی توورده یی یا خود کینه وه شتیک نامومکینه.» (۴۹) به لام ئه و له لوجیکی لیبورده ییه که یدا زیاتر قول ده بیتته وه و میهره بانی به بنچینه ی نایینی جیهانی ده زانیت: «خالئ سه رنجرا کیش له باره ی میهره بانیه وه ئه وه یه که بو پیاده کردنی پیوست به چوونه نیو که نیسه یان په رستگا یان روچوون له فه لسه فه دا ناکات... دارمای راسته قینه ئه وه یه که خو په رست نه یین و خه می خه لکانی تر بخوین. ئم کاره ده بیتته هوی لیک نزیک بوونه وهی مرؤقه کان و دروست بوونی ناشتی و لیک حالیبوونی جیهانی. بو یه ده لیتن میهره بانی نایینیکی جیهانییه چونکه ته نانهت خوانه ناس و بی دینه کانیش باوهریان پییه.» (۵۰)

که واته به پروای دالایی-لاما، سروشتی لیبورده وهک رهفتاریکی پوزه تیث وایه بو دروستکردنی گیان تیکی نایینی. به پتی ئم بوچوونه، پیوسته هه موو گیان تیکی نایینی ریز له لیبورده یی وه کو نیشانه یه کی خو شه ویستی و هاوده ردی سه بارهت به ئه وانی تر بگریت.

ئەركى ئايىن دروستکردنى تاكى لىبوردەو لە خوا ترسە. تىنزين گياتسو دەلئیت؛ بەشپوڤەيەكى گشتى، ئامانجى ھەر دىنيك، ھەر ئايىنيك ياخود ھەر دارمايەك ئەو ھەيە لە شوپىنكە وتوانى مرۆڤى باش دروست بکات. مرۆڤى باش كەسىكە كە دلپاک بىت، و دلپاکى بۆ مرۆڤ گرنگترین توخمى خۆشەويستى، ھاودەردى، بەخشىن و لىبوردنە. (۵۱)

پەيامى دالايى - لاما زۆر روونە: بۆ ئەو ھى ئەوانى تر فېرە چاکەکردن بکەين، پىويستە خۆمان لىبوردە و چاک بىن. بە دەستەواژەيەكى دیکە، بە پرواى ئەو، لىبوردەيى دەبىتە ھۆى بىدارکردنەو ھى ئەو چاکە زاتىيەى كە لە ھەر يەكەىك لە ئىمەدا ھەيە. ئەو ھى بەو مانايەيە كە ھەموو مرۆڤەكان لە زاتى خۆباندان باشن، بەلام چونكە لە ژىر دەمامكى رق و توندوتىژبىيدا دەيشارنەو بە ئاگان لە سروشتە (فطرە) راستەقىنەكەيان.

پىويستە پىشت بە سروشتى خۆمان بىستىن كە فىرمان دەكات «لە سروشتى ئىمەدا، چاکەو مېھربانىيەكى بنچىنەيى و زۆر بەھىز ھەيە. ئەو چاکەيەى كە بە ھەموو جىھاندا بلاوبۆتەو ھى و رۆژىك لە رۆژان بەرەو نىرقانا رىنمايىمان دەكات. بەلام ئەو چاکەيە زۆر ناسكە، چونكە كوشتنى سەگىك دەشى سىستى جىھان سەراوژىر بکات. ھەروەھا پىويستە چاکە شاراوو بەدزىيەو ھى بىت، بەبى خۆ بەزل زانى، توندوتىژى و چاو برسپىيەتى، كە ئەمانە ئەو دەمامكانەنى كە لەسەر رووخسارى زۆر بەماندا ھەن.» (۵۲)

كەواتە، بەپراى دالايى-لاما، لىبوردن ناسىنى دىفاكتۆى - واقىيى ئەوى ترە. سەرەپراى ئەو ھى توندوتۆلکردنى شتىكى ھۆگرو ئاشنايە كە ھەمان چاکەى مرۆيە. وپراى ئەو ھى ناسىنى «باسا» بىكە كە تواناى ئەخلاقى ئازادى و لىپرسراویتی بە ھەموو مرۆڤىك دەبەخشىت. كەواتە ھەر جۆرە رەفتارىك كە باس لە گرنكى پىنەدان دەكات ھەك ئايدىباى سەرەككى لىبوردن لە ناو دەبات و رەفتارى پۆزەتقى نىگەرانى بۆ ئەوى تر

و ھەك بنچىنەى گونجانكارى گشتى دەخاتە شوپىيەو ھە. مەبەستى دالايى - لاما لە ئەوى تر ھەموو رەگەزىكى زىندوو ھە كە بەشدارە لەم گونجانكارىيە گشتىيەدا. لەم روو ھەيە كە دەلئیت: «كوشتنى گيانەو ھەرتىك گونجانكارى گشتى تىكەدەدات.» (۵۳)

ئەو گونجانە گشتىيەى كە دالايى-لاما باسى لىو ھەكات كورتەى تىورى «وابەستەيى بەرامبەر» ھە كە بەگىرەنەو ھە لەبۇدا لە ئافاتامساكا سوترا (Avatamsaka Sutra) دا ھاتوو ھە. بەزمانىكى سادە ئەو ھە دەگەينىت كە ھەر رەگەزىك لە جىھاندا وابەستەيە بە ئەوى ترەو ھە، چونكە ھىچ شتىك بوونىكى بەشەش (وجود المجزئى) نىيە، بەشەشى خۆى بوونى نىيە. كەواتە مرۆڤىش ھەك جۆرەكانى تر، بەشەيكە لەجىھان و پىويستە بە ئاشتى و خۆشەيەو گونجانكارى خۆى بىارزىت. تىنزين گياتسو پالپىشتى لەو خالە دەكات كە: «سەفای رۆح و ھاودلى لەرىزى خەسلەتە زەرورىيەكانن، ھەموو ھەولەيك بەبى ئەوان بى سوودە. ئەم خەسلەتە ھەم پىويستى و ھەم نكۆلى لىنەكراو. ئىمە دەتوانىن ھەموو شپوڤەكانى ئايىن رەتەكەينەو ھە، بەلام ناتوانىن سەفای رۆح و خۆشەويستى لەخۆمان جىباكەينەو ھە دووربەخەينەو ھە.» (۵۴) ئەو ھەستى ئاشتى و سەفاو ھاودلىيە لەئىمەدا، تەنانت ئەگەر شاراوو داپوشراویش بىت. رۆحى مرۆڤ تووشى ھەراسانى و كىنە دىت، بەلام ئەم ئالۆزكارىيە ھىزىكى زال نىيە. بۆگەيشتن بە حەقىقەتى خۆمان، پىويستە رىز لەئەوانى تر بگرىن. پاشان ئەم گەرەنە بەدوای راستىيە تەنبا لەتواناى داىە لەسەر بنچىنەى ناتوندوتىژى سەقامگىر بىت. چونكە ئەو راستىيەى كە دالايى-لاما بەدواید و ئىلە تەنبا راستىيى رۆح نىيە، بەلكو راستىيى كەدەو ھە.

بۆيە، پىويست دەكات جارىك و بۆ ھەمىشە لە پىناو بەرگرىکردن لە راستى، ھزرى خراپەکردن لەخۆمان دوور بەخەينەو ھە. لە دژايەتيدا لەگەل ئەم ھزرى، ھەندىك لە ئايىنەكان لە ھەولەى ئەو دان خواى خۆيان بە زۆر

بسپه پیتن. له م باره یه وه، هه لوتیستی دالایی-لاما روون و بی خه وشه: «ئوهی که ده لیت خوی ئه و تاکه خوی به کاریکی مه ترسیدارو زیانبار هه لده ستیت، چونکه به هه موو شیوه یه که ده یه ویت پروای خوی به سهر ئه وانی ترده بسپه پیتیت.»^(۵۵) به بۆچوونی دالایی-لاما به شیوه یه کی گشتی خوشه ویستی خه لک و ژبان بوونی مرۆف دهنه خشین، چونکه له راستیدا خوشه ویستی خوا که جه وه هری نایینه کانه، شیوازیکه بۆ گه یشتن به راستیی ژبان که هه مان ناشتی و به یه که وه گونجانه. بۆیه، دالایی-لاما له وتوویژ له گه لئ هه سقه فی گه وه ری کانتربوری داده لیت: «بیروباوهره جیاجیایان ریگاگه لیکه جۆراو جۆرن که به مه به ستیک کۆتایی دین.»^(۵۶) ئه وه به و مانایه یه که هه موو نایینه کان پشکیک له راستی و پشکیکیان له هه له تیدایه. به لām به پروای ئه و، پتویسته هه موو جۆره هفتاریکی نایینی به زه روورده تی «دیوکراسیی مه عنه وی» پالپشتی بکریت. دالایی-لاما دهنووسیت: «دیوکراسیی مه عنه وی به لگه یه له سهر خوشه ویستی گشتی... زاینی ئه و راستیی به که هه موو بوونه وه ریکه حه زی له خوشه ختی خوی ده کات و مافی به کسانیان هه یه بۆ خوشه ختی. دیوکراسیی مه عنه وی له سهر بنچینه ی ئه و راستییه راوه ستاوه که مه به سته خۆ ویسته کانی تاک... هه رگیز له مه به سته کانی کۆمه ل و گروپ باشتر نین.»^(۵۷) له هه مان رووه وه، دالایی-لاما له و پروایه دایه که پتویسته له سهر هه ر نایینی سهر بۆ ویستی خه لک دانه وینیت، ئه گه ر نه ناتوانیت له دلئ خه لکدا جیی خوی بکاته وه. ناییت نایینی بوودا پیچه وانه ی دیوکراسی بیت. هه ر له م رووه وه دالایی-لاما داوای دیوکراسی بۆ تیبته ده کات. ئه و ده لیت: «نایدیای ئیمه له باره ی نایینه ی تیبته وه به ته وای روون و ناشکرایه. پتویسته تیبته دیوکراسییه کی واقیعی هه بیت.»^(۵۸) که واته به پروای دالایی-لاما، به رقه راربوونی هه ر جۆره دیوکراسیبه که له تیبته پتویستی به به گه رخستنی سیاسه تی ناتوندوتیژی

هه یه له م ولاته دا. ئه و ده لیت: «تیبته یکی نازادم ده وی که نیشتمانی ahimsa بیت، تیبته یکه که زیانمه ند نه بیت، حه ره می ناشتی و سه فا بیت، که له توانای هه موو که سیکدا بیت نازادانه بچیته ناوی تا سهر له نوی خوی دروستبکاته وه...»^(۵۹)

به م شیوه یه یه کی که له حه زو خواسته گرنگه کانی دالایی-لاما خۆراگریه له به رده م نینتیدایی چه وسینه رانه ی چین و ئه و ئیمکانه ی بۆ خه لکی تیبته ره خساند که به بی په نا بردنه به ر شیوازه کانی به کارهینانی هیتز و توندوتیژی رابه رایه تی خوی بگریته ده ست. به پروای ئه و، بۆ راوه ستان له دژی حکومه تی چین، باشترین ریگه بۆ تیبته یه کان، ئه وه یه فیتربن دیوکراسی له نیوان خۆیان دا پیاده بکه ن. بۆیه، ناتوندوتیژی وه که باشترین ریگای به رهنکاربوونه وه په سند ده کات. چونکه له و پروایه دایه ئه وانه ی بۆ خه باتکردن له دژی چینیه کان ریگه ی زه بروزه نگ هه لده بژیرن، له کاتی زالبوونیان به سهر چینیه کاندایه جگه له توندوتیژی به شتیکی دیکه فه رمانه وایی له سهر تیبته ناکه ن. ئه و ده لیت: «هه ندیکه خه لک بۆچوونیکه جیا وازیان هه یه؛ پیتان وایه توندوتیژی تاکه ریگایه بۆ گوی گرتن له گوته کانیان. ده زانم ئه م شیوازه ی بیبرکردنه وه یه لۆجیکی تاییه تی خوی هه یه، به لām من به و شیوه یه بیبرناکه مه وه... به بۆچوونی من زه بروزه نگ هه رگیز ریگایه کی راست نییه، چونکه به م شیوه یه بۆ چینیه کان زۆر ناسانه سته مکارانه خه لکی تیبته سه رکوت بکه ن و نامیهره بانانه تیبته ته فروتونا بکه ن.»^(۶۰) ده بینین که دالایی-لاما تا ج راده یه که پابه نده به گاندی و بنه مای ناتوندوتیژی گاندییه وه. بۆیه، له هه موو هه لیکدا خوی به په یه وه ی گاندی ناوده بات و ده لیت: «من بروام به ahimsa هه یه، به و شیوه دوور له توندوتیژییه ی که گاندی ئامازه ی پی کردوه.»^(۶۱) هه روه ها له وتوویژیکدا له گه ل جان کلود کارییر (Jean-Claude Carriere) باس له کاریگه ری گاندی ده کات و ده لیت: «به

پیتچه وانه‌ی هه‌ندی رواله‌ت، پیتیم وایه چه‌مکی ahimsa، چه‌مکی ناتوندوتیژی پیتش‌خستوهه. له‌سه‌رده‌می ماها‌تا گان‌دیدا، ئەو پیاوه‌ی ریزی ده‌گرم، زۆربه‌ی جار ناتوندوتیژی به‌لاوازی، کارنه‌کردن و تا راده‌یه‌ک به‌ترس لیک‌ده‌درايه‌وه. له‌کاتی‌کدا وا نییه. ئەمرۆ ناتوندوتیژی کارتیکی پۆزه‌تیقه‌و نیشانه‌ی هێزه.» (٦٢)

پیتوسته رینماییه‌کانی بووداش بخه‌ینه سه‌ر رینماییه‌کانی گان‌دییه‌وه. به‌رای بوودا، ناتوندوتیژی جه‌وه‌ه‌ری ئایینه، و بێ کۆتا ریز له‌هه‌موو بوونه‌وه‌ه زیندوو‌ه‌کان ده‌گریت. به‌گوت‌ه‌ی دالایی-لاما: «مامۆستا که‌مان رینگای ناتوندوتیژی، لیبورد‌ه‌بی و هاودلی پيشانی ئیمه‌ داوه.» (٦٣) له‌روانگه‌ی دالایی-لاماوه، هه‌موو خه‌لکی تیب‌ت خۆ له‌توندوتیژی به‌دوو ده‌گرن، هه‌ر بۆیه‌شه ئایینی بودایان هه‌لبژاردوه. «خه‌لکی سه‌رتاسه‌ری جیهان ده‌لێن خه‌لکی تیب‌ت له‌میه‌ره‌بانی و چاکه‌دا هاوتایان که‌مه. جگه له‌وه‌ی به‌دریژی چهند سه‌ده‌یه‌ک له‌رتی ئامۆژگاری و په‌نده‌کانی بووداوه ناتوندوتیژی هاوتۆته کایه‌وه هۆبه‌کی تر نابینم بۆ ئەم تاییه‌مه‌ندییه‌ی کولتورمان.» (٦٤)

ئەم دوو هۆکاره کاربگه‌ره بێ هاوتایانه دالایی-لاما به‌تامه‌زۆوه به‌ره‌و ناشتی ده‌بن. به‌بۆچوونی ئەو بێ ئەم لاو ئەولا به‌بێ پیاده‌کردنی واقیعه‌یانه‌ی سیاسه‌تی ناتوندوتیژی ناشی به‌ناشتی بگه‌ین، هه‌روه‌ها به‌بێ مه‌یلی راسته‌قینه بۆ ناشتی ناشی هه‌نگاو بۆکاری دوور له‌توندوتیژی بنێین. ئەو ده‌لێت: «ناتوندوتیژی ته‌که‌ رینگه‌به‌ بۆ خه‌لکی سه‌مه‌مدیده‌ی زه‌وی تا‌کو به‌ره‌و ناشتی و ئارامیی سه‌قامگیر هه‌نگاو بنێن.» (٦٥) مه‌به‌ستی تینزین گیاتسۆ له‌ ئارامیی، هه‌م ئارامی ده‌روونییه‌وه هه‌م ئارامی ده‌ره‌کییه له‌جیهاندا. به‌بۆچوونی ئەو، هه‌موو جۆره هه‌ولیک بۆ گه‌یشتن به‌ئارامیی ده‌روون، کللیتیکی پیتوسته بۆ دروستکردنی ئارامی له‌جیهاندا. له‌سالی ١٩٧٣، دالایی-لامای پایه‌به‌رز به‌جیهاندا ده‌گه‌ریت، تا‌کو

سه‌رنجی جیهان بۆ زه‌رووره‌تی ناشتی و به‌رپرسیاریتی گشتی راکشیت. به‌مه‌به‌سته، و تارخوینی و چاوپێکه‌وتنی رۆژنامه‌وانی ساز ده‌کات. له‌تشرینی یه‌که‌می ١٩٨٩، که‌ دالایی-لاما له‌لایه‌ن دادوه‌ره‌کانی ئۆس‌لۆوه خه‌لاتی نۆلی ناشتی پیده‌به‌خشریت؛ له‌وه‌لامی پرسیاری په‌یامنی‌راندایه‌باره‌ی ئەم خه‌لاته‌وه ده‌لێت: «پیتوست بوو ئەم خه‌لاته‌ به‌هاوبه‌شی به‌من و دینگ شیایینگ (Deng Xia Ping) به‌خشرایه. به‌م شیوه‌یه ده‌مان توانی له‌ئۆس‌لۆ چاومان به‌یه‌کتر بکه‌ویت و تووێژ بکه‌ین.» (٦٦) ئەمه‌ به‌و مانایه‌یه که‌ دالایی لاما بروای به‌هیچ جۆره ناشتییه‌کی پشت به‌ستوو به‌کینه و تۆله‌کردنه‌وه په‌سه‌ند ناکات. چونکه‌ به‌رای ئەو، بناغه‌ی ناشتی رق و کینه نییه، به‌لکو خۆشه‌ویستییه. ئەو ده‌لێت: «هه‌میشه له‌و بروایه‌دام که‌ خۆشه‌ویستی و هاودلی بناغه‌ی ئەخلاقی ناشتین له‌جیهاندا. هاودلی واته‌ خۆشه‌ویستیکی فره‌وانتر که‌ته‌نانه‌ت خراپ‌ترین دوژمنیش ده‌گریته‌وه.» (٦٧)

«بیتاز نه‌بوون له‌دوژمن»، به‌مانای راسته‌قینه‌ی په‌یفه‌که‌ یه‌کیه‌که له‌کۆله‌گه‌کانی باوه‌ر. حوکمیکی ئەخلاق ساده نییه، به‌لکو راگه‌یانندی ئومیدیکه‌ که‌ له‌هزه سه‌ره‌کییه‌کانی بوودیزی تیب‌تیدا جیگر بووه. «نابیت تۆله له‌و که‌سانه بکه‌ینه‌وه که‌ تاوانیان له‌دژی ئیمه‌ نه‌نجام داوه یان وه‌لامی تاوانه‌کانیان به‌تاوانیکی دیکه‌ بده‌ینه‌وه. پیتوسته تیب‌گه‌ین که‌ به‌پیتی یاسای کارما، ئەوان رووبه‌رووی ئەو مه‌ترسییه بوونه‌ته‌وه که‌ دواتر ژیا‌نیکیی بێ ریزو مه‌ینه‌تیاریان ده‌بیت. ئەرکی ئیمه‌ له‌به‌رامبه‌ر ئەوان و هه‌ر بوونه‌وه‌رێکی تر ئەوه‌یه که‌ یارمه‌تیان بده‌ین تا‌کو به‌ره‌و نی‌رقانا به‌رزینه‌وه.» (٦٨) که‌واته به‌بۆچوونی دالایی-لاما، خۆشو‌یستنی هاوچەشن (مرۆف) و پیاده‌کردنی سیاسه‌تی ناتوندوتیژی یه‌کیه‌که نییه له‌ئیختیاره‌کان، به‌لکو تا‌که ئیختیاری شیاوه بۆ به‌رقه‌رارکردنی هاوسه‌نگی له‌نیوان هۆ و ئامانجدا. چونکه‌ ئەگه‌ر ناشتی و ناشته‌وایی نیوان مرۆقه‌کان

قه‌دیسی نیو هه‌زاران

«دوعا بهری بیده‌نگییه، باوهر بهری دوعایه، خوشه‌ویستی بهری باوهره،
خدمت بهری خوشه‌ویستییه، نارامی بهری خزمه‌ته.»

دایکه تیریزا

بینگومان دایکه تیریزا (M re Teresa) یه‌کیکه له به‌ناوبانگترین
که‌سایه‌تییه تایینه‌کانی سه‌دهی بیستم. هه‌میشه له نیو هه‌زارو
ده‌رکراوه‌کانی کۆمه‌لگای هاوچه‌رخدا ژیاو ژیاوی خۆی بو‌ئوان ترخان کرد
و سه‌ره‌نجام له هه‌شتی ئه‌یلوولی ۱۹۹۷ له‌ته‌مه‌نی ۸۷ سالیدا له‌شاری
کلکته کۆچی دواپی کرد. ئه‌و له ژیاویدا له ریزی قه‌شه‌کاندا بوو. له دهی
کانوونی یه‌که‌می ۱۹۷۹ له‌شاری ئۆسلۆ خه‌لاتی نۆلی ناشتی پی
به‌خشرا. جیهان له‌و رۆژه‌دا به‌قه‌دیسیکی ئه‌ندام بچووک، پیتراوه له
سارییه‌کی سپی و شیندا، به‌بالایه‌کی چه‌ماوه له‌بهر پیری و خاکه‌رای
به‌لام به‌شکو‌ناشناوو. له‌و رۆژه‌دا به‌دواوه ناوبانگی دایکه تیریزا له‌هه‌موو
جیهاندا زیاتر بلاو ده‌بووه. هه‌ندی که‌س حسیبی گوتی هه‌زره‌تی
عیسای مه‌سیح بو‌گوته‌کانی ئه‌و ده‌که‌ن. کۆمه‌لکی تر مادام تیریزا
به‌نیشانه‌ی ده‌ستگیرۆبی کۆمه‌لایه‌تی و مرۆڤگه‌رای پراکتیکی له‌قه‌له‌م
ده‌ده‌ن. به‌لام هه‌ر چیه‌ک بیت. ناوی ئه‌و به‌په‌یقی خوشه‌ویستی و
ئه‌وینه‌وه به‌ستراوه‌ته‌وه. دایکه تیریزا که له ریزی قه‌شه‌گه‌وره‌کانی
که‌نیه‌ی کاسولیکیه، به‌خه‌باتی دوور له‌توندوتیژییه‌که‌ی له‌دژی
هه‌ژاری و نه‌داری ویزدانی سه‌ده‌ی ئیمه‌ی به‌ئاگه‌هیناوه‌ته‌وه.

ئاگنيس گونخا بوجاخيو له ۲۶ی ئابی ۱۹۱۰ له‌شاری سکوپ (Skopje)
(je) له‌مه‌که‌دۆنیا، له‌دایک و باوکێکی ئه‌لبانییه‌وه چاوی به‌جیهان
هه‌لینا. دواتر به‌دایکه تیریزا ناسرا، له‌دوو مندالی خه‌زانه‌که‌ی بچووکتر

له‌هه‌موو کاره‌کانیادا ده‌رکه‌ویت، ئه‌وا پتویست نییه‌ بیر له‌هۆ بکه‌ینه‌وه
به‌جیا لیتی بکۆلینه‌وه. هه‌روه‌ها پتویسته کیشه‌ی ئالۆزی ئه‌و زه‌حمه‌ته‌ش
چاره‌سه‌ر بکه‌ین که له‌به‌رامبه‌ر پیاده‌کردنی توندوتیژی ئه‌و بتردا ده‌یکیشن.
دالایی-لاما به‌گه‌رانه‌وه بو‌بیروباوه‌ره‌کانی بوودا وه‌لامی ئه‌و مه‌سه‌له‌یه
ده‌داته‌وه و بینگومان وانه له‌تاقیکرنه‌وه‌کانی مرۆڤ به‌گشتی وهرده‌گریت.
به‌م شیه‌یه به‌سه‌رنجدان له‌سه‌رده‌می خۆی و هه‌روه‌ها نیگه‌رانبوون له
تایینه‌ده‌لیت: «ئه‌گه‌ر له‌و گه‌شه‌سەندنه بکۆلینه‌وه که له‌سه‌ده‌ی بیستمدا
هاوتۆته‌ کایه‌وه، تیده‌گه‌ین که هۆی بنه‌بری ره‌نجی مرۆڤ، له‌ده‌ستچوونی
پله‌و پایه‌ی مرۆڤ و سه‌ندنه‌وه‌ی ئازادی و ئارامیه‌که‌ی، ئه‌وه‌یه که له
چاره‌سه‌رکردنی جیاوازییه‌کان و پیک‌دانه‌کانیادا هه‌یچ نوخه‌کیان بو
توندوتیژی دانانه‌وه. به‌یه‌کیک له‌ئیه‌تباره‌کان ده‌توانین سه‌رده‌می ئیستا
به‌سه‌رده‌می جه‌نگ و خوتیژی ناو به‌ین. بۆیه پتویسته ئیمه به‌شیه‌یه‌ک
کار بکه‌ین تا رۆژگارێک بیت جیاوازییه‌کان به‌تووێژو ناتوندوتیژی
چاره‌سه‌ر ببن.» (۶۹)

به‌م شیه‌یه دالایی-لاما هه‌میشه ناچارمان ده‌کات بیریکه‌ینه‌وه.
ئه‌وه‌ی فیرمان ده‌کات ئه‌وه‌یه که هه‌میشه ناشتی ئاسانه‌و باشتره له‌جه‌نگ
و تۆله‌کردنه‌وه. که‌واته ئیستا که ناشتی باشتره پتویسته جارێکی تر له
کلاو رۆژنه‌ی هزری ناتوندوتیژییه‌وه لیتی بکۆلێته‌وه. چونکه رۆشناپی
ئاماده‌بوون له‌لای دالایی-لاما هه‌مان ده‌رکه‌وتنی گیانی ناتوندوتیژییه.

دایکه تیریزا

بوو. باوکی، نیکولا له بازرگانه دهوله مه نده کان بوو، سه فهری بو
 نه ورو پاده کرد بو فرۆشتنی شتومه کی جوانکاری. دایکه ی که ناوی درانا
 (Drana) بوو کچی فرۆشیاریکی کالاو خاوه ن زهوی بوو. ناگنیسیس
 خه ربکی بازرگانی پارچه درومانیه کان مافوری سکویچ بوو. که واته له
 ژینگه یه کی خو شگوزهران و نارام، دوور له هه موو جوړه هه ژاری و
 بیته واییه ک په روه رده ببوو. به مجوره، مه یلی نایینی دایک و باوه ری
 کچه کان به چاکه کاری بوونه هوی نه وهی ناگنیس و خوشکه کانی خه م
 له هه ژاران بخون. مادام تیریزا له وتوو یژه کانیدا له گه ل مالکوم موگتیرچ
 (Malcolm Muggeridge) ناماژه به بیره وهریبه کانی قوناغی مندالییه که ی
 دهکات و ده لیت: «زۆریه ی نه و که سه هه ژارانه ی له سکویچ و ده ورو به ری
 ده ژیان مالی ئیمه یان پیده زانی و هیچ که سیک به دهستی به تاله وه
 له ماله که مان نه ده گه رایه وه. هه موو روژی له سه رمیزی نان خواردن چهند
 میوانیکمان هه بوون. سه رتا له دایکمم ده پرسی نه وانه کین، و دایکم
 ده یگوت هه ندیکیان خزم، به لام هه موویان ها ونیشتمانی ئیمه ن. چهند
 سالیک دواتر کاتی گه وره بووم، تیگه ی شتم که نه و بیگانانه نه و هه ژارانه
 بوون که شتیکیان نه بوو بیخون و دایکم خواردن پیده دان.» (۷۰)
 «چاکه کاری مه سیحیانه ی درانای دایکم به مه ته و او ناییت. نه و هه همیشه
 چاودیری دراوسییه کی هه همیشه مه ست (مزم) ی ئیمه ی ده کردو روژی
 دوو جار خواردن بو نه و ژنه ده برد. له م نیوه شدا باوه ره که ی به منداله کانی
 نه و ژنه ده گه یاننده. هه موو شه ویک گشت تاکه کانی خیزانه که مان بو دوعاو
 پارانه وه له سالونه که دا کو ده بوونه وه. هه موو یه کشه مه یه کیش، ناگنیس و
 نه ندامه کانی تری خیزانه که ی به شداربیان له رتوره سمی شیوی شه وانی
 ره بیانی که نیسه ی ساکره کوثر (Sacr Coeur) دا ده کردی که له لایه ن باوکه
 یانبری کو فچ (Janbren Kovic) ساز ده کرا. نه م قه شه یه سووعییه یه که م
 که س بوو که روحانییه تی بو نه و ناشکرا کرد ناگنیس له رتی نه وه وه به

سه رگوزشته ی موژده هیته ره یه سووعییه کان که به جیهاندا ده گه ران تا
 یارمه تی هه ژاران بدن ناشنابوو. له پاش خویندنه وه ی نه م چیرۆکه، ناگنیس
 بو یه که مین جار ههستی کرد که هه ز دهکات خزمه تی خوا بکات و هیز و
 توانای خو ی له خزمه ت کردن به وانی تر بخاته کار. به م شیوه یه ناگنیس له
 ته مه نی ۱۸ سالیدا ژبانی نایینی هه لبراردو بریاری دا بجیتته لای
 خوشکانی نو تره دام دولۆریتسو (Notra Dame de Loreto). له ۲۵ ی
 نه یلوولی ۱۹۲۸ به نه مسا، سوئسرا، فه رنه سا، ئینگلته رادا تپه ری تا
 گه یشته دبلن و په یوه ندی به کو مه له ی ره به نه کانی که نیسه وه کرد. له ما وه ی
 شه ش هه فته دا تا راده یه ک فیری زمانی ئینگلیزی و بو خویندنی نایینی
 ناماده بوو. له دووی کانونی یه که می ۱۹۲۸، نه ورو پای به جیهیشت، تا
 له هیندستان نیشته جی بیت. له وی بو یه که مین جار به هه ژاری ناشنابوو و
 له نامه کانیدا هیندستانی به ولایتیک وه سف کرد که دوو چاری هه ژاریه کی
 بی وینه هاتوو [که] زۆریه ی خه لکی، له سه ر شه قامه کان، که نار
 دیواره کان یا خود له سه ر ریگاکاندا ژیان ده به نه سه ر. شه و روژیان له وی
 له سه ر پارچه یه ک هه سیر یان له سه ر زهوی به سه ر ده بن. سه راپا رووتن.
 نه وانه ی که رهوشیکی باشتریان هه یه، پارچه یه ک قوماشیان به ده وری
 که مه ریان وهر پیچاوه که له جیاتی پو شاکه.» (۷۱)

له ۲۳ ی ماری ۱۹۲۹ ناگنیس چوه دارجلینگ له بناری چپای
 هیمالایا و له وی وه ک قوتابیییه کی نو ی وهر گیرا. دوو سال دواتر له
 ۱۹۳۱، جلی نایینی پو شی و ژبانی نایینی هه لبرارد. له به ره قه شه تیریزا
 دو لیسو (Sainte Therese de Lisieux) ناوی له خو ی نا تیریزا. نه وکات
 بو ما وه یه کی کورت له به نیگال نیشته جی بوو و دهستی کرد به کار کردن له
 نه خو شیخانه یه کی خه بریدا. پاشان گه رایه وه کلکته تا دریژه به خویندنه که ی
 بدات، به لام دوا ی ما وه یه کی که م داوای لیکرا وه ک مامزستا له کو لیتی
 سانت ماری زیاتر له ۳۰۰ کچ په روه رده بکات. به لام له به ره سه ریه خو یی

هیندستان و زوربونی ژماره‌ی پناه‌نده‌کان له کلکته، مادام تیریزا بریاریدا کولیتز به‌جی بهیلتیت و دست بکاته‌وه به‌ژیان له‌نیو هه‌ژارندا. له کاتی سه‌فه‌رکردنی و بو دارجلینگ به شه‌مه‌نده‌فه‌ر، بو یه‌که‌مین جار بانگه‌وازی خوای بیست که فه‌رمانی پیتده‌کرد واز له نه‌وسک (خه‌لتوه‌تخانه) بهیلتیت و یارمه‌تی هه‌ژاران بدات. چهند سالتیک دواتر ده‌لایت: «ده‌چوومه دارجلینگ، له شه‌مه‌نده‌فه‌ره‌که‌دا ده‌نگیکم بیست، و داوای لیکردم واز له هه‌موو شتیک بهیتم و له دواى ئه‌وه‌وه بچمه ئه‌شکه‌وته‌کان و یارمه‌تی هه‌ژاران بدهم. زانیم که ویستی خویبه و پیوسته په‌یره‌وی بکه‌م. په‌یامیکی تابلتی ناشکرا‌بوو. من ده‌بوو واز له نه‌وسک بهیتم و له‌گه‌ل هه‌ژاران دست به‌کار و ژیان بکه‌م. ئه‌مه فه‌رمان بوو ده‌مزانی وابه‌سته‌م به‌کوټوه، به‌لام نهم ده‌زانی چۆن پیتی بگه‌م.» (۷۲) له نیسانی ۱۹۴۸ مادام تیریزا له لایه‌ن فاتی‌کانه‌وه ئیجازه‌ی پیدرا کۆمه‌له‌ی خوشکانی لۆریتۆ به‌جی بهیلتیت و خو‌ی بو هه‌ژاران ته‌رخان بکات. به‌م شیوه‌یه له‌ته‌مه‌نی ۳۸ سالی‌دا، جلی تاییینی خسته‌لاوه له جیاتی ئه‌وه ساریبه‌کی ساده‌ی شین و سپیی له‌به‌رکرد.

له‌گه‌رانه‌وه‌دا بو کلکته، له‌پاش سی مانگ نیشته‌جیبون له پاتنا (Pat-na) له‌گه‌ل ده‌سته‌یه‌کی پزیشکی «که‌نیشکه بچکۆله‌کانی هه‌ژاری»، له خانوویه‌کدا نیشته‌جی بوو که ده‌که‌وتیه شه‌قامی کریک و ژماره‌ی ۱۴ بوو. ئه‌م خانووه هی کاسولیکیکی به‌ره‌گه‌ز به‌نیگالی بوو. له‌وئ خو‌ی له‌نیو قوتاییه کۆنه‌کانی کولیتزی سانت ماریدا بینیه‌وه که ئاماده‌بوون له‌هاوکاری کردنی هه‌ژارندا یارمه‌تی بدن. به‌م شیوه‌یه له‌حه‌وتی تشرینی یه‌که‌می ۱۹۵۰، کۆمه‌له‌ی مزگینیده‌رانی چاکه‌کاریان دامه‌زاند. له هه‌مان سالدا ته‌به‌عبه‌تی ولاتی هیندستانی قبو‌ل‌کرد. باوکه جولین هیتری و باوکه فان ئیکزمی په‌یره‌و و پرۆگرامی کۆمه‌له‌که‌یان داده‌پشت. ئه‌وان له‌سه‌ر داوای دایکه تیریزا بو سی په‌یمانی داوین پاکى، هه‌ژاری و فه‌رمانبه‌ری، په‌یمانی

چواره‌میان «کاری خه‌یری بو هه‌ژارترین هه‌ژاره‌کان» زیاد‌کرد. (۷۳) له‌گه‌ل به‌سه‌رچوونی کاتدا، کۆمه‌له‌ی مزگینیده‌رانی چاکه‌کاری له‌رووی چالاکی و ژماره‌ی ئه‌ندامانیه‌وه په‌ره‌ی سه‌ند. له‌کاتیکدا که هه‌ژارو نه‌خۆشه‌کان روژانه زیاد ده‌بوون، به ده‌یان خوشک له هه‌موو شوټینیکه‌وه هاتن بو یارمه‌تیدانی دایکه تیریزا له‌کاره‌که‌یدا.

یه‌که‌مین هه‌نگاوی مرۆقدۆستانه‌ی دایکه تیریزا دامه‌زاندنی خانه‌یه‌ک بوو بو ئه‌و که‌سانه‌ی له‌سه‌ره‌مه‌رگدان (Nirmal Hirday) له‌سالی ۱۹۲۵ له گه‌ره‌کی خان لیقات. مادام تیریزا، له دواى هاوکاریکردنی ژنیک که له‌سه‌ره‌مه‌رگدا‌بوو، بریاری دامه‌زاندنی ئه‌و خانه‌یه‌ی دا. له‌چاوپیتکه‌وتنیکدا له‌گه‌ل مالکۆم مۆگریچ ده‌لایت: «مشک و میرووله ده‌میان ژه‌نیبووه لاشه‌یه‌که‌وه. له باوه‌شم گرت و بردمه نه‌خۆشخانه، به‌لام گوتیان ناتوانن شتیککی بو بکه‌ن. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی نه‌رۆیشتم، ناچار چاودیریان کرد. یه‌کسه‌ر گه‌رامه‌وه مال و داوای شوټینیکم کرد که بتوانم که‌سی وها ببه‌مه ئه‌وی، چونکه له‌هه‌مان روژدا که‌سی ترم له شه‌قامدا بینی که له‌سه‌ره‌مه‌رگدا‌بوون. کارمه‌ندی به‌رپۆه‌به‌رایه‌تی ته‌ندروستی منی برده په‌رستگای کالی و شوټینی پشووی سه‌ردانیکه‌ره‌کان (domrasalah) ی پی نیشاندام. خانوویه‌کی به‌تال بوو و ئه‌ویی پیشنیارکرد. له‌به‌ر چهند هۆیه‌ک خو‌شحال بووم، به تاییه‌تی له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که ئه‌وی بو هیندیبه‌کان ناوه‌ندی زوه‌دو داوین پاکى بوو. له ماوه‌ی که‌متر له ۲۴ کاتژمیر ده‌ست به‌کار بووین بو یارمه‌تیدانی نه‌خۆشه‌کان و ئه‌وانه‌ی له‌سه‌ره‌مه‌رگدان. له‌و روژه به‌دواوه، زیاتر له ۲۳۰۰۰ که‌سمان له‌شه‌قامه‌کانی کلکته کۆکرده‌وه که نیوه‌یان گیانیان به‌خشی.» (۷۴)

به‌لام کاری دایکه تیریزا به‌مه‌ کۆتایی نایه‌ت. ئه‌و به‌ گیانی چاکه‌کاری به‌سیحیبه‌وه یارمه‌تی ئه‌وانه‌ی دا که دووچاری «گرووبوون» هاتوون و به‌یارمه‌تی حکومه‌تی هیند و خه‌لکی کلکته (Shanti Nagar) «شارۆچکه‌ی

نارامی» دامه‌زrand که بووه ناوه‌ندیک بو یارمه‌تیدانی نه‌خوشه «گروبوو»ه‌کان. به‌هوی ئهم دروشمه‌وه: «به‌هاودلییه‌وه ده‌ست به‌گروودا بهینه. به‌خوشه‌ویستی ده‌ست به‌گرووییدا بهینه.»

به‌همان روحیه‌ته‌وه دایکه تیریزا بریاریدا په‌روه‌ردگایه‌ک (Nirmala Shishu Bhavah) بو‌منداله بی‌سه‌ره‌رشته‌کان دامه‌زرتیت. به‌م شیویه خوشکانی چاکه‌کاری هه‌زاران مندالیان له‌شه‌قامه‌کان کۆکردنه‌وه و بردیانه په‌روه‌ردگاکه تا‌کو به‌هرمه‌ندبن له‌خوشه‌ویستی و په‌روه‌رده. به‌م شیویه قوناغ به‌قوناغ و روژ له‌دوای روژکاری دایکه تیریزا و هاوکارانی له‌جیهاندا ده‌نگی دایه‌وه. پاپا پۆلی شه‌شم له‌سالی ۱۹۷۱ خه‌لانی ناشتی جونی سیزده‌یه‌می به‌دایکه تیریزا به‌خشی. له‌سالی ۱۹۷۹ خه‌لانی نۆلی ناشتی وەرگرت. تا‌ئه‌وکات، نزیکه‌ی دوو سه‌ده ناوه‌ند له‌جیهاندا به‌ده‌ستی مادام تیریزا دامه‌زرا‌بون. که‌واته، چالاکیه‌کانی دایکه تیریزا زیاتر له‌جاران ره‌ه‌ندی جیهانیان وەرگرت. به‌ده‌وری جیهاندا گه‌را تا‌کو یارمه‌تی هه‌زار، دهر‌کرا و په‌ناه‌نده‌کان بدات. له‌ ۱۹۷۰ سه‌ردانی عه‌مانی کرد تا‌کو په‌له له‌یارمه‌تیدانی فه‌له‌ستینییه‌کان بکات. له‌ ۱۹۷۷ بو‌گواتیمالاو له‌ ۱۹۸۲ چوه‌ به‌یروت. له‌سه‌ره‌تا‌کانی سالی ۱۹۸۰، بریاریدا خه‌ریکی نه‌خوشه‌کانی نایدز بیت. به‌م پییه‌ش چاوی به‌هه‌موو سیاسه‌تمه‌دارانی جیهان که‌وت و داوای یارمه‌تی لیکردن، ته‌نا‌هت پاپا شوینیکی له‌شاری فاتیکان خسته‌به‌ر ده‌ستی تا‌ئاو‌اره‌کانی تیدا به‌وینیتیه‌وه. له‌سه‌ره‌تا‌کانی سالی ۱۹۹۰ دایکه تیریزا بریاریدا سه‌ره‌رشتی کۆمه‌له‌که به‌که‌سیکی گه‌نجتر بسپیریت، به‌لام جاریکی تر له‌لایه‌ن خوشکان هه‌لبێر‌درا‌یه‌وه، تا‌ئه‌وه‌ی که له‌سالی ۱۹۹۶، سالیکی پیش‌مردنی، له‌به‌ر نه‌خوشی ده‌ستی له‌کار کیشاوه‌و خوشکه‌نیرمالا (Nir-mala) ی له‌شوینی خوی دانا. به‌لام تا‌دوا روژی ژبانی، عاشقانه‌ خوی بو هه‌زارو دهر‌کراوه‌کان ته‌رخان‌کرد. ئه‌و له‌باره‌ی کاره‌که‌یه‌وه گوتی: «ئیمه

کریکار یان خزمه‌تگوزاری کۆمه‌لایه‌تی نین. ده‌مانه‌وی شادی و ئه‌وینی خوا به‌خه‌لکی بیه‌خشین، خوا خوی له‌ریگه‌ی ئیمه‌وه خوشه‌ویستیان پیده‌به‌خشیت. له‌همان کاتدا ئیمه‌ش خوامان خوشه‌وویت و له‌خزمه‌تکردن پیتی له‌ریگه‌ی یارمه‌تیدانی هه‌زاران خوشه‌ویستییه‌که‌مان دهرده‌برین. زۆر دامه‌زراوه‌هه‌ن که‌ چاودیری هه‌زاران ده‌که‌ن. ئیمه‌ نامانه‌ویت یه‌کیک بین له‌وان، ئیمه‌ دامه‌زراوه‌یه‌کی خه‌یری یاخود خزمه‌تگوزاری کۆمه‌لایه‌تی ئاسایی نین. ده‌مانه‌ویت زیاتر بین له‌وه، زیاتر خزمه‌ت بکه‌ین؛ پتویسته‌ یارمه‌تی خۆمان بده‌ین. پتویسته به‌خزمه‌تکردنی خۆمان، خوشه‌ویستی خوا پیشکه‌ش به‌مرۆقه‌کان بکه‌ین. له‌راستیدا هه‌زاران فیربان کردوین که‌ خوشه‌ویستی مانای چیه‌، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی که‌ ته‌نیا له‌پاش مردن به‌ته‌واوی لیتی تیده‌گه‌ین.»^(۷۵)

دایکه تیریزا ژنیکی ئه‌هلی کار و قسه‌بوو. که‌واته پتویسته سه‌رنج بده‌ینه ئه‌و په‌یقانه‌ی که‌ ئه‌و به‌کاری ده‌هیتان. له‌به‌رامبه‌ر ئه‌و واقعه‌ی به‌زه‌یه‌که‌ رووبه‌رووی ده‌بووه‌وه، زیاتر له‌وه‌ی په‌یقی چالاکیی ئایینی به‌کار به‌یتیت، به‌به‌رده‌وامی وشه‌گه‌لیکی وه‌ک چاکه‌کاری، باوهر، خوشه‌ویستی و هی‌تر به‌کار دیتیت. ئه‌م په‌یقانه‌ی لایه‌نی خا‌ناسیبیان هه‌یه و پتویسته له‌په‌یوه‌ندیانه‌وه به‌ره‌فتاری مه‌عنه‌وی دایکه تیریزا له‌به‌رچاو بگیری. چونکه‌ دایکه تیریزا کاریکی ساده‌ی خزمه‌تگوزاریکی کۆمه‌لایه‌تی ئه‌نجام نادات. به‌لکو به‌دوای مرۆقایه‌تییه‌کی نوێ داده‌گه‌ریت و به‌همان شیوه‌هه‌ولده‌دات وه‌فاداری و پایه‌ندی خوی پیشانی ئه‌و لایه‌نه‌ بدات که‌ ئازایه‌تی پتویستی بو‌کاریکی ئاوا پت به‌خشیه‌وه. که‌واته بو‌چوونی دایکه تیریزا کاره‌سته‌ی خوشه‌ویستی خوایه. ریگایه‌که‌ بو زیاتر نزیک‌بوونه‌وه له‌خوا. که‌واته له‌ریی کارکردن له‌گه‌ل هه‌زاران و ژبان له‌نیوانبانا، هه‌ست ده‌کات له‌خوا نزیک بو‌ته‌وه. دایکه تیریزا ده‌لپت: «له‌راستیدا، ئیمه له‌بوونی که‌سی هه‌ژاردا، هه‌ست به‌په‌یکه‌ری مه‌سیح

دهكهين، مهسيحى برسى تيردهكهين، مهسيحى روت پوشته دهكهين و مهسيحى بى پنا، پنا دههين.»^(٧٦) به چاوى دايكه تيريزا، تاكى ههژار، گروو ياخود لهسەر گيانهلا هه موويان به جورتيك له جورهكان نيشاندهرى مهسيحن، چونكه به گوتهى ئه و: «مهسيح به شيوهى گوزاو خوئ پيشانمان دههات.»^(٧٧) كهواته مهسيح كهسيك نيبه له بهرامبهه ئيوه بيت، له تهك ئيوه دايه، هاوچهشن و دراوسى ئيوه، كه پتيويسته خوشهويستى و هاودليى پيشكهش بكهيت. به برواي دايكه تيريزا ماناي مهسيح له پيامى خوشهويستيه كه دايه كه: «خوشهويستى ميوه هه موو و هرزو هه موو كاته كانه و له بهردهستى هه مووانه.»^(٧٨) كهواته، با وهك مهسيح، ئه م ميوه برنين و بخهينه بهردهستى ئهوانى ترهوه. بهم شيوه به برواي دايكه تيريزا، له جيهانيكدا كه خوهرستى تيادا فرمانهراويه، عيسا پيشه چوونىكى ترمان به بيهر دههينته وه به هيزى خوشهويستى ركا به رايه تى توندوتيزى دهكات. كهواته خاچى عيسا تهرازووى پتيوانى خوايه بو ئه م خوشهويستيه.

له قسه كانى دايكه تيريزادا، خاچى عيسا يه كه مين پايهى خوشهويستيه و ههروها سه بارهت به ههژاران سهراوهى دهروسته ييه. خاچى مهسيح هه م نيشاندهرى رهنجى مرؤقه و هه ميه نيشاندهرى ميه ره بانى خوايه. نيشانه يه كه له خوشهويستى و قوربانيدان. به گوتهى دايكه تيريزا: خوشهويستى زيندوو مايهى تازاره. عيسا بو سه لماندى خوشهويستيه كه بو ئيمه، گيانى لهسەر خاچ به خشى. دايك، بو له دايك بوونى منداله كهى، پتيويسته زهحمهت بكيشيت. ئه گهر به راستى يه كترتان خوشدهويت، پتيويسته خو به ختكه ر بن.»^(٧٩) بو ئه وهى وهكو مهسيح بين، پتيويسته وهكو ئه و زهحمهت بكيشين. پتيويسته بزانيه كه چون خاكه رايانه و شادومانانه خاچ له تاميز بگرين. خاچ ئه و شته ئاشكرا دهكات كه مهسيح له پيناوى خوشهويستى مرؤقه كاندا ده بويست تاكوئ به ره و پيش بچيت.

سه ره راي ئه وهش رهنجى مهسيح نيشاندهرى رهه ندى ديكهى خوشهويستيه كه مرؤف دهياناسيت. رهنجيكي رزگار كه ره. به بوچوونى دايكه تيريزا، رهنج به هوئى و له پيناوى باوه ردا رتيگايه كه بو نزيك بوونه وه له وه هه موو كه سانهى كه له ئاواره يى و هه ژارييدا زهحمهت دهكيشن. به گوتهى ئه و: «رهنج خوئ له خويدا شتيك نيبه؛ به لام ئه و رهنجه ي كه كارساتى مهسيحى تيدا بيت دياريه كي سهيره. جوانترين دياريه ك كه به مرؤف به خشراره ئه وه يه كه ده توانيت به شدار بيت له كارساتى مهسيحدا. به لئى ديارى و نيشانه يه كه له خوشهويستيه كهى. چونكه ئه و كاته ي كه باوك مردنى كوره كهى له پيناو ئيمه دا هه لبارد، خوشهويستيه كهى بو خه لكى جيهان ئاشكرا كرد.»^(٨٠)

كهواته، به بوچوونى دايكه تيريزا خزمه ت كردنى هه ژاران رتيگايه كه بو ئه وهى ئه ويني خوايهان پيشكهش بكهين. ههروها ته نيا رتيگايه كه كه به خوا دهگات. به برواي دايكه تيريزا هه ر دوو فرمانى: خوشويستى خوا خوشويستى خه لك يه كن. خوشويستى ئه و بتر خوشويستى خوايه و خوشويستى خوا خوشويستى ئه و بتر، به لام مه بهست له وى تر كومه ليكي زور نيبه. چونكه بو خوشويستى تاكيك، پتيويسته دهست به روو خساريدا بهينين و له چاوه كانى پروانين. كهواته به هه مان شيوه كه دايكه تيريزا ده لئيت: «ئه وهى گرنگى بو ئيمه هه به تاكه كه سه. بو خوشويستى تاكيك، پتيويسته ليى نزيك بيه نه وه. ئه گهر روويه پرووى خه لكانىكى زور هاتين، له نيو زوراندا بز ده بين و هه رگيز ناتوانين پابه ند و خوشهويستيمان بو تاكيكى دياريكراو ده برين. به لاي منه وه هه ر تاكيك له تاكه كه سانى كومه لگا مرؤفيكى تاقانه يه.»^(٨١) پيشكه ش كردنى خوشهويستى به كه سيك كه پتيويستى پتيه تى، پيامى مادام تيريزايه بو هه موو ئه و كه سانه ي كه له سه فه ره كانياندا روويه پرويان ده بيه ته وه. وهك وتمان، به بوچوونى ئه و وشه ي خوشهويستى له نيهت چاكيه كي ساده زياتره.

مه بهست لهم وشهيه، خوشه ويستی خوايه كه له سهر دلی مرۆف دهنیشیت. ههر له بهر ئه وه له نه بوونی ئهم خوشه ويستییه دا، ههر کارێکی كه ئه نجامده دریت جوره کۆبلايه تیبیه كه. ئه ده لیت: «مه بهستمان کار نییه، پابه ندبوون به کاره ساده کان ریگه یه كه بۆ ئه وهی خوشه ويستییه كه مان چالاک بکهین.» ههروهها درێژه پیده دات: «جیاوازی کاری ئیمه له گهڵ خزمه تگوزاریی کۆمه لایه تی ئه وه یه كه ئیمه بۆ خوشه ويستی خوا به بی چاو له هیچ بوون خزمه ت ده کهین.»⁽⁸²⁾ ته نانه ت هندی جار دایکه تیریزا له روونکردنه وهی قسه کانیدا وته کانی حه زه تی عیسی ده گێرپه وه: «ئه وه کاره ی که بۆ بچوو کترین برا کانتان کردوه، کارێکه بۆ منتان کردوه.» به م شپوه یه له رووخساری مه سیحدا له مانای ئه وه خوشه ويستییه تیده گه یین، ئه وه خوشه ويستییه ی که به مو لکایه تی ناکریت، به لکو ده به خشریت. که واته خوشه ويستییه کی بی واسته یه، چونکه له دلێکه وه دهنیشیته سهر دلێکی تر. سه ره رای ئه وه ش خوشه ويستی - کرده یه. بۆیه دهروه سته یی و به پر سياریتی سه به رته به ئه وی تر ده هینیتته ئاراهه. که واته دایکه تیریزا له کرده ی خۆیدا گیانی مه سیحیه تی به رای و ههروهها گیانی عاریفه مه سیحیه کانی وهک قه شه فرانسيس ده و ژیتته وه که ده لیت تاکه ریگه ی شیاو بۆ ده رخستنی باوه ر، سه رنجدانی زۆره له کاروباره کانی ئهم جیهانه. پاشان دایکه تیریزا ده لیت: «که نیسه له ههر یه کێک له ئیمه دا، له ناو من و له تو دایه. ئیمه له وه که سانه یین که پتویسته بزانت، خوشیان بویت و له خزمه تی ده سته کورته کاندان.»⁽⁸³⁾ به بۆچوونی دایکه تیریزا، په یوه ندییه که ی نه پچراو له نیوان که نیسه و کۆمه لگادا هه یه. ئه وه کۆمه ل نییه که ناچاری ده کات بۆ قسه و کرده وه، به لکو شتیکی هه میشه ییه له ناوه ندی هزی ئه ودا، واته دهروه سته یی خوا سه به رته به جیهان. سه ره رای ئه وه خوا خۆی کۆمه لگای مه سیحی ناچارده کات به پر سيار بیت به رامبه ر به ئه وانه ی زه حمه تیان کیشاوه. سه ره رای ئه وهی که دایکه تیریزا باسی

ناتوندوتیژی و دادپهروهری نه کرده وه یاخود که م باسی کردوه، له گه ل هه موو ئه مه دا، به کرده وه دووره پهریز له توندوتیژییه که ی به رگری له هزی دادپهروهری کردوه. له روانگه ی ئه وه وه، نادادپهروهری له دووشتدا کورت ده کړیتته وه: ده رکردنی ئه ویترو خوشه ويستی. ده لیت: «زه حمه ت کیشانی جه سته یی زۆر سه خته، به لام له وه مه ینه تبارتر ئه وه یه که حه زیان له چاره ی تاک نه بیته، خوشیان نه ویت و ده ری بکه ن.»⁽⁸⁴⁾ به م شپوه یه به بۆچوونی ئه و، دادپهروهری بی خوشه ويستی ئاسان نییه. که واته، خوشه ويستی دراویکی خوا ییه، چونکه خوا دادپهروه ره. هه موو مرۆقه کان له به رامبه ر خوادا یه کسانن. واته ئه وهی که خوا به پر س نییه له نادادپه وه ریبه کافمان. دایکه تیریزا ده لیت: «خوا نیشانه ی ئیخلاسه. باوه ر ناکه م خوا بتوانیت له که سینک بیزاریته. چونکه خوا خوشه ويستییه و سه ره رای بیته وایی و گونا هه کافمان ئیمه ی ههر خوشده ویت... خوا خوشی ده ویت، چونکه خۆی خوشه ويستییه.»⁽⁸⁵⁾ که واته بۆ ئه وهی له خوا نزیک بیینه وه، پتویسته پاک و خاوین بین. ریگای خۆ خاوین کردنه وه پارانه وه یه، و به رده وام ده بیته و ده لیت: «پارانه وه دل وهها فراوان ده کات که دیاریی خوا په سند بکات.»⁽⁸⁶⁾ که واته، پارانه وه دل ه کافمان ده کاته وه و ناماده ی ده کات بۆ ناشتی. چونکه «ناشتی له خۆی ئیمه وه، له دلێکی پاکه وه. دلێک که بتوانیت خوا له بوونی ئه وانی تر دا به دی ده کات.»⁽⁸⁷⁾ به پروای دایکه تیریزا، ئه و ناشتییه له سیمۆلی بووناسیانه ی هه ژاریدا به دی دیت و ئیمکانی پالپشتی ئهم خاله فه راهم ده کات که خوا بۆ خۆده رخستن پاکترین تاک هه لده بژیت. هه ژاری باشتین شوینه که ئه گه ری ناسینی خۆای تیادا ئاسانه. به م شپوه یه، زه مینه ی هه ژاری ده بیته شوینی مه سیحاناسی. که واته به رای دایکه تیریزا، ژبان له نیو هه ژاراندا به جوړیک له جوړه کان ره تکرده وهی رق و ههروهها توندوتیژی و نادادپهروهری ده رکردنی مرۆقه کانه. خه باتی خۆ به دوورگرتن له توندوتیژی

- 3- Cit in K.K. Viranani: *Nelson Mandela and Apartheid in South Africa*, Kalinga Publications, New Delhi, 1991, appendix.
- 4- Nelson Mandela: *L Apartheid*, op. cit., p.96.
- 5- Ibid, p.29.
- 6- Ibid, p.45.
- 7- N. Mandela: *Long Walk to Freedom*, Little, Brown and Co., London, 1994. p.119.
- 8- Nelson Mandela: *L Apartheid*, op. cit., p.31.
- 9- N. Mandela: *Long Walk to Freedom*, op. cit., p.129.
- 10- N. Mandela: *L Apartheid*, op. cit., p.58.
- 11- cit in Jean Guiloineau: *Nelson Mandela*, Plon Paris, 1990, p.p. 193-194.
- 12- Cit in H.A.Jack: *The Gandhi reader*, New York Grove Press, New York, 1961, p.112.
- 13- M.L. King: ((Meet the Press)) 65/03/28, cit in Serge Molla: *Les id es noires de Martin Lu ther King*, Labor et Fides, Gen ve, 1992, p.p. 143-144.
- 14- Cit in Mary Benson: *Nelson Mandela*, Penguin Books london, 1986, p.190.
- 15- Nelson Mandela: *Nelson Mandela Speaks*, op cit. p.42.
- 16- Cit in Jean Guiloineau: *Nelson Mandela*, op, cit., p.221.
- 17- N. Mandela: *Long Walk to Freedom*, op. cit., p.272.
- 18- Nelson Mandela: *Mandela speaks*, op. cit., p.263.
- 19- Nelson Mandela: ((Press Conference in Cape Town 4 Mai 1990)) in *Selscted Speeches after his Release*, Kriptown Books, Lon-

له دژی ناداڤهروههري له رتي کارکردن له سهه باوههرو ته نانهت خزمه تکردنی خو شه ويستانه دا ده رده که ویت. چونکه به پروای نهو، ههه جو ره ئاشتییه کی راسته قینه پتوبستی به خو شه ويستی و ئاشتی و ئارامییه سهه نهجام به بوچوونی دایکه تیریزا، ئاشتی به بی خو شه ويستی و خو شه ويستی به بی ئاشتی مومکین نییه. نهو له سهه رتاسهه ری ژیانیدا باسی نهو دووانه ی کردوه. مادام تیریزا له میانه ی لاوازییه کان و نهو هه لانه ی که دانی پیداناون و توندوتیژییه ده ره کییه کان که دایرکاندوونه ته وه، هه میشه هاوکاری مرۆقه کانی کردوه بو نه وه ی واز له خو په رستی و رق و کینه به یتن تاکو باشته رتوانن رهنجی نهوانی تر درک بکه ن. دایکه تیریزا له بهر قوریانی دانی له ژیانیدا به قه دیس ناسرا، له نیو نهو مرۆقانه دا که خاوه ن نه رتی ئایینی جو راو جو رن، تا کو تاییترین ساتی ژبانی ریگه ی خو شه ويستی و عه شقی گرته به ر.

په راویزه کان:

- 1- Nelson Mandela: ((Now is the Time to Intensify the Struggle)) in *Nelson Mandela Speaks*, Pathfinder press, New York, 1993, p.28.
- 2- Nelson Mandela: ((Plaidoire au proc s de Rivonia)), in *L Apartheid*, aditions de Minuit, Paris, 1985, pp. 31-34.

in Dwight N. Hopkins: *Black Theology, U.S.A. and South Africa*, Orbis Books, New York, 1989, p.140.

36- Desmond Tutu: *Hope and Suffering*, op. cit., p.44.

37- N. Tutu: *The Words of Desmond Tutu*, op. cit., p.70.

38- Ibid, p.28.

39- Ibid, p.86.

40- cit in Shirley de Boulay: *Desmond Tutu*, op. cit., p.306.

41- Cit in Hendrik J.C. Pietrese: *Desmond Tutu s Message*, op. cit., p.92.

42- Desmond Tutu: *Hope and Suffering*, op. cit., p.143.

43- N. Tutu: *The Words of Desmond Tutu*, op. cit., p.27.

44- Desmond Tutu: *Hope and Suffering*, op. cit., p.68.

45- N. Tutu: *The Words of Desmond Tutu*, op. cit., p.74.

46- Claudine Vernier-Palliez et Benjamin Auger: *Le Dalai-Lama (La Pres sence et l Exil)*, editions J.C. Latt s, Paris, 1990, p.30.

47- Vijay Kranti; *Dalai-Lama Speaks*, Centrasia Publishing group. New Delhi, 1990, p.75.

48- His holiness the Dalai-Lama: *Essential Teachings*, Rupa & co. New Delhi, 1995, p.15.

49- Vijay Kranti: *Delai-Lama Speaks*, op. cit., p. 119.

50- Ibid, p.119.

51- Ibid, p.177.

52- Sa saintete le Dalai-Lama et J.C. Carri re: *La Force du Boudhisme*, Robert Laffont Paris, 1994, p.182.

53- Ibid, p.181.

don, 1990, p.46.

20- Ibid, p.70.

21- Ibid, p.97.

22- Ibid, p.83.

23- Ibid, p.84.

24- Noami Tutu: *The Word of Desmond Tutu*, Netmarket Press, 1989, p.93-94.

de Bou- 25- Desmond Tutu: *Hope and Suffering* cit in Shirley de Boulay: *Desmond Tutu*, Centurion, Paris, 1989, p.113.

26- Cit in Hendrik J.C. Pietrese: *Desmond Tutu s Message* Deutcher Studien Verlag, Weinheim, 1955, p.88.

27- Desmond Tutu: *Hope and Suffreing* Skotaville Publishers, Johannesburg, 1983, p.141.

28- cit Par Bongamjab Goba: ((A Theological Tribute to Archbishop Tutu)) in *Hommering Swords in Ploughshares* Africa World Press, New Jersey, 1987, p.65.

29- Ibid, p.67.

30- Ibid, p.51.

31- Desmond Tutu: ((Discours dat de Jenvier 1976)), in Shrily de Boulay: *Desmond Tutu* op. cit., p. 138.

32- Desmond Tutu: ((Lettre a sa soeur Pauline dat e du 30 Janvier 1980)), in Shirley de Boulay: *Desmond Tutu*, op. cit., p.190.

33- Desmond Tutu: *Hope and Suffering* op. cit., P. 110.

34- Ibid, p.102.

35- Desmond Tutu: ((The Theology of Liberation in South Africa,))

- 73- Ibid, p.29.
- 74- Malcolm muggeridge: *Something Beautiful for God*, collin, London, 1971, p .91.
- 75- voir I internet.
- 76- Mother Teresa: *A Gift for God*, Harper and Row Publishers, New York, 1975, p.39.
- 77- Mother Teresa: *A Life for God*, Harper collins Publishers London, 1995, p.45.
- 78- Mother Teresa: *A Gift for God*, op, cit., p. 67.
- 79- Ibid, p.13.
- 80- Ibid, p. 20.
- 81- Mother Teresa: *A Life for God*, op, cit., p. 233.
- 82- Mother Teresa: *A Gift for God*, op, cit., p. 205.
- 83- Ibid, p. 104.
- 84- Cit in *La Monde* dat de Lundi 8 September 1997.
- 85- Mother Teresa: *A Gift for God*, op, cit., p. 37.
- 86- Malcom Muggeridge: *Something Beautiful for God*, op. cit., p. 66.
- 87- Mother Teresa: *A Life for God*, op. cit., p. 17.

- 54- Ibid, p.104.
- 55- Ibid, p.25.
- 56- Cit in P.N. Chopia: *The Ocean of Wisdom*, Allied Publishers Private Limited. Ahmedabad, 1986, p.79-80.
- 57- Ibid, p.78.
- 58- Vijay Kranti: *Dalai-Lama Speaks*, op. cit., p.90.
- 59- His holiness the Dalai-Lama: *Essential teachings*, op, cit., p.14.
- 60- Cit in Calude B. Levenson: *The Dalai-Lama*, Unwin Hyman, London, 1988, P.264.
- 61- Vijay Kranti: *Dalai-Lama Speaks*, op. cit., p.66.
- 62- Sa saint te Le Dalai-Lama et J.C. Carri re: *La Force du Bouddhisme* op. cit., p.15.
- 63- Cit in Claude B.Levenson The Dalai- Lama, op. cit., p.212.
- 64- His holiness the Dalai-Lama: *The Way to Freedom*, Harper Collins Publishers India, New Delhi, 1995, p.94.
- 65- His holiness the Dalai-Lama: *Essntial Teachings* op. cit., p.17.
- 66- Claudine Vernier-Palliez et Benjamin Ager. *Le Dalai Lama (La Pr sence et l Exil)*, op.cit., p.112.
- 67- Ibid, p.116.
- 68- Cit in P.N. Chopra: *The Ocean of Wisdom*, op. cit., p.68
- 69- Discours du Dalai-Lama dat du 10/03/1997, cit in internet.
- 70- cit in Raoger Royle: *Mother Teresa*, Bloomsbury, London, 1992, p.10.
- 71- Cite in *Le Monde dat* de 8 Septembre 1997.
- 72- cit in Roger Royle: *Mother Teresa*, op. cit., p.21.

بهشی چوارهم

که سایه تیبیه ناتوندوتیژدهگان
له جیهانی نه مپوڊا

ئەنجومەنى نىيەتتە تەۋەبىي ھىزە ئاشتى پارىژەكانى جىھان و سەرۋىكى
فەخرى سرقىسى ئاشتى و دادپەرۋەرى ئەمىركاى لاتىنە.

دۆم ھىلدەر كامارا

دۆم ھىلدەر كامارا (Dom Helder Camara) لە سالى ۱۹۰۹ لە
فورتالېزا (Fortaleza) لە بەرازىل ھاتە دىئاۋە. لە سالى ۱۹۳۱ بە پلەي
قەشايەتى گەشىت و چەند سالىك دواتر، لە ميانەي كۆرى شىۋى
پەرۋەردگارى دا بە ھەژارى «Favelas» ئاشنابوو. لەو كاتەۋە، بەردەوام
بوو لەسەر فېتكردى ھەژاران و خەباتى خۆبەدوورگىر لە توندوتىژى لە دۆي
نادادپەرۋەرى كۆمەلايەتى. ھەرۋەھا ۋەك ئەسقىفەي شارى رېسىف
(Recife) لە باكوورى رۆژھەلاتى بەرازىل، بۆ پېشكەتن و گەشەسەندى
شارەكە تىكۆشا. لە سالى ۱۹۸۰ لەگەل ئەدۆلفۆ پېرىز ئىسكۆبىقىل،
خەلاتى نۆبلى ئاشتى ۋەرگرت.

رېگۆبېرتا مەنچو توم

خاتوو رېگۆبېرتا مەنچو توم (Rigoberta Menchu Tum) لە سالى
۱۹۵۹ لە شارى شىمېل (Chimel) لە گواتىمالا چاۋى بە جىھان ھەلېنا.
ھەرگىز نەچۈۋە قوتابخانە. لە گەنجىتېدا دوو لە براكانى گىانيان لەدەست
دا. بۆيە پىۋىست بوو ۋەك ئافرەتتىكى پېنگەشىتو لىپرسراۋەتېيان لە
ئەستۆ بگرت. پاش بەشدارىكردى لە رېۋرەسمىكدا پەيمانىدا خزمەتى
كۆمەلگا بكات. لەو كاتەۋە ھەلسا بە سازدانى چەند كۆنفرانسىك. لە
سالانى دەۋرۋەرى ۱۹۷۰، لەگەل باوكى لە كۆمىتەي يەكېتى كامپېسىنۆ
(Compesino) زۆر چالاكى ئەنجام دا. ئەم كۆمىتەيە بۆ پارىژگارىكردىن لە
كېشەي جوتياران دامەزرا بوو. ھەر لە ھەمان ئەو كاتانەدا بوو كە باوكيان
رفاند و ئەشكەنجەياندا. بۆيە بېرىدا جىگەي باوكى بگرتتەۋەو
بەردەۋامى بە چالاكىيەكانى ئەو بدات. لە پاش مردنى باوكى،

كەسايەتچىەكان

ئەدۆلفۆ پېرىز ئىسكۆبىقىل

ئەدۆلفۆ پېرىز ئىسكۆبىقىل (Adolfo Perez Esquivel) لە سالى ۱۹۳۱
لە ئەرجەنتىن لە دايك بوو. باوكى پەناپەرىكى ئىسپانى و دايكى
بەرەچەلەك پاراگوايى بوو. خوتېندى لە قوتابخانەي نەتەۋەبى ھونەرە
جوانەكانى مانوېل بېلگرادۆ (Manuel- Belgrado) و زانكۆي پلاتا
(Plata) بە ئەنجام گەياندا، و بۆ ماۋەي ۲۵ سال ۋەك مامۆستاي
پەيكەرتاشى لە ئامادەبىي و زانكۆدا خزمەتى كرد.

لە سالانى ۱۹۶۰دا، دەستى كرد بە ھاۋكارىكردى ئەو رېكخراۋە
مروپىيەنى چالاكىيان لە بوارى ناتوندوتىژىدا لە ئەمىركا لاتىنى دەنۋاند.
لە سالى ۱۹۷۴ بە رېكخەرى گروپەكانى تايبەت بە ناتوندوتىژى لە
ئەمىركاى لاتىن ھەلبىتېردرا. لە دواي ئەۋەي چاۋى بە جىن و ھىلگارد
گۆس (Jean et Hildegard Goss) كەۋت بېرىدا بەشدارى لە
دامەزراندنى SERPAJ (سرقىسى ئاشتى و دادپەرۋەرى)دا بكات. لە
سالى ۱۹۷۴ تاكو ۱۹۸۶ بەرپىسىتى ھەماھەنگى ئەم سرقىسەي لە
ئەستۆ بوو. كارى ئەم سرقىسە دۋستكردى پەيوەندى بوو لە نيۋان
رېكخراۋە مروث دۆستەكان و خىزانى قوربانىيانى دىكتاتورى ئەرجەنتىن.
خەباتى پېرىز ئىسكۆبىقىل بۆ ئازادى ئەرجەنتىنەكان بوو ھۆي ئەۋەي لە
سالانى ۱۹۷۶، ۱۹۷۷بخرىتە زىندانەۋە. پېرىز لە سالى ۱۹۸۰ خەلاتى
نۆبلى ئاشتى ۋەرگرت. ئەمرو ئەدۆلفۆ پېرىز ئىسكۆبىقىل ئەندامى

چالاکیه کانی خوئی له کۆمیتته یه کیتی کامپیتسینۆ (C.U.C) دا زیاتر کردن. له کانوونی دووهمی ۱۹۸۱دا په یه نندی به گروو پیتیکی ترهوه کردو له دژی حکومتی گواتیمالا مانی دهگرت. به لام گیان له مه ترسیدا بوو. بویه به رهو مه کیسک به ری کهوت و به هاوکاری ئهوانی تر کتیبی «ئافره تی سوور پیست له گواتیمالا» (Une femme in dienne au Guate-) mala بوو له سه ر چالاکي خو یار تیزانه ی ریگۆبیرتا له ریگه ی به رهو پیش بردنی مافی ره شوکیه کان. ئه و له سالی ۱۹۹۲ خه لانی نۆبلی ناشتی وه رگرت. له سالی ۱۹۹۳، له لایه ن ریگخرای نه ته وه یه کگرتووه کان (UN) وه ک بالویزی نیه تپاکي له ده یه ی نیتو نه ته وه یی ره شوکیه کان دامه زرا، و ئیستا پارێزهری ده یه ی نیتو نه ته وه یی ره شوکیه کانه.

موباره ک ناواد

موباره ک ناواد (Mubarak Awad) له سالی ۱۹۴۸ له قودس له دایک بووه. باوکی له جهنگدا گیانی به خشی. له پاش خویندنی له قوتابخانه ی سان جورج له قودس، بۆ خویندنی ئیلاهییات نیردرایه ولاته یه کگرتووه کان. له تینسی و ئوهایوش وه کو قودس، کهوته ژیر کاریگه ری ناشتیخوازی مینۆنیت وکواکره کان (Mennonites and Quakers). وه ک مامۆستا له قوتابخانه ی مینۆنیت له قودس ده ست به کاریوو. به لام له سالی ۱۹۶۹ دوور خرایه وه و سه ره نجام به بیروباوهری ناتوندوتیژییه وه گه راپه وه زیده که ی. له ۱۹۸۵ سه نته ری فه له ستینی بۆ لیکنۆلینه وه ی ناتوندوتیژی دامه زراندو وه ک به رپه به ری ئه و سه نته ره چالاکي ده نواند.

ئیلیاس شه کوور

قه شه ی کاسولیکی ملشیت (Melchit)، فه له ستینییه. له کاتی

گه نجیتیدا له گونده زیده که ی بیران (Biran) ده رکرا و گرووپه ئیسرایلییه کان زهوییه کانی باوکی ئیلیاس شه کوور (Elias Cha cour) ویران کردن. له دوا ی خویندنی له فه ره نسا ناسیاوی له گه ل رایا (Raya) ی پایه بهرز په یا کرد که ئه ویش مارتین لۆته ر کینگی ده ناسی، ئیستا له سه نته ری فره ئایینی (CRP)، له کۆلیجی مار ئیلیاس له شاری جه لیلیه کارده کات. ئه و ناوه نده وتووێژی نیتوان سی ئایینی گه وره ی ئیبراهیمی دروست ده کات و هه ولی به رهو پیش بردنی ناشتی له نیتوان فه له ستینییه کان و ئه وانی تر دا ده دات.

بزاڤه كان

بزاڤى ريڭگاي ناتوندوتيڙى

بزاڤى ريڭگاي ناتوندوتيڙى (MAN) له رووى هزر و كرده ووهه بزاڤيكي سياسييه، كه له لايه كه ووه له ميانه ي فلهسه فه ي ناتوندوتيڙى و راقه كړدى ديارده كومه لايه تيبه كان ليكولينه ووه ي تيوري نه نجام ددات، له لايه كى تره وه له ريڭگا تايبه تيبه كانى ستراتيجه يه تى ناتوندوتيڙيه ووه چالاكى دنويټيت تا كومه لگايه ك له سه ر بنچينه ي دادپه روه رى و نازادى دامه زرينيت.

هيزه ناشتى پاريزه كانى جيهانى

نهم ريڭكخراوه له سالى ۱۹۸۱، به ئيلهام وهرگرتن له فينوبا، كه يه كيك بوو له دهر وپشه كانى گاندى و له سالى ۱۹۵۲ سوپاى ناشتى (Shanti Same) ي دامه زرانديبوو، له كه نه دا دامه زرا.

هيزه ناشتى پاريزه كانى جيهان (BPI) ريڭكخراويكي خه باتگيږي و له جوړى خوږدا تايبه تيبه كه چنه د ناراسته يه كى خوږه دوورگيرانه له توندوتيڙى به مبه ستي پاراستنى ناشتى و پاراستنى مافى مرؤف تاقي ده كاته وه، و پراكيته زه يان ده كات. ريڭكخراوى BPI خوږه خشه كان بو ټه و ناوچانه ي كه روويه رووى سه ركوتكړدى سياسى بوونه ته وه دنه ټريټ. هه روه ها به رگرى له و تاك و ريڭكخراوانه ده كات كه كه وتوونه ته به ر مه ترسى توندوتيڙى سياسييه وه. نهم به رگرى ليكردنه به شپوه ي جوړاو جوړ نه نجام دهرى. پاريزگارى تاكه كه سى، ناماده بوون له نووسينگه ي ټه و

ريڭكخراوانه دا كه كه وتوونه ته به ر هه ر شه وه، به ريڭكردنى په ناهه نده كان له ريڭگاي گه رانه وده دا، چاوديري كړدى نيو نه ته ووه ي له سه ر هه لېږارنده كان و تد... سه ره راي نهم پاريزگارى ليكردنانه، تاكه كان فيره ناتوندوتيڙى ده كات و پيكدادانه كان له ريڭگاي بلاو كړنده وه و په خشكردنى بلاو كراوه له بواري ناشتيدا. نه ندامه كانى نهم ريڭكخراوه، له ريږه وى هه و له كانيانه وه دهر يانخستوه كه ټه و كه سانه ي به كومه ل چالاكى دنويټن له توانايان دايه به شپوه يه كى كاريگه ر له پاراستنى ناشتيدا دهر ببين.

ناوه ندى فله ستيڼي نؤزينه ووه ي ناتوندوتيڙى

ناوه ندى فله ستيڼي نؤزينه ووه ي ناتوندوتيڙى له كانونى دووه مى ۱۹۸۵، به ده ستي گرووپيكي فله ستيڼيه كانى به شى عه ره بى قودس كه ئيسرائيل داگيري كړدوه، دامه زرا. نهم ناوه نده كه هه موو ټه و تاك و گرووپانه وهرده گريټ كه هه ز له ناتوندوتيڙى ده كهن، هزر و كرده ووه كانى گاندى و مارتين لوتهر كينگ وه ك نمونه وهرده گريټ و پروگرامى ليكولينه ووه و فيركردنى تيوري و پراكتيكي ناتوندوتيڙى ده خاته به ر ده ستي ژماره يه كى زورى فله ستيڼيه كان و جيهانى عه ره ب به شپوه يه كى گشتى. نهم ناوه نده له م به شان ه ي خواره وه پيكه اتوه: ناوه ندى ليكولينه وه، كتبخانه، پروپاگنده و راگه ياندى و تد... جگه له وه ش كومه لټيك چالاكى جوړاو جوړ نه نجام ددات. كو كړنده ووه ي سه رمايه، دا بينكردنى گوږمه ي خوږندى مندالان، خوږيشاندى له دڙى ره فتارى توندوتيڙانه به رامبه ر به زيندانيه كان و پاريزگار ي كړدى له خيترانه كان.

گروپى كاري راسته و خوږى ناتوندوتيڙى

گروپى كاري راسته و خوږى ناتوندوتيڙى (N.V.D.A.G.) له سالى ۱۹۷۸ له سريلانكا دامه زرا. نهم ريڭكخراوه له شپوازه كانى خه باتكردنيدا

و ههروهه ها له رووی رهنگریژ کردنی ئەو کۆمه‌لگایه‌ی که مه‌به‌ستیه‌تی، په‌یره‌وی له گاندی ده‌کات. تامانجه سه‌ره‌کییه‌کانی ئەم گروهه بریتین له: هاندانی خه‌لک بۆ شیتوازه‌کانی خه‌باتی خۆپارێزانه له توندوتیژی، سه‌ره‌به‌خۆیی زمان و خاکی تامیله‌کان (Tamouls)، ره‌تکرده‌وه‌ی نه‌ژاده‌ره‌ستی و که‌مکردنی گیانی چینایه‌تی. به‌م شتیه‌یه، گروهی ناوبراو بۆ کردنه‌وه‌ی هه‌موو په‌رستگا، و ئاریشگاگان به‌ رووی چینی خواره‌وه‌ی کۆمه‌لگادا، و نه‌هیشته‌نی قه‌ده‌غه‌یی ئەوان له‌ چوونه ناو هه‌ندیک له دامه‌زراره‌کان خه‌باتی کردوه که زۆربه‌ی هه‌ولته‌کانی سه‌ره‌که‌وتوو بوونه. شیتلفانا یاگام (Chelvana Yagam) دامه‌زرینه‌ری ئەم ریکخراوه خۆبه‌دوورگره له توندوتیژی، که به گاندیی سربلانکا ناوانراوه، پارێزه‌ریکی میتۆدیسته (ریبازیکی پرۆتستانی یه. وه‌رگرت).

سرفیسی ناشتی و دادپه‌روه‌ری

سرفیسی ناشتی و دادپه‌روه‌ری (SERPAJ) میژوو‌یه‌کی دوورو درێژی هه‌یه. له نیوان سالانی ۱۹۶۹ تا‌کو ۱۹۷۳، له نیو‌گروه‌یه مه‌سیحییه‌کاندا، سرفیسیک بۆ کاری ئازادپه‌روانه‌ی خۆپه‌نادان له توندوتیژی دروست بوو. له ۱۹۷۱ تا‌کو ۱۹۸۰، ئەو هاوکارییه پته‌و بوو و خه‌باتی ئەوان به مه‌به‌ستی ریزگرتن له مافی مرۆف و له دژی زه‌ه‌روه‌نگی رۆژانه چڕبووه‌وه. هه‌ر له‌و کاته‌دا بوو که دامه‌زرینه‌ره‌که‌ی، پیریز ئیسکویفیل خه‌لاتی نۆبلی وه‌رگرت و ره‌ه‌ندی جیهانیی به‌م بزاقه به‌خشی. به ناوبانگترین کاره‌کانی ئەم سرفیسه بریتین له: ئەو هه‌نگاه‌ی که رزگاربوونی ئورۆگوا له دیکتاتوریه‌تی عه‌سکه‌ری لیکه‌وته‌وه. مانگرتن له خواردن له ئابی ۱۹۸۳، خۆپه‌شاندانه‌کانی تشرینی دووه‌می ۱۹۸۳ و مانگرتنی گشتیی کانونی دووه‌می ۱۹۸۰. سرفیسی ناشتی و دادپه‌روه‌ری به‌ناو ئه‌رجه‌نتین، به‌رازیل، چیلی، ئۆکوادۆر، نیکاراگوا،

په‌نه‌ما، ئورۆگوا و پیرۆدا بلا‌بوونه‌ته‌وه، ئیلهام له په‌یامی ئینجیل و نمونه‌کانی گاندی و مارتین لۆته‌ر کینگ وه‌رده‌گرت. ئەم ریکخراوه له‌پێی خۆپاراستن له توندوتیژی ده‌یه‌وی ناشتی و دیموکراسی له ئەمریکای لاتینیدا پیاده بکات.

بزاقی ناتوندوتیژی لوبنان

بزاقی ناتوندوتیژی لوبنان، له سالی ۱۹۸۶، به جیابوونه‌وه له کۆمیته‌ی ریتوانی شه‌شی ماری ۱۹۸۴ دروست بوو. ئەم بزاقه له په‌یوه‌ندیی له‌گه‌ڵ ریکخراوه مرۆف دۆسته‌کانی تر دا خه‌بات بۆ ناشتی و مافی مرۆف ده‌کات. دامه‌زرینه‌ره سه‌ره‌کییه‌که‌ی خاتوو «لوره مؤقیزه‌ل» (Laure Moghizel) ه که کاری پارێزه‌ری ده‌کات.

کۆمه‌له‌کانی ئه‌رش

کۆمه‌له‌ لادیه‌کانی ئه‌رش، به ده‌ستی لانزادیل فاستۆ (Lanza del Vasto)، قوتابی گاندی و فینۆیا دامه‌زرا و هه‌لساوه به کۆکردنه‌وه‌ی ئەو پیاو و ئافه‌تانه‌ی که هه‌ولده‌ن به‌پێی رینماییه‌کانی گاندی له ریکه‌ی ناتوندوتیژییه‌وه بژین. ئەوانه مولزه‌من به‌م تامانجه‌وه له‌فه‌ره‌نسا، نۆ کۆمه‌له‌یان پیکه‌شپه‌ناوه که په‌یره‌وی له بۆچوونه‌کانی گاندی ده‌کن و له ئیسپانیا دوو وله ئیتالیاش دوو وله کیپک کۆمه‌لێکیان درووستکرد. نوینه‌ری تریان له ئه‌رجه‌نتین هه‌یه. ئەندامه‌کانی ئەو کۆمه‌لانه‌ی که په‌یره‌وی گاندین هه‌ولده‌ن به گه‌ران به‌ دوا‌ی راستیدا له ریکه‌ی ریزگرتن له ئەوانی تر یارمه‌تی هه‌موو ئەوانه بده‌ن که وێلی راستین.

بنکه‌ی ناشتی گاندی

بنکه‌ی ناشتی گاندی له سالی ۱۹۵۶، به ده‌ستی که‌سانی وه‌ک

جه واهير لال نه هرؤ و ج.پ. نارايان (J. P. Narayan) دامه زرا. ئەم بنكه يه تيكهه لكتيش كردنى ريكخراويكه له فه رمانه كانى گاندى، راستى، دادپه روه رى و ناتوندوتىژى، و راستى به كانى سه دهى بيستم (ريگه گرتن له بلا و بوونه وهى چه كى ناوه كى، كو تايى هيتان به جه نكه نه ته وه بيه كان، خه بات له دژى هه ژار بى كو مه لايه تى - ئابوورى)

ئامانجى ئەم ريكخراويه لىكو لىنه وه و جيبه جى كردنى رىنما ييه كانى ماها تما گاندييه له رتى جه خت كردن له سه ر نوپيه تىيان بو جيهانى ئيمه . بوپه ، له سى بوارى سيخورى، راگه ياندى، كارى راسته وخو به مه به ستنى بلا و كردنه وهى بوچوونه كان گاندى له بوارى ناتوندوتىژىيدا چالاكى ده نوپىت. ئەم بنكه يه بلا و كراوهى Gandhi Marg به زمانى ئىنگليزى و هيندى بلا و ده كاته وه. ئەندامه چالاكه كانى بنكه ي ئاشتى گاندى كه م تا زور له هه موو شوپنه كانى هيندستاندا ده ژين و به به خشىنى يارمه تىيه كانى خو پندن، ته ندروستى و ته كنه لوجى راسته وخو يارمه تى لادىيه كان ده دن. رافىندرا فارما (Ravindra Varma) به رپوه به رى ئىستاي ئەم بنكه يه يه .

كۆتايى

داھاتووى ناتوندوتىزىيى لەجىھاندا

رینگه‌ی گوتته‌وه، خۆی یه‌که‌مین قوئاغی ناتوندوتیژییه. ئەو کاته‌ی که تاکتیک یاخود چهند تاکتیک له نادادپه‌روه‌ری و ملکه‌چی بێزار ده‌بن، و نار‌ه‌زایی ده‌برین و مانده‌گرن و په‌ناگیری و سه‌رپێچی مه‌ده‌نی ده‌کن، له چوارچێوه‌ی ناتوندوتیژییدا کاریان کردوه. بۆ نمونه کاتیک گرووپیته‌ک بۆ به‌رگریکردن له ژینگه‌ یاخود کوشتنی نه‌هه‌نگه‌کان یان تاقیکردنه‌وه نه‌تۆمییه‌کان دێته‌ ناو کۆمه‌لگاوه، کاری خۆیه‌دوو‌رگرتن له توندوتیژیی ئه‌نجام داوه. و له‌و شوێنه‌ی که که‌سیکی وه‌کو دایکه‌ تیریزا رووبه‌رووی هه‌ژاری و به‌دبه‌ختیی نه‌داران له جیهاندا ده‌بیته‌وه، دیسان ئه‌و جه‌نگه‌ به‌ مه‌به‌ستی داکوکیکردن و چه‌سپاندنی ناتوندوتیژیی ئه‌نجام دراوه. ئه‌و شته‌ی که ناتوندوتیژیی فیتمان ده‌کات، قاییلیه‌تی ئیسلح بوونی مرۆقه‌کان و کۆمه‌لگای مرۆیییه. به‌ ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تر، بۆ تێپه‌رین له ره‌وشیکی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه بۆ ره‌وشیکی تر پێویست ناکات نه‌ته‌وه و توێژه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له ناوبه‌ین و تاروماریان که‌ین.

هه‌ر بۆیه چاکسازی کۆمه‌لایه‌تی به‌ پێچه‌وانه‌ی شۆرش عاقلانه‌ترین و لێسوورده‌ترین جۆری ناتوندوتیژییه. له‌به‌ر دوو هۆ: یه‌که‌م ئه‌وه‌یه که، ئه‌و چاکسازیخوازه کۆمه‌لایه‌تییه‌یه‌ی که بروایان به‌ زېروه‌نگ نییه، که‌وه‌ه‌ری گه‌روگرفت و خراپییه‌کان نه‌ک بۆ تاکه‌کانی کۆمه‌لگا، به‌لکه‌ بۆ دامه‌زراوه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و شتواری کاره‌کانیان ده‌گێرته‌وه و هه‌ولده‌ده‌ن دامه‌زراوه‌ی مرۆفانه‌تر و دادپه‌روه‌رانه‌تر بکه‌نه‌ ئه‌لته‌رناتیقیان. دووه‌م، چاکسازیخوازی شتوارییه‌که بۆ رێزگرتن له یاسا، و بناغه‌ و بنچینه‌ی دیموکراسیی یاسا و رێزگرتن له یاسا. که‌واته چاکسازی کۆمه‌لایه‌تی گۆڕانی یاساکانه‌ به‌ناوی به‌رگریکردن له یاسا نه‌ک هه‌ولدانیک بێت به‌ پێچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌وه. مارتین لۆته‌ر کینگ به‌ پشت به‌ستن به‌ یاسا دیموکراسییه‌کانی ئه‌مریکا داوای به‌ده‌ست هێنانی ئازادییه‌ مه‌ده‌نییه‌کانی بۆ ره‌شپێسته‌ ئه‌مریکه‌یه‌کان ده‌کردو دا‌لایی- لاما یاسا نێونه‌ته‌وه‌ییه‌کان و فه‌لسه‌فه‌ی ناتوندوتیژی، کرد به‌

«یه‌کێک له‌ گه‌رنه‌ترین کێشه‌کانی میژوو ئه‌وه‌یه که هه‌میشه‌ دوو چه‌مکی خۆشه‌ویستی و ده‌سه‌لات وه‌کو دوو چه‌مه‌سه‌ری رکا‌به‌ر ده‌که‌ونه‌ دژایه‌تی یه‌کته‌ره‌»

مارتین لۆته‌ر کینگ

خه‌ڵکانیکی زۆر له‌و پروایه‌دان که توندوتیژی تاکه‌ رینگه‌ی گۆڕانی کۆمه‌لگای مرۆیییه و ئه‌گه‌ر گوته‌زایه‌کیش به‌ ناوی ناتوندوتیژییه‌وه هه‌بێت، ئه‌وا ریزه‌په‌ری میژوو‌یییه که ته‌نیا تاییه‌ته‌ به‌ پێغه‌مبه‌ر، سو‌فی و که‌سایه‌تییه‌ به‌رچاوه‌کانی میژوو. به‌لێ، بێگومان ناتوندوتیژیی شتیکی ریزه‌په‌ره‌ و ئه‌و که‌سانه‌ی دایا‌غه‌زاداووه و هزرخانانی چه‌مکی ناتوندوتیژیی بوونه، وه‌ک مرۆقه‌ ریزه‌په‌ره‌کان حسابیان بۆ ده‌کریت، به‌لام له‌وانه‌یه ریزه‌په‌رونی هه‌ر یه‌کێک له‌وانه‌ له‌به‌ر ئازایی و دلیریان بێت له‌ بێرکردنه‌وه و روونکردنه‌وه‌ی چه‌مکی که ئه‌وانی دیکه‌ ناوێرن بیری لێبکه‌نه‌وه. له‌به‌ر ئه‌وه‌ش ناتوندوتیژیی هزرتیکی ریزه‌په‌ره، چونکه به‌ پێچه‌وانه‌ی پرۆسه‌ی ئیستای میژووی مرۆفایه‌تی هه‌نگاو ده‌نیت. به‌لام ئه‌م به‌پێچه‌وانه‌وه بوونه‌ی پرۆسه‌ی ناتوندوتیژیی به‌لگه‌یه‌ک نییه له‌سه‌ر نائیستایی بوونی ناتوندوتیژیی هه‌نوکه‌یییه چونکه هاوکات به‌ رابردو، ئیستاو داها‌تووی مرۆفایه‌تی په‌یوه‌ست ده‌بیت. گان‌دی هه‌میشه‌ ده‌یگوت ناتوندوتیژیی به‌ قه‌د کۆنیه‌ی چیاکان کۆنه. له‌وه‌ته‌ی مرۆف هه‌یه ناتوندوتیژیی هه‌بووه، چونکه له‌ هه‌ر شوێنیک توندوتیژیی رووی داییت، که‌سیکیش له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌و توندوتیژییه‌دا نار‌ه‌زایی ده‌رپه‌وه. ئه‌م دژایه‌تی‌کردنه‌ی زه‌ه‌روزه‌نگ له

پایه و بنچینهی دژایه تیبی خوئی له گهڵ چینی داگیرکەر.

کهواته ریفۆرمیزم خوئی ده توانیت شتوازیکی خوێه دوورگیرانه بیت له توندوتیژی بۆ هیتور کردنه وهی کیشه سیاسی و کومه لایه تیبیه کان. ههروهها چاکسازبخوازی ههولتیکه بۆ به دیهیتانی دیموکراسی یاخود نه هیشتنی گیروگرفته کانی. گوئتی ئه وهی که دیموکراسییه رۆژئاوا ییه کان خویمان به رهه می شوێش و گۆرانکارییه توندوتیژه کان، به لگه یه کی پتیوست و کافی نییه بۆ په نابردنه بهر توندوتیژی بۆ نه هیشتنی کیشه دیموکراسییه کان. چونکه توندوتیژی چاره سه ری دیموکراسی ناکات، به لکو له ناوی ده بات، ههروهها ئه گه ر ئامانج، به رپا کردنی دیموکراسییه به مانای حکومه تی یاسا و لیبروردیهی، ئه وا ئه و ریگایه ی که ده بیت بۆ گه یشتن پتی بیگرینه بهر، پتیوسته خویشی لیبروردیه یانه و یاسا په روه ر بیت، بۆیه هه میشه جه وهه ری ئامانج له هۆ دایه. وه ک گاندی ده لئ: پتیوسته هه میشه هۆ و ئامانج له یه ک جه وهه ر بن. چونکه به چاندنی تووی رق و کینه ناتوانین به رهه میکی بی توندوتیژی وه ده ست بئین. له وانه یه لاوازی زۆریه ی ئایدیۆلۆجییه سیاسییه کان له و نایه کسانیه دا بیت که له نیوان دوو چه مکی هۆ و ئامانجدا دروستی ده کن. زۆریه ی ئه م ئایدیۆلۆجییه یانه خویمان به لایه نگر ی یه کسانی، نازادی و دیموکراسی ده زانن. به للام له گه ل یه که مین هه نگاویان به ره و توندوتیژی له ئامانجه به رزه که یان دوور ده که ونه وه. کهواته ئه وه ی گرنگه ته نیا گه یشتن نییه به نازادی، به لکو شیوه ی گه یشتنه پتی. دژایه تی مارتین لۆته ر کینگ له گه ل سیاسه ته توندوتیژه کانی مالکۆم ئیکس و پانتره ره شه کان بۆ به رگریکردن له مافه کانی ره شه ئه مریکیه کان، به مه به ستی یه کسانی له گه ل سپیپستسته کان و ریزگرتن بوو له مافه مه ده نییه کان له ئه مریکا. لۆته ر کینگ له وه لامی مالکۆم ئیکسدا که ده لئیت: «له گه ل ئه وانه ی که دوژمنانه له گه ل تان ده جه نگن، دوژمنانه بجه نگن»، ده نووسیت: «وه لامدانه وه ی رق و کینه به رق و کینه سوودپکی

نییه، مه گه ر به رودان به خراپه له جیهاندا.»

کهواته ستراتیجییه تی ناتوندوتیژی، خه باتکردنه بۆ دادپه روه ری و ئاشتییه مه ده نی و ناساندنی به های یاسا به هاوولاتییان. به م شیوه یه ناتوندوتیژی وه ک تیزتیکی په روه رده یی بۆ به رپرسیاریه تی خستنه ئه ستۆی هاوولاتییان ده رده که ویت. گاندی ده یگوت: «یه که مین زه رووره تی ناتوندوتیژی، ره چا کردنی دادپه روه رییه له ده ورو به ری خو ت و له هه موو بواره کاند.» بیگومان داها تووی ناتوندوتیژی له م په یامه ی گاندیدا شاراو یه.

